

ОРГАНІЗАЦІЯ З БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ

**Бюро з демократичних інститутів і прав людини
і
Верховний комісар у справах національних меншин**

**Звіт Місії з оцінки стану справ із дотриманням прав
людини в Криму (6-18 липня 2015 року)**

17 вересня 2015 року

*Цей документ є неофіційним перекладом оригінальної англійської
версії звіту*

Зміст

Резюме	4
Методологія.....	16
Міжнародні стандарти	17
1. Впровадження законодавства та громадянства Російської Федерації.....	21
1.1 Примусове набуття громадянства	22
1.2 Посвідки на постійне проживання	26
1.3 Реєстрація актів цивільного стану (свідоцтва про народження).....	28
1.4 Перереєстрація приватних підприємств	29
1.5 Перереєстрація майна.....	33
1.6 Націоналізація (експропріація) підприємств та майна.....	35
1.7 Перереєстрація ЗМІ	38
1.8 Перереєстрація громадських (неурядових) організацій (НУО)	41
1.9 Перереєстрація релігійних організацій.....	44
1.10 Резюме висновків.....	46
2. Громадянські і політичні права.....	47
2.1 Свобода вираження.....	48
2.1.1 <i>Право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів</i>	50
2.1.2 <i>Свобода доступу до інформації</i>	52
2.1.3 <i>Свобода ЗМІ</i>	54
2.2 Свобода мирних зібрань.....	58
2.2.1 <i>Нормативні обмеження свободи мирних зібрань</i>	59
2.2.2 <i>Обмеження, встановлені до проведення зібрань</i>	60
2.2.3 <i>Санкції і штрафи після проведення зібрань</i>	63
2.3 Свобода пересування	67
2.3.1 <i>Обмеження, що накладаються де-факто владою в Криму</i>	68
2.3.2 <i>Обмеження, встановлені українською владою</i>	69
2.3.3 <i>Вплив обмежень на демографічну ситуацію</i>	74
2.4 Резюме висновків.....	75
3. Економічні, соціальні і культурні права.....	77
3.1 Право на освіту.....	78
3.2 Право на працю	84
3.3 Право на охорону здоров'я	86
3.4 Право на соціальне забезпечення (пенсії)	90
3.5 Резюме висновків.....	92

4. Становище громад національних меншин	93
4.1. Кримськотатарська громада.....	94
4.1.1 Організації самоврядування кримських татар	94
4.1.2 Релігійні організації кримських татар.....	98
4.1.3 Стан справ зі спірними несанкціонованими поселеннями	100
4.1.4 Вплив обмежень на організацію кримськотатарською громадою публічних зібрань	101
4.2 Українська ідентичність і культура	102
4.3 Освіта рідною мовою.....	104
4.3.1 Загальний контекст	104
4.3.2 Викладання українською мовою та її вивчення	107
4.3.3 Освіта кримськотатарською мовою та її вивчення.....	110
4.4 Узагальнення результатів.....	111

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

HRAM	Місія з оцінки стану справ із дотриманням прав людини в Криму (англ. Human Rights Assessment Mission)
QHA	Агентство «Кримські новини»
АК	Адміністративний кордон
БДПЛ	Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ
ВКНМ	Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин
ВПО	Внутрішньо переміщена особа
ГПУ	Генеральна прокуратура України
ДПСУ	Державна прикордонна служба України
ДСНС	Державна служба України з надзвичайних ситуацій
ЄКПЛ	Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
ЗПТ	Замісна підтримувальна терапія
КПК ООН	Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання
КПД	Конвенція про права дитини
КЕСКП	Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав
МЗС	Міністерство закордонних справ
МКЧХ	Міжнародний комітет Червоного Хреста
МКЛРД	Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації
МПГПП	Міжнародний пакт про громадянські і політичні права
МСП	Міністерство соціальної політики України
МПЕСКП	Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права
НПМ	Національний превентивний механізм
НУО	Неурядова організація
ОБСЄ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ООН	Організація об'єднаних націй
РКЗНМ	Рамкова конвенція про захист національних меншин
УВКБ ООН	Управління Верховного комісара ООН у справах біженців
УВКПЛ	Управління Верховного комісара з прав людини
УНЦПД	Український незалежний центр політичних досліджень
ФМС	Федеральна міграційна служба Російської Федерації
ФСБ	Федеральна служба безпеки Російської Федерації

Резюме

1. На запрошення уряду України від 15 червня 2015 року Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ (БДПІЛ) та Верховний Комісар ОБСЄ у справах національних меншин (ВКНМ) спільно провели місію оцінювання ситуації з дотриманням прав людини у Криму (НРАМ), що тривала з 6 по 18 липня 2015р.
2. Місія НРАМ оцінила поточну ситуацію із дотриманням прав людини у Криму, у тому числі ситуацію із дотриманням прав меншин, під впливом нововведень, що відбулися після публікації попереднього звіту БДПІЛ/ВКНМ¹ по ситуації в Україні у травні 2014 р., невдовзі після окупації та анексії Криму Російською Федерацією.²
3. Слід зазначити, що найбільш критичні проблеми із дотриманням прав людини в Криму, які існують на даний момент, значною мірою співпадають із негативними тенденціями та причинами занепокоєння, що були встановлені в результаті попереднього оцінювання і на які БДПІЛ та ВКНМ звертали увагу *де-факто* органів влади Криму.³
4. Незважаючи на наявність чітких мандатів проводити моніторинг ситуації із дотриманням прав людини у Криму, інституції та незалежні експерти ОБСЄ, ООН та Ради Європи зіткнулися із частковим або повним

¹ Див. Звіт оцінювальної місії ОБСЄ-БДПІЛ / ВКНМ про ситуацію з дотриманням прав людини в Україні (Гаага/Варшава: 12 травня 2014р.), за адресою: <http://www.osce.org/odihr/118476>.

² Пояснення щодо використаної термінології: у даному звіті термін «окупація» вживається на позначення контролю, що здійснюють сили Російської Федерації на території Криму з кінця лютого 2014 року (див. прим. 15 нижче); термін «анексія» вживається для позначення інтеграції РФ інституцій Криму до складу Російської Федерації та поширення дії російського законодавства на територію Криму з 21 березня 2014р. (див. прим. 17 нижче). Стосовно статусу Криму див. також Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН № 68/262 «Територіальна цілісність України» (UN Doc. A/RES/68/262; прийнята 27 березня 2014 р.)

³ БДПІЛ та ВКНМ у спільній доповіді від 2014р. (примітка 1, вище) надали рекомендації владі, що *де-факто* контролює Кримський півострів, які включають, серед іншого: (i) дотримуватися принципу, згідно з яким зміна влади, що контролює Кримський півострів, не повинна зумовлювати погіршення ситуації із дотриманням громадянських прав, зокрема порушення принципу недискримінації; (ii) забезпечити збереження прав усіх осіб, що постійно проживають у Криму – як громадян Росії, так і громадян України – включаючи статус постійного жителя, права на працевлаштування, майнових та земельних прав без дискримінації з боку представників влади чи недержавних структур; (iii) забезпечити захист учасників публічних зібрань від нападів, утисків чи приниження; (iv) забезпечити захист журналістів і активістів від нападів, погроз, утисків та приниження, щоб вони могли здійснювати свою діяльність вільно і без остраху; (v) гарантувати усім громадянам захист від самовільних і незаконних арештів, неналежного ставлення чи тортур під час перебування під арештом; (vi) повною мірою дотримуватися права на справедливий суд та процесуальних прав осіб, що затримані на законних підставах; (vii) належним чином розслідувати, притягнути до відповідальності та призначити покарання особам, причетним до порушень прав людини, зокрема прав активістів, журналістів, незахищених груп та меншин; (viii) якнайшвидше розформувати загони «самооборони» та інші групи, що *де-факто* виконують функції працівників правоохоронних органів.

обмеженням їх доступу на територію Кримського півострову з часу його анексії. Де-факто влада Криму не відреагувала на прохання забезпечити доступ на територію Криму для місії НРАМ,⁴ у зв'язку з чим НРАМ здебільшого проводила дослідження та збір фактів, перебуваючи на материковій частині України, а також за допомогою дистанційних інтерв'ю із відповідними респондентами з Криму та інших регіонів.

5. Після проведення численних зустрічей та інтерв'ю із понад сотнею представників громадянського суспільства, української влади, внутрішньо переміщених осіб та осіб, яким доводиться перетинати кордон між Кримом та материковою частиною України, НРАМ отримала численні надійні, послідовні та вагомні свідчення про порушення прав людини та закону в Криму, у тому числі серйозні. Задокументовані докази і тенденції, виявлені НРАМ, вимагають негайної уваги з боку де-факто влади Криму та підкреслюють необхідність систематичного незалежного моніторингу ситуації із дотриманням прав людини у Криму незалежними міжнародними органами.
6. В результаті анексії Криму, зміна влади і чинного законодавства вкрай негативно вплинули на можливість жителів Криму повною мірою користуватися правами людини і основоположними свободами і громадянина. Зокрема, це стосується тих мешканців Криму, які виступили проти анексії півострова, не мали змоги відмовитися від примусового набуття громадянства РФ та/або не бажали отримувати російський паспорт.
7. У той чи інший спосіб, було обмежено свободу зборів, свободу об'єднань, свободу пересування, свободу слова та право на доступ до інформації – або офіційно, або шляхом вибіркового переслідування осіб чи груп, що представляли протилежні погляди, думки чи соціально-політичні об'єднання.
8. Вимоги, встановлені владою Російської Федерації стосовно перереєстрації громадських організацій, ЗМІ та релігійних об'єднань, згідно з наявною інформацією, були зумисно використані проти нелояльних до нової влади, значною мірою обмеживши свободу об'єднання та можливість для існування громадянського суспільства і значно скоротивши кількість незалежних ЗМІ.
9. Через органи судової системи фактична влада Криму застосувала розпливчасті звинувачення в «екстремізмі» і «сепаратизмі» згідно з кримінальним законодавством Російської Федерації стосовно великої

⁴ Лист Директора БДПЛ Сергію Аксьонову від 2 квітня, 2015р. 11 червня, 2015р. Управління справами Ради Міністрів Республіки Крим підтвердило, на прохання БДПЛ, що пан Аксьонов отримав і переглянув листа та передав його Людмилі Лубіній, Уповноваженому з прав людини в Криму, документ № 6158/01-01 (від 8 квітня, 2015р.).

кількості об'єднань, висловлювань та заходів, у деяких випадках – з ретроспективним посиленням на події, що відбувалися до анексії Криму і/або на материковій частині України. На основі інтерв'ю з тими, хто зіткнувся з такими звинуваченнями, та первинної документації, з якою ознайомилась НРАМ, схоже на те, що велика кількість таких застережень про кримінальну відповідальність, розслідувань та переслідувань за вчинення кримінального правопорушення були політично вмотивовані і спрямовані проти проукраїнських активістів, журналістів та представників меншин, причому без належного дотримання прав звинувачуваних у судовому процесі та без ефективних засобів захисту від процесуальних порушень.

10. В той самий час видається, що не відбулося жодних попередніх розслідувань та переслідувань щодо тих представників проросійської «самооборони», яких звинувачують у серйозних порушеннях прав людини, починаючи з часу окупації Криму і згодом. Серед таких порушень – зникнення осіб, вбивства без суду і слідства, тортури та жорстоке поводження, що задокументовано БДПЛ та ВКНМ у спільному звіті НРАМ від 2014р.⁵ Згідно зі свідченнями, загони «самооборони» з того часу продовжують шантажувати, переслідувати, відбирати власність та затримувати мешканців Криму – зокрема тих, кого підозрюють у нелояльному ставленні до російської влади - без явних на те законних підстав.
11. Що стосується питання відповідальності, Європейський суд з прав людини переніс на 25 вересня 2015р. кінцеву дату, до якої РФ зобов'язана направити свої спостереження стосовно прийнятності двох міждержавних позовів, висунутих Україною проти РФ – в тому числі ті, що пов'язані з примусом до прийняття громадянства, дискримінацією, порушенням майнових прав, порушення права на невтручання у приватне життя та заходів, вжитих для недопущення тортур і жорстокого поводження.⁶ Протягом цього продовженого строку на реагування Конституційний суд Російської Федерації 14 липня 2015р. видав постанову, що викликає занепокоєння – у ній проголошено, що уряд не зобов'язаний буде виконувати рішення Європейського суду з прав людини, якщо це рішення буде визнане таким, що суперечить Конституції РФ.⁷ Таке рішення, що явно суперечить міжнародним зобов'язанням Російської Федерації,⁸ може у майбутньому зруйнувати механізм, що забезпечує захист прав осіб, які

⁵ Див. спільну доповідь БДПЛ/ВКНМ від 2014р. (прим.1, вище), пункт 88, 109 і далі.

⁶ Секретар Європейського суду з прав людини, Прес-реліз «Європейський суд з прав людини продовжує термін, наданий РФ для розгляду законності справ стосовно Криму та східної України», док-т № ECHR 122 (2015) від 13 квітня 2015р.

⁷ Див. «Постанову щодо застосування рішень ЄСПЛ на території РФ» Конституційного суду РФ за адресою: <http://www.ksrf.ru/ru/News/Pages/ViewItem.aspx?ParamId=3244>.

⁸ Відповідно до Статті 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969р.), «Учасник не може посилатись на положення свого внутрішнього права як виправдання для невиконання ним договору».

звернулися зі скаргою до Європейського суду, і унеможливити виконання рішень Європейського суду щодо скарг, які будуть подані згодом – включаючи десятки справ окремих осіб, що вже були подані до ЄСПЛ у зв'язку з нещодавніми подіями в Криму.

12. У сфері економічних, соціальних та культурних прав, запровадження російського громадянства і поширення дії російського законодавства на територію Криму створило проблеми для тих громадян України, що не захотіли отримувати російські паспорти (незважаючи на те, що номінально їм було нав'язане громадянство Росії). Громадяни, що не мають російських паспортів, зіткнулися з проблемами в усіх аспектах життя, включаючи: перереєстрацію і/або продаж приватної власності чи приватного підприємства; влаштування на роботу чи збереження робочого місця; доступ до освіти, охорони здоров'я чи отримання інших соціальних послуг. Вивчення української або кримськотатарської мови та навчання цими мовами, як повідомляється, також було обмежено у школах та вищих навчальних закладах на всій території Криму, що негативно вплинуло на можливість представників відповідних громад реалізовувати свої мовні і культурні права.
13. Щодо ситуації у пенітенціарній системі, повідомляється, що понад 2, 000 осіб, що перебували в ув'язненні на території Криму на час анексії, не мали змогу відмовитися від нав'язаного російського громадянства, не змогли скористатися амністією, оголошеною Україною у 2014 р., та умовно-достроковим звільненням, та, судячи з випадків, про які стало відомо, потенційно можуть бути переведені до пенітенціарних закладів на материковій території Російської Федерації. Повідомляється, що споживачі ін'єкційних наркотиків, та особи, хворі на ВІЛ/СНІД, що перебувають у СІЗО та трьох виправних колоніях Криму, не отримують належної медичної допомоги.
14. Вищезазначені юридичні і практичні проблеми значно ускладнюються існуванням подвійних паралельних документів – паспортів громадянина, актів цивільного стану, витягів з кадастру, пенсійних систем та систем правосуддя, юрисдикція яких поширюється на одних і тих самих осіб та їх власність. Оскільки ні Росія, ні Україна не визнають документів, виданих мешканцям Криму іншою стороною, кримчани опинилися у пастці між двома конфліктуючими системами правового регулювання, що дублюють одна одну. Для того, щоб вирішувати зловоденні питання у цій складній ситуації, велика кількість мешканців Криму зберігають одночасно і російський, і український паспорти, хоча обидві країни не визнають подвійного громадянства, вважаючи їх кожна своїми громадянами.⁹

⁹ Див. Закон України №1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованих територіях України», Стаття 5(4); та Федеральний закон № 62-ФЗ «Про громадянство Російської Федерації», Стаття 6(1); а також Конституцію Російської Федерації, Стаття 62.

15. Учасники місії оцінювання ситуації із дотриманням прав людини отримували численні повідомлення про те, що жителі Криму та переселенці не могли: продати свою власність чи приватне підприємство, отримати українські сертифікати про народження для новонароджених; домогтися визнання дійсними в Україні актів про розлучення, зареєстрованих в Криму, що, згідно з новим українським порядком в'їзду до Криму призвело до обмеження свободи пересування багатьох дітей, що подорожують з одним із батьків. Випускники кримських середніх шкіл після анексії півострова не мали можливості вступати до вищих навчальних закладів в Україні із атестатами, виданими російською владою в Криму, яку Україна не визнає (і при цьому не маючи достатніх альтернатив вибору кваліфікації), що спричинило масовий виїзд сімей із дітьми шкільного віку з Криму на материкову територію України.
16. Місія НРАМ встановила, що кримські татари та українці, які, проживаючи в Криму, відкрито підтримали територіальну цілісність України і при цьому не підтримали де-факто владу, залишаються в особливо вразливому становищі. Придушення діяльності Меджлісу (органу самоврядування кримських татар), а також залякування, видворення чи позбавлення свободи відомих лідерів Меджлісу, негативно вплинуло на здійснення політичних і громадянських прав особами, що належать до кримськотатарської громади.
17. Відмова в реєстрації кримськотатарських ЗМІ, таких як АТР, фактично призвела до їх примусового закриття, що не тільки обмежило свободу ЗМІ і доступ до інформації, а й позбавило кримських татар вкрай важливого інструмента підтримання і відродження своєї ідентичності.
18. Простір існування української культури на території незаконно анексованого Криму також скоротився. Культурні, релігійні та символічні складові української ідентичності були обмежені та/або придушені шляхом застосування різних адміністративних і правоохоронних заходів. В Криму поширене вороже ставлення до тих жителів Криму, які підтримують територіальну цілісність України, демонструють українські державні й культурні символи і відкрито відзначають важливі для української культури та історії дати.
19. Зникає україномовна освіта і вивчення української мови. Зростаючий тиск на адміністрацію шкіл, вчителів, батьків і дітей з метою припинення викладання українською мовою та її вивчення ще більше обмежує присутність української мови на півострові. Освіта кримськотатарською мовою і вивчення кримськотатарської мови як і раніше наштовхуються на перешкоди.

20. Відповідно до міжнародних зобов'язань України щодо дотримання прав людини та Конституції України,¹⁰ українською владою, незважаючи на відсутність ефективного контролю над півостровом, було вжито низку заходів, спрямованих на вирішення проблем громадян України, що залишилися в Криму або виїхали з нього на материкову частину. Ці заходи, як повідомляється, виявилися більш ефективними у тих випадках, коли їх супроводжувала інформаційна кампанія, що повідомляла відповідним категоріям населення про доступні варіанти вирішення зазначених проблем. Проте чимало громадян, що зіткнулися з викликами політичного характеру чи питаннями безпеки у Криму, протягом останнього року закликали українську владу надати більшу підтримку та адміністративну допомогу, щоб вирішити існуючі проблеми – зокрема ті, що пов'язані з можливістю реєстрації актів цивільного стану та доступу до навчання, отримання документів, що посвідчують особу чи інших документів. Люди, яким доводиться їздити в Крим і з Криму, критикували нещодавні нововведення, що більшою мірою обмежили свободу пересування між материковою частиною України і півостровом, а також неналежний стан інфраструктури і пунктів пропуску.
21. Російська влада через *де-факто* владу Криму, зобов'язана поважати, захищати і виконувати права людини та основоположні свободи в Криму відповідно до підписаних нею міжнародних договорів, а також відповідно до її зобов'язань як країни-учасниці ОБСЄ, що вимагають забезпечення прав людини та основоположних свобод. Зобов'язання Російської Федерації як країни-учасниці ОБСЄ включають зобов'язання дотримуватися міжнародного права у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права, що впливає з її ролі в якості окупаційної держави, яка здійснює ефективний контроль над Кримським півостровом.

Рекомендації

Рекомендації владі Російської Федерації та де-факто владі Криму:

Загальні рекомендації:

- Негайно забезпечити безперешкодний доступ на територію Кримського півострова міжнародним організаціям, інституціям та незалежним експертам ОБСЄ, представникам Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи, а також правозахисним громадським організаціям та ЗМІ, що бажають відвідати півострів, ознайомитися із ситуацією чи інформувати про ситуацію в Криму.

¹⁰ Див. Статтю 25 Конституції України: «Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами».

- Розширити співпрацю з Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (особливо при виконанні ним своїх повноважень в якості Національного превентивного механізму (НПМ)), включаючи, серед іншого:
 - Забезпечити доступ НПМ до відповідних місць позбавлення волі, дитячих будинків та інших установ соціального захисту населення;
 - Провести переговори щодо можливості переведення в заклади на материковій частині України тих осіб, що перебували в місцях позбавлення волі чи установах соціального захисту до анексії півострова і висловили бажання перевестися у заклад на території України.
- Визнати рішення Європейського суду з прав людини обов'язковими для виконання і повною мірою виконувати їх, гарантуючи повне відновлення в правах чи інші компенсації, присуджені з приводу виявлених порушень.
- Сприяти діям української влади, спрямованим на виконання будь-яких рішень ЄСПЛ у справах щодо мешканців Криму, які були подані до його окупації Російською Федерацією.
- Утриматися від переведення осіб, що перебувають у місцях позбавлення волі чи установах соціального захисту населення, до закладів на інших територіях, контрольованих Російською Федерацією.

Питання громадянства та постійного проживання:

- Відповідно до міжнародного гуманітарного права утриматись від автоматичного присвоєння російського громадянства жителям Криму.
- Забезпечити безстроково право громадян України, які мають кримське походження або проживають в Криму, в тому числі тих, що перебувають у місцях позбавлення волі чи інших установах соціального захисту, зберегти українське громадянство і отримати реєстрацію постійного проживання в Криму.
- Зокрема, надати всім ув'язненим можливість збереження громадянства України та переведення в місця позбавлення волі, розташовані на материковій частині України, відповідно до їхніх побажань.
- Забезпечити усім особам, що постійно проживають у Криму, повний доступ до усіх соціальних послуг на рівних умовах з громадянами Російської Федерації у Криму.
- Надати право усім дітям по досягненню ними повноліття обрати громадянство України і відмовитися від громадянства РФ. До досягнення ними віку, коли вони матимуть право відмовитися від громадянства Росії, не переводити дітей, що перебувають в установах опіки чи піклування, до приватних чи державних установ за межами Криму, крім випадків возз'єднання родин чи необхідності врахування найкращих інтересів дитини.
- Дозволити постійне проживання в Криму, що підтверджується документами, виданими Україною, без необхідності отримувати російські дозвільні документи на право проживання.

- Згідно з міжнародним гуманітарним правом, не допускати призову мешканців Криму до лав Збройних сил Російської Федерації.

Правоохоронні органи і судова система:

- Відповідно до міжнародного гуманітарного права забезпечити збереження в силі на території Криму кримінального законодавства України та його застосування судами, за винятком положень, що становлять загрозу безпеці окупаційної держави чи перешкоджають застосуванню відповідних положень гуманітарного права.
- Припинити тримання під вартою, розслідування і кримінальне переслідування в Криму щодо осіб, звинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених Кримінальним кодексом Російської Федерації, в тому числі тих, які відбулися до анексії півострова і/або за межами Російської Федерації.
- Переглянути вироки суду стосовно осіб, які зазнали переслідування та які були засуджені за такими звинуваченнями, з метою їх виправдання або амністії.
- Утриматись від застосовування кримінального покарання до осіб у Криму, що не повідомили про наявність у них подвійного громадянства, шляхом внесення відповідних змін до законодавства, яке передбачає за це кримінальне покарання та яке набирає чинності 1 січня 2016р.
- Розслідувати заяви про дискримінацію щодо представників етнічних меншин у Криму (у тому числі – щодо навмисних вибіркових державних перевірок приватних підприємств), і вжити необхідних заходів для припинення і запобігання таким випадкам дискримінації та притягнення винних до відповідальності.
- Належним чином провести розслідування та притягнути до кримінальної відповідальності усі групи «самооборони», осіб та неурядові структури, яких підозрюють у вчиненні злочинів під час або після окупації, зокрема тих, що пов'язані з нещодавніми незаконними затриманнями та привласненням власності, а також більш давніми звинуваченнями у причетності до зникнень, убивств без суду і слідства, тортур та жорстокого поводження, в тому числі тих, що були задокументовані у спільному звіті БДПЛ та ВКНМ за 2014 рік.
- Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, визнавати громадянство України у всіх правових процедурах і, згідно з Віденською конвенцією про консульські відносини, забезпечувати здійснення їх права на консульську допомогу.

Пенітенціарна система:

- Негайно надати доступ БДПЛ та іншим установам ОБСЄ до місць позбавлення волі у Криму міжнародним організаціям, Міжнародному комітету Червоного Хреста (МКЧХ) та міжнародним чи місцевим громадським організаціям, що бажають здійснювати моніторинг у місцях

Неофіційний переклад

позбавлення волі і/або надавати необхідну допомогу особам, що перебувають у цих закладах, що включає, серед іншого, медичну допомогу.

Свобода мирних зібрань:

- Поважати та забезпечувати дотримання права усіх мешканців Криму організувати і/або брати участь у публічних зібраннях з будь-якою мирною метою за їх власним бажанням, особливо у зібраннях, пов'язаних із їх культурними, національними чи релігійними святами.
- Утриматися від надмірних чи неспіврозмірних обмежень права на свободу мирних зібрань, в тому числі обмежень, пов'язаних з часом, місцем проведення зібрань чи їх тематикою.

Свобода об'єднань:

- Дозволити усім українським ЗМІ, громадським організаціям та релігійним об'єднанням, що діяли до анексії, продовжувати діяльність у Криму без перереєстрації і не вважати їх незаконними.
- Продовжити на необмежений строк можливість подавати заявки на перереєстрацію місцевих юридичних осіб, що були зареєстровані згідно з вимогами українського законодавства (у тому числі приватних підприємств) та спросити процедуру перереєстрації, без застосування надмірних вимог до заявників.
- Сприяти проведенню обговорень на місцях із усіма організаціями та юридичними особами, що бажать перереєструватися згідно з вимогами російського законодавства, щоб визначити, які проблеми виникають у потенційних заявників і знайти шлях вирішення таких проблем.

Свобода слова:

- Припинити застосування політично вмотивованих кримінальних звинувачень (включаючи «екстремізм», «сепаратизм» та «розпалювання ненависті») до мирних громадських зібрань та публічної демонстрації культурної ідентичності і політичних поглядів та переконань.
- Припинити політично вмотивовані кримінальні розслідування та застереження щодо журналістів чи представників суспільства, які нібито висловлюють «екстремістські» погляди чи піднімають «екстремістські» теми (у тому числі в публікаціях та соціальних мережах).

Свобода ЗМІ:

- Створити умови для ширшого плюралізму ЗМІ, у тому числі:
 - Надати україномовним та кримськотатарським організаціям ЗМІ ширші можливості для створення місцевих ЗМІ та вільного і відкритого здійснення журналістської діяльності без обмежень;

- Надати достатній час і можливості для подання ЗМІ заявки на участь у майбутніх тендерах розподілу радіочастот у Криму і активно приймати заявки від організацій, що наразі мають такі права або мали їх раніше.
- Припинити цензуру в мережі Інтернет, що здійснюється шляхом блокування інтернет-сайтів, в тому числі на підставі розпливчастих звинувачень в їх «екстремістському» вмісті.
- Переглянути і усунути надмірні вимоги до акредитації ЗМІ, особливо у тих випадках, коли встановлено надмірні обмеження щодо кількості ЗМІ в цілому, чи щодо будь-якого окремого медіаресурсу, яким дозволено відвідувати заходи, що проводяться державними установами, та інформувати громадськість про їх діяльність.

Свобода пересування:

- Зняти незаконну заборону на в'їзд на територію Криму, встановлену щодо лідерів кримських татар та інших жителів Криму чи ВПО з Криму, яким було заборонено в'їзд у Крим.
- Не допускати встановлення державними органами або недержавними структурами обмежень свободи пересування жителів Криму, зокрема у зв'язку з їх виїздом за межі півострова для участі у заходах організацій громадянського суспільства.
- Відмовитись від практики депортації будь-яких жителів Криму – громадян Росії та громадян України – що відбуваються з порушенням їх права вільно в'їжджати на територію Криму та виїжджати з неї.

Право власності:

- Розширити співпрацю з українською владою стосовно спрощення доступу жителів Криму та ВПО до їх приватної власності та володіння нею, у тому числі шляхом підписання необхідних договорів про часткове припинення оподаткування майна та його продажу, або поміщення таких податків на спеціальний рахунок депонування з наступним використанням згідно з попередніми домовленостями.
- негайно припинити експропріацію («націоналізацію») та інші форми конфіскації власності та підприємств у Криму *де-факто* владою Криму та приватними особами;
- Переглянути законність експропріації та конфіскації майна і підприємств, що відбулися раніше, та вжити заходів для повного відновлення права власності та інших форм компенсації тим, хто зазнав збитків у зв'язку з такими неправомірними діями.

Економічні, соціальні та культурні права:

- Повною мірою поважати економічні, соціальні та культурні права тих громадян України та інших жителів Криму, що відмовилися від прийняття російського громадянства, зокрема:
 - Надати їм усі права щодо володіння майном та приватними підприємствами, якими вони користувалися згідно з законодавством України до анексії півострова;
 - Надати усім дітям шкільного віку та молоді право на безоплатне отримання освіти, без встановлення вимог щодо отримання громадянства РФ;
 - Дозволити громадянам України та жителям Криму працювати у Криму, не вимагаючи для цього російських документів чи спеціального дозволу;
 - Забезпечити медичне страхування та доступ до медичної допомоги для всіх жителів Криму, незалежно від їхнього громадянства, без дискримінації;
 - Забезпечити видачу офіційних копій лікарняних довідок про народження дитини батькам новонароджених дітей у Криму на їх прохання та в будь-який час.
- Надати можливість отримувати освіту рідною українською або кримськотатарською мовою та вивчати рідну мову, а також зробити таку можливість доступною щонайменше на тому рівні, що існував до анексії Криму, у школах та вищих навчальних закладах на всій території Криму.
- Дозволити експертам зі зниження шкоди продовжити опіоїдну замісну терапію для споживачів ін'єкційних наркотиків у Криму, у тому числі в місцях позбавлення волі, без притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Громади меншин:

- Негайно припинити залякування, видворення чи позбавлення волі відомих лідерів Меджлісу кримськотатарського народу і членів інших організацій громад. Зазначеним особам необхідно забезпечити свободу пересування і проживання в Криму.
- Негайно вжити заходів для забезпечення свободи ЗМІ і доступу до інформації шляхом надання кримськотатарським ЗМІ можливості реєстрації і створення належних умов для їх діяльності.
- Забезпечувати безперешкодний доступ до навчання українською мовою і її вивчення на шкільному та університетському рівні, виділяючи для цього належні ресурси.
- Усунути чинники, що перешкоджають підтриманню й поширенню освіти кримськотатарською мовою і вивченню кримськотатарської мови.
- Відновити і забезпечити можливість навчання рідною мовою у старших класах школи.
- Утриматись від втручання у вибір батьками мови навчання їхніх дітей.

- Вжити заходів для усунення проблем, пов'язаних із житлом і земельними ділянками кримських татар, які існували раніше і ускладнюються юридичною невизначеністю щодо майнових прав.
- Здійснити заходи щодо реабілітації та відновлення прав депортованих у минулому осіб, у тому числі щодо захисту і відродження кримськотатарської мови і культури.
- Надати Верховному комісару ОБСЄ у справах національних меншин можливість відвідати Крим.
- Виконати всі попередні рекомендації ВКНМ, адресовані де-факто владі Криму, в тому числі й ті, що містяться у звіті НРАМ 2014 року.

Рекомендації українській владі:

Загальні рекомендації:

- Розширити співпрацю з Уповноваженим з прав людини (омбудсменом) у Російській Федерації з метою вирішувати проблеми, з якими зіткнулися громадяни України або РФ у зв'язку з окупацією та анексією Криму, у тому числі проблем, висвітлених у цьому звіті.
- Спростити надання усіх необхідних документів колишнім ув'язненим з Криму під час або після їх звільнення з місць позбавлення волі, у тому числі документів, що підтверджують факт їх попереднього проживання у Криму.

Свобода пересування:

- Внести поправки до вимог, вказаних у Постанові Кабінету Міністрів України №367¹¹, що без потреби обмежують свободу пересування іноземців (у тому числі представників ЗМІ, громадських організацій та осіб, що здійснюють приватні подорожі) через адміністративний кордон із Кримом.
- Надати достатнє фінансування відповідним органам влади для покращення транспортної інфраструктури у трьох пунктах пропуску на АК з Кримом, враховуючи побажання громад, яких торкнулася ця проблема, та осіб, що здійснюють поїздки через АК, а також рекомендації Державної прикордонної служби України.

Право власності:

- Розширити співпрацю із *де-факто* владою Криму для спрощення доступу жителів Криму і внутрішньо переміщених осіб до їх приватної власності і можливості володіти майном, у тому числі шляхом підписання необхідних договорів про тимчасове припинення оподаткування об'єктів власності та їх продажу, або розміщення таких податків на спеціальний рахунок депонування та їх використання згідно попередньо погоджених цілей.

¹¹ Див. примітку 258 нижче

Щодо економічних, соціальних та культурних прав:

- Розробити спрощений чи зведений стандартизований іспит, що полегшить процедуру отримання випускниками з Криму українських атестатів (наприклад, проводити його в один етап замість декількох) та надавати кримським випускникам підтримку для заміни російського атестата українським, для того, щоб випускники, якщо забажають, могли вступати до українських вищих навчальних закладів.
- Дозволити і спростити процедуру заміни свідоцтв про народження, виданих РФ, на українські, для батьків-українців, чії діти народилися в Криму після його анексії, та надати можливість такої заміни у будь-який час на їх вимогу.
- Дозволити і спросити процедуру аналогічної заміни інших актів реєстрації цивільного стану (свідоцтв про шлюб, свідоцтв про розірвання шлюбу, свідоцтв про смерть, тощо).
- Підвищити обізнаність жителів Криму щодо процедури подачі заявки на отримання належної їм соціальної допомоги та здійснення своїх соціальних прав (у тому числі для отримання актів реєстрації цивільного стану) через інформаційні кампанії, спрямовані на відповідну цільову аудиторію.
- Проводити всеосяжні консультації за участі лідерів громади (і чоловіків, і жінок) та вразливих груп і осіб з метою виявляти наявні проблеми та активно допомагати особам та соціальним групам, яких торкнулися дані проблеми, долати процедурні труднощі у здійсненні ними своїх економічних, соціальних та культурних прав.

Методологія

22. *Де-факто* влада Криму не відреагувала на прохання спростити доступ на територію Криму для НРАМ.¹² З цієї причини масштаб збору даних та виїзних досліджень для цього звіту був обмежений материковою територією України та дистанційними інтерв'ю із відповідними респондентами з Криму та інших регіонів України.
23. Місія оцінювання ситуації із дотриманням прав людини здійснювалася двома групами – однією із БДПЛ та другою – від ВКНМ. До кожної з груп входило по два дослідники. Інформація про стан справ та зміни у Криму була зібрана зі свідчень безпосередніх очевидців, під час зустрічей та інтерв'ю з відповідними особами, під час виїзду на адміністративний кордон між Кримом та материковою частиною України, а також під час попереднього вивчення відповідного законодавства та минулих звітів про ситуацію із дотриманням прав людини в Криму, починаючи з березня 2014 року.

¹² Див. лист Директора БДПЛ до С. Аксьонова (прим. 4, вище).

24. З 6 по 18 липня 2015 року, ВКНМ провів 50 зустрічей у Києві, Одеській та Херсонській областях за участі 45 активістів громадянського суспільства (серед них – 6 журналістів, 9 лідерів кримських татар, та 30 представників від 20 громадських організацій) та 45 представників 15 державних установ. Крім того, об'єднана дослідницька група провела зустріч із 28 кримськими ВПО, що наразі проживають у Києві, та взяла інтерв'ю у 24 осіб, що самостійно або з членами сім'ї перетинали АК з Кримом, які в основному виїздили з Криму на материкову частину України. До цього, паралельно із зазначеними зустрічами та після їх проведення, дослідники також спілкувалися по Skype, у телефонних розмовах та при безпосередній зустрічі із активістами, юристами, журналістами та кримськими татарами, які на цей час перебували або в Криму, або на материковій частині України і мали змогу пересуватись між цими двома регіонами.
25. Відповідно до своїх інституційних мандатів БДПЛ і ВКНМ здійснювали збір даних на місцях незалежно один від одного, використовуючи при цьому власні усталені методики. ВКНМ і БДПЛ мають різні мандати і в ході підготовки цього звіту приділяли увагу різним аспектам, внаслідок чого деякі з описаних у звіті фактів згадуються і в Розділі 4, і в інших частинах цього звіту. Таким чином, висновки, що містяться в Розділі 4, слід розглядати в поєднанні з висновками, наведеними в інших частинах цього звіту. Від початку 1990-х років кожен наступний верховний комісар у справах національних меншин активно співпрацює з Україною. У цьому звіті місія НРАМ врахувала відповідні довгострокові спостереження, навівши при цьому огляд питань, які викликали занепокоєння ще до незаконної анексії Криму, однак стали ще більш нагальними у світлі нещодавніх подій.
26. Представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ надав інформацію про ситуацію, у якій здійснювали свою діяльність журналісти та інші працівники ЗМІ у Криму під час періоду, охопленого даним звітом. Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні також надавала інформаційну та логістичну підтримку дослідницьким групам під час виконання ними місії оцінювання ситуації із дотриманням прав людини. Успішному завершенню цього дослідження сприяли співпраця з українською владою та безцінний внесок з боку тих жителів Криму, внутрішньо переміщених осіб, активістів, журналістів та представників громадськості, що поділилися свідченнями із власного досвіду для створення даного звіту.

Міжнародні стандарти

27. Україна і Росія, як країни-учасниці ОБСЄ, погодилися та зобов'язалися поважати, захищати та забезпечувати дотримання прав людини щодо осіб, на яких поширюється дія законодавства даних країн, з метою забезпечувати регіональну безпеку та особисту безпеку для кожного. З

метою цього дослідження та звітування, НРАМ оцінила та опублікувала зібрані дані, прокоментувавши їх з точки зору відповідності стандартам з прав людини та зобов'язанням, що взяли на себе країни-учасниці ОБСЄ.

28. Низка зобов'язань ОБСЄ у сфері людського виміру, зокрема, визначає виключну важливість виконання країнами-учасницями ОБСЄ обов'язків щодо дотримання прав людини відповідно до міжнародних договорів.¹³ Крім того, зобов'язання ОБСЄ у сфері людського виміру підтверджують обов'язковий характер зобов'язань країн-учасниць в рамках міжнародного гуманітарного права, в тому числі в рамках Женевських конвенцій.¹⁴
29. Українська влада офіційно відступила від зобов'язань забезпечувати дотримання прав людини в Криму, покладаючи цю відповідальність на Російську Федерацію як на окупаційну державу,¹⁵ що здійснює ефективний контроль на території Кримського півострова.¹⁶ У зв'язку з цим слід зазначити, що Четверта Женевська конвенція застосовується в усіх випадках окупації всієї чи частини території держави, «навіть якщо ця окупація не зустрине жодного збройного опору» і «навіть у тому випадку,

¹³ Наприклад, Будапештський договір «На шляху до справжнього партнерства в нову епоху» від 6 грудня 1994р., пункт 14 (за адресою: <http://www.osce.org/mc/39554>).

¹⁴ Наприклад, Гельсінський документ («Виклик часу змін» від 10 липня 1992р.), «Рішення VI: Людський вимір», пункти 47 – 52 (за адресою: <http://www.osce.org/mc/39530>); Будапештський документ (прим. 13 вище), «Кодекс поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки», пункти 29-35. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 68/262 про підтримку територіальної цілісності України від 27 березня 2014р. (див. прим.2), ГА ООН посилалася на положення Заключного Гельсінського акту 1975р. («Заключний акт Конференції з безпеки і співробітництва в Європі» від 1 серпня 1975р.), Розділ 1(a)(IV) Про підтримку територіальної єдності держав» (за адресою: <https://www.osce.org/mc/39501?download=true>), який постановляє: «Країни-учасниці зобов'язані утримуватися від перетворення територій одна одної в об'єкт військової окупації або інших прямих або непрямих заходів застосування сили з порушення міжнародного права, або в об'єкт придбання за допомогою таких заходів чи загрози їх здійснення. Жодна окупація або придбання такого характеру не буде визнаватися законною»). Див. також: Стамбульський договір 1999 року (Хартія про європейську безпеку: III Наша спільна відповідь), пункт 22 (за адресою: <http://www.osce.org/mc/39569>); та Римський договір 1993р. (Рішення X, Декларація про агресивний націоналізм, шовінізм, расизм, ксенофобію і антисемітизм, пункт 4 і 5 (за адресою: <http://www.osce.org/mc/40401?download=true>)).

¹⁵ Міжнародне гуманітарне право містить таке визначення воєнної окупації: «Територія вважається зайнятою, якщо вона справді перебуває під владою ворожої армії. Зайняття поширюється тільки на ті області, де ця влада встановлена і в змозі проявляти свою діяльність». Див. статтю 42 IV Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1907 року з додатком: Положення про закони і звичаї сухопутної війни (Гаага, 18 жовтня 1907 р.)

¹⁶ Постанову про відступ від окремих зобов'язань було ухвалено відповідно до статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (прим. 23 нижче) та статті 15 Європейської конвенції з прав людини (прим. 19 нижче), якими передбачено обмежений відступ від прав, забезпечуваних цими інструментами. Див. Постанову Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» від 21 травня 2015р., за адресою: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/462-19>. Див. також: Заява Ради Європи «Про відступ України від положень Європейської конвенції з прав людини» від 10 червня 2015р., за адресою: <http://www.coe.int/en/web/portal/-/ukraine-derogation-from-european-convention-on-human-rights>.

якщо одна з них не визнає стану війни». ¹⁷ На Російську Федерацію як на окупаційну державу покладаються обов'язки забезпечувати дотримання прав жителів Криму відповідно до норм міжнародного права у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права. ¹⁸

30. Як Україна, так і Російська Федерація є учасниками багатьох міжнародних договорів у сфері прав людини та гуманітарного права, у зв'язку з чим обидві країни мають однакові обов'язкові стандарти поведінки та позитивні зобов'язання щодо жителів Криму, які включають, серед іншого:

- Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини, або ЄКПЛ); ¹⁹
- Протокол №1 Європейської конвенції з прав людини; ²⁰

¹⁷ Стаття 2 Конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949р. (Четвертої Женевської конвенції), постановляє: «На додаток до положень, які втілюються в мирний час, ця Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. У «Проекті статей про відповідальність держав за міжнародні протиправні дії» Комісії міжнародного права ООН, зазначено, що навіть «згода» офіційної влади на анексію території однієї держави іншою державою не надає легітимності цій анексії відповідно до норм міжнародного права, зокрема у тих випадках, коли ця згода могла бути отримана під тиском (Стаття 20 та Коментар, пункт 4). У «Проекті статей» також підтверджено неприпустимість порушення імперативної норми, що забороняє агресію, та підтверджено зобов'язання усіх країн не визнавати результатів незаконної анексії, що виникли внаслідок таких дій, як постановила Рада Безпеки ООН у випадку незаконної «анексії» Іраком Кувейту внаслідок збройної агресії проти нього (Статті 40 та 41 та Коментарі до них). Див. Комісія міжнародного права ООН «Звіт про роботу під час п'ятдесят третьої сесії» (2001), Генеральна Асамблея, Офіційний реєстр, П'ятдесят третя сесія, Додаток №10 (A/56/10), за адресою: <http://www.un.org/ilc>. Генеральна Асамблея ООН включила примітку щодо Проекту статей у її Резолюцію № A/RES/56/83 від 12 грудня 2000р. У Резолюції № 68/262 (див. прим. 2 вище) Генеральна Асамблея ООН підкреслила, що «референдум, проведений в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі 16 березня 2014р., не маючи законної сили, не може бути підставою для будь-якої зміни статусу Автономної Республіки Крим чи міста Севастополя» (пункт 5). Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія) також відзначила, що референдум і анексія Криму були нелегітимними, дійшовши до висновку, що «обставини в Криму не дозволяли провести референдум відповідно до європейських демократичних стандартів». Див. Висновок Венеціанської комісії № 762/2014, Doc. No. CDL-AD(2014)002, п. 28. З текстом документа можна ознайомитись на сайті: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2014\)002-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2014)002-e). Крім того, 3 квітня 2014 р. Комітет Міністрів Ради Європи «наголосив, що незаконний референдум, проведений в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі 16 березня 2014 року, з подальшою його анексією Російською Федерацією не може слугувати підставою для будь-якої зміни статусу Автономної Республіки Крим і міста Севастополя». Див. Рішення, прийняті під час 1196-ї зустрічі (2-3 квітня 2014 р.) Doc. No. CM/Del/Dec(2014)1196 (4 апреля 2014 г.). З текстом документа можна ознайомитись на сайті: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=2180249&Site=CM>.

¹⁸ Зокрема, статті 47-48 Четвертої Женевської конвенції (там само).

¹⁹ Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, з поправками відповідно до Протоколів №11 та №14 від 4 листопада 1950р., (ETS No. 5), що набули чинності 3 вересня 1953р.

- Протокол №4 Європейської конвенції з прав людини;²¹
- Рамкова конвенція про захист національних меншин;²²
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП);²³
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП);²⁴
- Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації (МКЛРД);²⁵
- Конвенція ООН про права дитини (КПД);²⁶
- Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (КПК ООН);²⁷
- Четверта Женевська конвенція;²⁸
- Додатковий протокол №1 до Женевських конвенцій;²⁹
- Додатковий протокол №2 до Женевських конвенцій.³⁰

31. Повага та забезпечення дотримання прав людини є обов'язком влади на територіях, які вона фактично контролює. Оскільки масштаб цього звіту охоплює ситуацію із дотриманням прав людини на території Криму, більшість рекомендацій, що зазначені у ньому, адресовані владі, що *де-факто* контролює Кримський півострів, та Російській Федерації, яка керує її діями. Звіт містить також рекомендації, адресовані українській владі, щодо питань, у яких вона має можливість виконувати свої зобов'язання у сфері прав людини щодо громадян України, які проживають у Криму або виїхали з Криму з урахуванням ситуації, в якій вони наразі опинилися та їх потреб.

²⁰ Протокол №1 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 20 березня 1952, ETS No. 9, діє з 18 травня 1954р.

²¹ Протокол №4 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 16 вересня 1963, ETS No. 46, діє з 2 травня 1968р.

²² Рамкова конвенція про захист національних меншин від 1 лютого 1995р. (ETS No. 157), діє з 1 лютого 1998р.

²³ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Резолюція Генеральної Асамблеї 2200А (XXI), (UN Doc. A/6316 (1966)), діє з 23 березня 1976р.

²⁴ Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 2200А (XXI), (UN Doc. A/6316 (1966)), діє з 3 січня 1976р.

²⁵ Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації (660 UNTS 195), набула чинності 4 січня 1969р.

²⁶ Конвенція про права дитини, Резолюція ГА ООН 44/25 від 20 листопада 1989р., (UN Doc. A/44/49), набула чинності 2 вересня 1990р.).

²⁷ *Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання*, Резолюція Генеральної Асамблеї 39/46, [додаток, UN Doc. A/39/51 (1984)], набула чинності 26 липня 1987р.

²⁸ Четверта Женевська конвенція (прим. 17 вище).

²⁹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів» 1125 UNTS 3 від 12 серпня 1949 р., діє з 7 грудня 1978р).

³⁰ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру [1125 UNTS 609], діє з 7 грудня 1978р).

1. Впровадження законодавства та громадянства Російської Федерації

32. У своєму спільному звіті станом на травень 2014р. БДПЛ та ВКНМ висловили стурбованість з приводу «правової невизначеності, яка виникла внаслідок зміни структур, які *de facto* контролюють Крим», застерігаючи, зокрема, від «потенційних порушень принципу верховенства права та прав людини», особливо з питань «статусу мешканця та громадянина, працевлаштуванням і права на роботу, правами на землю та майно, а також з положенням особливо уразливих груп».³¹ Відтак БДПЛ та ВКНМ закликали *де-факто* владу Криму простежити за тим, щоб зміна уряду після проведення референдуму та анексії півострова Російською Федерацією «не погіршили ситуацію з дотриманням прав людини» і, зокрема, «гарантувати всім особам, які постійно проживають у Криму, включаючи громадян як Росії, так і України, збереження всіх їхніх прав, включаючи право на постійне проживання, право на працевлаштування, та права на майно та землю, без будь-якої дискримінації».³²
33. Російська Федерація та *де-факто* влада Криму зобов'язана забезпечити недискримінацію щодо дотримання прав людини усіх, хто знаходиться під їх юрисдикцією. Підстави, за якими дискримінацію заборонено, включають, серед інших: етнічне чи соціальне походження, політичні чи інші погляди, мова, віра, місце народження чи інший статус (включаючи національність, місце проживання, стан здоров'я, сексуальну орієнтацію, обмеженість фізичних можливостей тощо).³³ Слід зазначити, що Додаткові протоколи Женевських конвенцій також забороняють дискримінацію у зв'язку з політичними чи іншими поглядами, етнічним походженням, місцем народження чи іншим статусом, навіть під час збройного конфлікту.³⁴
34. Автоматичне набуття російського громадянства жителями Криму суперечило (і наразі суперечить) нормам міжнародного гуманітарного права. Зокрема, владі окупаційної держави забороняється змушувати населення окупованої території присягати їй на вірність, а вірність зміщеному суверену не може бути розірвано примусово.³⁵ Крім того, цей

³¹ Див. Спільну доповідь ОБСЄ/БДПЛ (прим. 1 вище), пункт 97-98.

³² Див. Спільну доповідь ОБСЄ/БДПЛ (прим. 1 вище), рекомендації владі що *де-факто* контролює Кримський півострів.

³³ Див. статті 2(1) та 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; та статтю 2 (2), Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 1966 року (993 UNTS 3) та Загальне зауваження № 20 Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав: *Недопущення дискримінації в економічних, соціальних і культурних правах (Стаття 2, пункт 2), від 10 червня 2009 року, E / C.12 / GC / 20; 16 IHRR 925 (2009), пункти 30-35.*

³⁴ Див. Додатковий протокол I (примітка 29 вище), преамбулу та статті 9(1) і 75(1); та Додатковий протокол II (примітка 30 вище), Статті 2(1) і 4(1).

³⁵ Гаазька конвенція (IV) 1907р. (прим. 15), Стаття 45. Кращі практики міжнародного законодавства також відображені у Європейській конвенції про громадянство від 6 листопада

процес автоматичного запровадження російського громадянства не був ані прозорим, ані справедливим, оскільки було встановлено надто жорсткі часові рамки та недостатню кількість пунктів для того, щоб всі, хто бажав відмовитися від російського громадянства, мали можливість це зробити. Після закінчення кінцевого терміну, коли можна було відмовитися від примусово набутого російського громадянства, російська влада запровадила кримінальні покарання за наявність подвійного громадянства та встановила обмеження на отримання посвідок на тимчасове проживання для іноземців у Криму.

35. Загалом усі ці заходи суперечать зобов'язуючим принципам заборони дискримінації згідно з міжнародними нормами у сфері прав людини та нормами міжнародного гуманітарного права, особливо по відношенню до громадян України, чії права людини були обмежені в правах або зазнали утисків за ознакою національності з часу окупації та анексії Криму.
36. Обумовлення соціальних виплат чи основоположних свобод наявністю громадянства РФ чи посвідок на проживання для іноземців згідно з нормами російського законодавства, що наразі застосовується в Криму, призвело до погіршення ситуації із дотриманням прав людини для тих осіб, що не мають такого статусу. До таких негативних наслідків належать нові вимоги щодо реєстрації або перереєстрації юридичних осіб згідно з нормами законодавства РФ, що призвели до надмірного обмеження свободи об'єднань для осіб, що не є громадянами Росії.

1.1 Примусове набуття громадянства

37. Після анексії Криму у березні 2014 р. Російська Федерація прийняла закон, згідно з яким усі особи, що постійно проживають у Криму та м. Севастополь, визнаються громадянами РФ.³⁶ Єдиний виняток становлять ті громадяни України та особи без громадянства, що поінформували *де-факто* владу Криму до 18 квітня 2014 р. про своє бажання відмовитися від російського громадянства і зберегти громадянство, яке вони (та їх неповнолітні діти) мали, або залишитися особами без громадянства.³⁷ Оскільки обидва ці статуси – громадянство та постійне проживання – були

1997р. (ETS No. 166; Страсбург), у статті 16 якої зазначено, що «Держава-учасниця не може зумовлювати набуття або збереження її громадянства відмовою від іншого громадянства або його втратою, якщо така відмова чи втрата є неможливою або не може розумно вимагатися», за адресою: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/166.htm>.

³⁶ Див. Статтю 4 (1) Федерального конституційного закону РФ № 6-ФКЗ, «Про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та створення у складі Російської Федерації нових суб'єктів Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя» (від 21 березня 2014р.), Российская Газета, за адресою: <http://www.rg.ru/2014/03/22/krym-dok.html>. Див. також: Стаття 5 «Договору між Російською Федерацією та Республікою Крим про прийняття Республіки Крим у Російську Федерацію та про створення у складі Російської Федерації нових суб'єктів» від 18 березня 2014р).

³⁷ Там само.

доступними лише для осіб, зареєстрованих як особи, що постійно проживають у Криму, особи, що не були прописані у Криму, автоматично втратили можливість отримати ці статуси, якщо у них не було можливості отримати рішення суду, що підтверджує факт їх проживання у Криму.³⁸

38. Жителі Криму, що вирішили відмовитися від російського громадянства протягом зазначеного періоду (з 18 березня до 18 квітня), як повідомляється, зіткнулися з низкою труднощів. Федеральна міграційна служба Росії лише 1 квітня 2014 р. опублікувала інструкції щодо процедури відмови від автоматичного набуття громадянства РФ.³⁹ Згідно з твердженням Управління Верховного Комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), упродовж періоду подання заяви були пред'явлені додаткові вимоги щодо порядку подання заяви, зокрема, що заяву необхідно подавати особисто і що для подачі заяви від імені неповнолітньої дитини необхідна присутність обох батьків. Інформація щодо місця прийому таких заяв з'явилася лише з 4 квітня. Як повідомляється, з 4 по 9 квітня на Кримському півострові було лише два пункти, де можливо було подати офіційну заяву про відмову від набуття російського громадянства, а з 10 до 18 квітня – загалом дев'ять.⁴⁰
39. Після завершення терміну подання заяв, Федеральна міграційна служба повідомила, що лише 3427 із осіб, що постійно проживають у Криму, змогли відмовитися від автоматичного набуття громадянства Росії.⁴¹ Один із таких заявників повідомив НРАМ, що йому довелося декілька днів простояти в черзі, щоб подати офіційну заяву про відмову від громадянства Росії Федеральній міграційній службі, після чого йому було видано офіційну довідку, що підтверджує його рішення. За його словами, до цих пунктів прийому заявок водночас мали звертатися і ті, хто бажав отримати російський паспорт, внаслідок чого виникали черги із тисяч людей. Крім того, траплялися випадки утисків і залякування тих, хто

³⁸ Більше інформації про вимоги до подання заявок – на офіційному сайті Федеральної міграційної служби (ФМС) за адресою:

http://www.fms.gov.ru/russian_national/dlya_zhiteley_kryma_i_sevastopolya/ і http://www.fms.gov.ru/russian_national/dlya_zhiteley_kryma_i_sevastopolya/chst_zdvm_vprs/.

³⁹ Див. Спільну доповідь ОБСЄ/БДПЛ від 2014р. (прим. 1 вище), с. 118; Управління Верховного Комісара ООН з прав людини «Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні» від 15 травня 2014р., пункт 127; та Український незалежний центр політичних досліджень (УНЦПД) «Проблеми з громадянством у Криму», с. 17 (за адресою:

http://www.ucipr.org.ua/userfiles/PROBLEMS_CITIZENSHIP_CRIMEA_r_19Dec2014.pdf). Крім того, ФМС набула повноважень в Криму лише 28 березня 2014р.; див. Статтю 14 Положення №299 «Про Управління Федеральної міграційної служби в Республіці Крим» від 28 березня 2014р., за адресою: <http://www.fms.gov.ru/about/apparatus/details/101285/>.

⁴⁰ Доповідь УВКПЛ, травень, 2015р., там само. Слід зауважити, що у низці публікацій українських правозахисних організацій повідомлялося, що у підсумку було 8 пунктів, де можливо було відмовитися від громадянства РФ, проте лише декілька з них приймали заявки з першого квітня 2014р.

⁴¹ Див. публічну заяву заступника голови Федеральної міграційної служби РФ за адресою: http://rian.com.ua/CIS_news/20140422/345528247.html.

бажав відмовитися від громадянства Росії.⁴² Омбудсмен Криму у своєму звіті за 2014 рік також повідомляє про те, що у місцях подання заяв черги сягали до 2 тис. чоловік.⁴³

40. Ті, хто протягом зазначеного періоду подавав заяву на отримання російського паспорта, також повідомляли про певні проблеми, у тому числі процесуальні порушення та, в окремих випадках, корупцію. Один із жителів Криму повідомив НРАМ, що його матір просили заплатити за російський паспорт хабар розміром 1,500 доларів США, тому що вона не була прописана у Криму на час анексії.⁴⁴ Інший житель Криму повідомив, що він заплатив хабар для отримання російського паспорта, оскільки не мав усіх необхідних документів.⁴⁵
41. Як повідомляється, жителям Криму, що перебували у місцях позбавлення волі, а також неповнолітнім, позбавленим батьківської опіки, особам із психічними розладами та іншим особам, що перебували в установах соціального захисту населення, не було надано можливості відмовитися від набуття громадянства Росії.⁴⁶ У той же час, Омбудсмен Російської Федерації повідомила, що 18 громадян України, що перебували у місцях позбавлення волі, у письмовій формі успішно відмовилися від російського громадянства; крім того, 22 ув'язнених порушили клопотання про їх переведення до пенітенціарного закладу на материковій частині України.⁴⁷ Згідно з інформацією, повідомленою Державною пенітенціарною службою України, 2,033 в'язнів, що утримувалися в місцях позбавлення волі у Криму, були місцевими жителями; у Сімферопольському СІЗО знаходилося під вартою 1,086 осіб.⁴⁸ Повідомляється, що деякі особи були імовірно переведені із пенітенціарних закладів у Криму до відповідних закладів на материковій частині Російської Федерації.⁴⁹ Інші 5,500 жителів

⁴² Інтерв'ю з жителем Криму (м. Київ, 7 липня 2015р.).

⁴³ Омбудсмен Криму, *Доповідь Уповноваженого з прав людини в Республіці Крим* від 2014р. (Сімферополь, 19 січня 2015р.), с. 5; за адресою:

http://ombudsman.rk.gov.ru/file/File/UPCHvRK/%D0%95%D0%B6%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%E2%84%961.pdf.

⁴⁴ Інтерв'ю з жителем Криму (адміністративний кордон між Кримом та материковою частиною України, 12 липня 2015р.).

⁴⁵ Інтерв'ю з жителем Криму (10 липня 2015р.).

⁴⁶ Зустріч із Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та головою Національного превентивного механізму (м. Київ, 16 липня 2015 р.).

⁴⁷ *Див.* Уповноважений Російської Федерації з прав людини «Доповідь Уповноваженого з прав людини в РФ від 2014р. (травень 2015р.), розділ про Крим; за адресою:

<http://ombudsmanrf.org/www/upload/files/docs/appeals/doklad2014.pdf> (російською); та http://eng.ombudsmanrf.org/www/upload/files/prezent/doklad_eng_Sample_view.pdf (англійською).

⁴⁸ Державна пенітенціарна служба України, офіційна заява (3 квітня 2014р.):

<http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/en/publish/article/715893>.

⁴⁹ Після анексії траплялися також випадки перевезення звинувачуваних у кримінальних справах, серед яких – Олег Сенцов та Олександр Кольченко, яких було засуджено 25 серпня 2015р. на основі необґрунтованих звинувачень у проукраїнському тероризмі. Зокрема, Омбудсмен Російської Федерації подала письмові звернення до російської влади через її відповідні

Криму на час анексії перебували у виправних колоніях в інших регіонах України,⁵⁰ відтак вони не мали можливості прийняти громадянство РФ або відмовитися від нього. Згідно з даними Міністерства соціальної політики України, на момент окупації і анексії Криму у закладах соціального захисту населення перебувало 4,323 дітей, позбавлених батьківської опіки,⁵¹ проте на той час лише близько двох десятків із них змогли виїхати на материкову частину України.⁵² Національному превентивному механізму Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини не було відомо про жодну публічну інформацію щодо додаткових можливостей для дітей у Криму обирати громадянство з досягненням повноліття.⁵³

42. В цілому, згідно з оцінкою Уповноваженого з прав людини РФ Елли Памфілової у доповіді за травень 2015 р., щонайменше 100,000 жителів Криму не мали змоги отримати громадянство РФ протягом першого року після анексії. У доповіді стверджується, що велика кількість з них вже тривалий час проживали у Криму, хоча були з інших регіонів України, і

структури, щоб підтвердити, що О.Сенцов та О.Кольченко є громадянами України, проте ці звернення були відхилені ФМС (доповідь Уповноваженого з прав людини в РФ, прим. 47 вище). У листі до російської влади від 10 серпня 2015р. БДПЛ звернувся з проханням надати БДПЛ дозвіл спостерігати за судовими процесами над цими звинувачуваними у Ростові та право доступу до місця їх утримання під вартою, а також надати право на такий доступ на випадок подібних судових справ у майбутньому. У листі від 24 серпня 2015р., за день до оголошення вироку, делегація РФ відхилила прохання про допуск представників БДПЛ до місця утримання звинувачуваних, хоча підтвердила, що представники моніторингової місії БДПЛ отримають такий же рівень доступу як і «громадяни РФ» до будь-яких відкритих судових процесів у Росії. Лист заступника постійного представника делегації РФ в ОБСЄ голові БДПЛ від 24 серпня 2015р. 27 серпня 2015 року БДПЛ у своїй заяві з приводу обвинувальних вироків п. Сенцову і п. Кольченку зазначив, що держави-учасниці ОБСЄ «підтвердили свої зобов'язання в рамках міжнародного гуманітарного права, що гарантує право на справедливий судовий розгляд в умовах окупації». Див. Заяву БДПЛ під заголовком «Директор БДПЛ висловив занепокоєння з приводу подальшого тримання під вартою і засудження іноземних громадян в Російській Федерації», розмішену на сайті: <http://www.osce.org/odhr/178921>.

⁵⁰ Державна пенітенціарна служба України, публічна заява від 3 квітня 2014р. (прим. 48 вище).

⁵¹ Див. Омбудсмен України, Річний звіт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, с. 50: http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/about/text/Dopovid_2015_10b.pdf.

⁵² Зустріч із Міністром соціальної політики (м. Київ, 8 липня 2015р.). Обставини повернення цих дітей не зовсім зрозумілі. Щоправда, у новині, опублікованій на сайті проукраїнських активістів «Євромайдан SOS» у липні 2014, так само повідомлялося, що, за словами українського депутата Ірини Герашенко, Уповноваженого Президента України з мирного врегулювання ситуації в Донецькій та Луганській областях, «22 дітей-сиріт, що відмовилися від громадянства Росії, були депортовані з території окупованого Криму»: <http://euromaidansos.org/en/newsletter-eastern-ukraine-july-17-2014>. Учасникам місії оцінювання ситуації з дотриманням прав людини невідомо про жодні можливості для дітей відмовитися від громадянства Росії, хоча слід зауважити, що така відмова могла б спричинити депортацію дітей, якщо ця заява відповідає дійсності.

⁵³ Зустріч з Омбудсменом України та представником Уповноваженого з питань реалізації Національного превентивного механізму (м. Київ, 16 липня 2015р.).

ніколи офіційно не перереєструвалися як особи, що проживають Криму.⁵⁴ Згідно з інформацією, наданою українською громадською організацією, деякі кримські татари зіткнулися з аналогічними труднощами, намагаючись отримати статус постійних жителів Криму, оскільки вони нещодавно повернулися з депортації (зокрема з Узбекистану, Таджикистану) після довгих років відсутності на півострові. Внаслідок тривалої відсутності, їм довелося в суді доводити факт проживання в Криму.⁵⁵

1.2 Посвідки на постійне проживання

43. Жителі Криму, що змогли підтвердити свій статус постійного жителя Криму на час анексії, змогли подати заявки до Федеральної міграційної служби для отримання посвідки на постійне проживання.⁵⁶ Як повідомила Уповноважений з прав людини РФ, «Усі жителі Республіки Крим, що відмовилися від громадянства Російської Федерації, отримали дозвіл на тимчасове проживання в Росії, що дає їм законне право жити і працювати, а також у разі потреби (по закінченню року) оформити дозвіл на постійне проживання».⁵⁷ Ті, хто не могли цього зробити, могли натомість подати заявку на отримання посвідки на тимчасове проживання.⁵⁸ У разі відсутності дозволу на проживання чи російського паспорта, громадяни України та інші жителі Криму втрачали не лише право на деякі види соціального забезпечення – в тому числі право на обслуговування в державних закладах охорони здоров'я та безкоштовну освіту – але й право знаходитися на території Криму, у зв'язку з чим потенційно могли бути депортовані.⁵⁹ Згідно зі свідченнями багатьох жителів Криму та внутрішньо переміщених осіб, що зустрічалися із НРАМ, велика кількість жителів Криму подали заявки на отримання російського паспорта, зберігаючи при цьому український паспорт та громадянство, щоб таким

⁵⁴ Див. Омбудсмен РФ, Щорічна доповідь від 2014р., розділ про Крим (прим. 47 вище). Див. також: Ева Хартог, «Через бюрократичну плутанину жителі Криму залишилися без громадянства» (*Moscow Times*, 10 липня 2015р.).

⁵⁵ УНЦПД «Громадянство, земля та націоналізація власності в умовах окупації Криму: дефіцит прав», Моніторинговий звіт, с. 6.

⁵⁶ Вимоги до подання заяви див. на офіційній Інтернет-сторінці Федеральної міграційної служби за адресою:

http://www.fms.gov.ru/russian_national/dlya_zhiteley_kryma_i_sevastopolya/chst_zdvm_vprs/.

⁵⁷ Див. Омбудсмен РФ, Річний звіт від 2014р., розділ про Крим (прим. 47 вище).

⁵⁸ Федеральний закон № 115-ФЗ «Про правовий статус іноземних громадян у Російській Федерації» від 25 липня 2002р., з поправками від 20 квітня 2014р.: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_37868/.

⁵⁹ Відповідно до статті 5 Федерального закону РФ «Про правовий статус іноземних громадян у Російській Федерації» (там само), іноземним громадянам дозволено перебувати на території Російської Федерації більш ніж 90 днів протягом півроку (180 днів). У разі порушення цих правил, відповідно до статті 18.8.1 Федерального закону РФ №195-ФЗ «Кодекс Російської Федерації про адміністративні правопорушення» від 30 грудня 2001р., передбачається стягнення адміністративного штрафу і депортація.

чином захиститися від негативних наслідків зміни законодавства, зберегти роботу, майно та право на соціальні пільги.

44. У червні 2014 р., щоправда, Російська Федерація прийняла новий закон, що вимагає від громадян інформувати Федеральну міграційну службу про наявність іноземного громадянства; за приховування подвійного громадянства відтепер передбачається кримінальна відповідальність (для жителів Криму з 1 січня 2016р.).⁶⁰ У липні 2014р., РФ, крім того, додатково встановила річні обмеження на видачу дозволів на тимчасове проживання: 5,000 дозволів у Криму в цілому та 400 дозволів у м. Севастополь.⁶¹ Ці цифри, на загальну думку, розцінювалися як недостатні для того, щоб охопити хоча б тих іноземців, що вже проживали у Криму на час анексії, не кажучи вже про громадян України, яким не вдалося відмовитися від набуття російського громадянства і забезпечити собі реєстрацію постійного проживання.⁶²
45. Один із жителів Криму, громадянин України, що відмовився від громадянства РФ, повідомив, що йому все одно довелося давати хабар для того, щоб отримати дозвіл на постійне проживання, і, крім того, платити в нотаріальній конторі за завірення російського перекладу його українських документів. За його словами, дозвіл на проживання він нарешті отримав навесні 2015 року, до того рік живучи і працюючи на території Криму із самим лише українським паспортом, хоча, попри відсутність дозволу на проживання, йому вдалося неофіційно зберегти місце роботи.⁶³
46. Проте одну жінку, що проживала в Криму, навпаки, було звільнено із державної лікарні, де вона працювала, оскільки вона не отримала ані російського паспорта, ані дозволу на проживання протягом зазначеного терміну, коли можливо було відмовитися від російського громадянства. Коли згодом, як повідомляється, вона подала документи на отримання дозволу на тимчасове проживання, їй повідомили, що вона не може

⁶⁰ Див. Федеральний закон РФ № 142-ФЗ «Про внесення змін до статей 6 і 30 Федерального закону «Про громадянство Російської Федерації» та окремих законодавчих актів Російської Федерації» від 4 червня 2014р., діє з 3 серпня 2014р.

⁶¹ Розпорядження № 1343 від 19 липня 2014р., що передбачає внесення змін до Розпорядження Уряду Російської Федерації № 2231-р від 30 листопада 2013 р. «Про встановлення квоти на видачу дозволів на тимчасове проживання іноземним громадянам та особам без громадянства в Російській Федерації на 2014рік.

⁶² Варто зазначити, офіційний представник ФМС спершу повідомив, що обмеження не стосуватимуться тих громадян України, що постійно проживають в Криму, хоча ВКНМ не володіє інформацією щодо жодного офіційного документа, який міг би підтвердити цю заяву. «У кримському управлінні ФМС пояснили, що в Криму зможуть проживати протягом тривалого часу більш ніж 5000 іноземних громадян», КрымИнформ, 23 вересня 2014р., за адресою: <http://www.c-inform.info/news/id/12604>. Прочитовано у доповіді Human Rights Watch, «Крок назад у дотриманні прав» від 17 листопада 2014р., с. 33 (за адресою: <https://www.hrw.org/report/2014/11/17/rights-retreat/abuses-crimea>).

⁶³ Інтерв'ю з жителем Криму (м. Київ, 7 липня, 2015р.).

отримати цей документ, оскільки на той час вона вже автоматично набула громадянство РФ.⁶⁴

1.3 Реєстрація актів цивільного стану (свідоцтва про народження)

47. Згідно з міжнародними стандартами прав людини, кожен має право бути зареєстрованим після народження і отримати громадянство, оскільки це є запорукою можливості користуватися іншими правами людини без дискримінації і захищати свої права.⁶⁵
48. Велика кількість сімей повідомила НРАМ, що негативним наслідком одночасного існування в Криму російського і українського реєстрів актів цивільного стану є те, що у них виникли проблеми із отриманням українських свідоцтв про народження для своїх новонароджених дітей, щоб останні могли отримати громадянство України. Як повідомляється, кримські пологові будинки видають лише одну медичну довідку про народження дитини. У зв'язку з цим багатьом батькам, за їх словами, доводилось давати хабар за отримання другого оригіналу цього документу, щоб згодом можливо було отримати українське свідоцтво про народження дитини на материковій частині України, видане Міністерством юстиції України.⁶⁶ Крім того, велика кількість державних службовців, представників громадськості, внутрішньо переміщених осіб та громадських організацій повідомляли НРАМ про те, що жителі Криму та внутрішньо переміщені особи мали недостатньо чіткої зрозумілої інформації про порядок отримання українських свідоцтв про народження. Чимало жителів Криму та внутрішньо переміщених осіб висловили сподівання, що українська влада спростить процедуру отримання українських свідоцтв про народження та паспортів для дітей, що народилися у Криму після анексії, в тому числі шляхом заміни російського свідоцтва про народження українським, або в інший спосіб.⁶⁷
49. Керівник громадської організації з Херсону, яка, починаючи з жовтня 2014 року, допомогла отримати українські свідоцтва про народження дітям з близько 100 родин, повідомив, що йому було відомо про багато випадків, коли родинам з Криму не вдалося отримати українські документи для

⁶⁴ Інтерв'ю з жителем Криму (Скуре, 17 липня, 2015р.).

⁶⁵ Див. Статтю 24 (2) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (прим. 23 вище); та Статті 7 і 24 Конвенції про права дитини (прим. 26 вище). Щодо особливого значення реєстрації після народження для прав дитини, див. Комітет з прав людини, Зауваження загального порядку №17 від 7 квітня 1989, Стаття 24, пункт 7; за адресою: [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/cc0f1f8c391478b7c12563ed004b35e3?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/cc0f1f8c391478b7c12563ed004b35e3?Opendocument).

⁶⁶ Інтерв'ю з кримськими ВПО і жителями Криму (Київ, Одеса, Херсон, 7-15 липня 2015 р.). Слід зазначити, що видане клінікою медичне свідоцтво про народження є окремим документом, необхідним для подачі заяви на отримання свідоцтва про народження, виданого органами державної влади.

⁶⁷ Інтерв'ю з кримськими ВПО і жителями Криму (Київ, Одеса, Херсон, 7-15 липня 2015р.).

своїх дітей, хоча вони намагалися це зробити. Він також розповів, що відомо про випадки залякування батьків, які намагалися отримати другий оригінал медичної довідки про народження дитини у Кримських пологових будинках. У той же час, він повідомив НРАМ, що Міністерство юстиції України нещодавно спростило процедуру отримання українських свідоцтв про народження для дітей, що народилися в Криму, надавши можливість отримати їх у підрозділах Міністерства юстиції у Херсоні та Києві. За його словами, цей орган влади дозволив третім особам на зразок його громадської організації пред'являти другий оригінал медичної довідки про народження дитини із пологових будинків, для того, щоб реєстрація актів цивільного стану здійснювалася від імені батьків.

50. У зв'язку з одночасним існуванням двох реєстрів актів цивільного стану, батьки новонароджених дітей з Криму опинилися у складній ситуації, в тому числі у зв'язку з тим, що вони намагалися забезпечити своїм дітям право на українське громадянство, попри те, що у Криму впроваджено законодавство РФ. Як *де-факто* влада Криму, так і українська влада зобов'язані дотримуватися права українських батьків зареєструвати свою новонароджену дитину та надати їй громадянство країни за власним вибором, якщо вона має право на громадянство даної країни. Українська влада могла б забезпечити це, дозволивши батькам обмінювати свідоцтва про народження, видані РФ, на українські. Якщо *де-факто* влада Криму бажає поширити громадянство РФ також на дітей, що народилися в Криму, варто спростити процедуру видачі офіційних копій медичної довідки про народження дитини, щоб вирішити цю проблему.

1.4 Перереєстрація приватних підприємств

51. Стаття 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права проголошує право кожного заробляти на життя вільно обраною працею і зобов'язує держав-учасниць забезпечувати дотримання цього права без дискримінації.⁶⁸ Комітет ООН з економічних, соціальних та культурних прав постановив, що «позбавлення окремих осіб або груп доступу до трудової діяльності, незалежно від того, чи закріплена така дискримінація в законодавстві, чи існує на практиці», є порушенням права на працю.⁶⁹
52. Згідно з нововведеними нормами законодавства РФ, власники приватних підприємств у Криму зобов'язані були перереєструвати свої приватні підприємства до 1 січня 2015р. (згодом цей термін було подовжено до 1 березня 2015р.), або припинити підприємницьку діяльність.⁷⁰ Проте деякі

⁶⁸ Стаття 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (примітка 24 вище).

⁶⁹ Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Зауваження загального порядку №18: Право на працю (24 листопада 2005р.), UN Doc. E/C.12/GC/18, (6 лютого 2006р.), пункт 32.

⁷⁰ Див. Федеральний закон № 124-ФЗ від 5 травня 2014р. «Про внесення змін до Федерального закону «Про введення в дію частини першої Цивільного кодексу РФ» та статті 1202 частини

жителі Криму та внутрішньо переміщені особи не мали можливості виконати цю вимогу, оскільки не прийняли громадянства РФ і не отримали російських паспортів чи дозволів на проживання, які були необхідні для процедури перереєстрації.⁷¹ Уповноважений з прав людини в Криму у своєму звіті за 2014 рік також відзначила, що відсутність російського паспорта стала основною проблемою тих, кому необхідно було перереєструвати приватні підприємства, що у підсумку призвело до того, що після анексії півострова було перереєстровано невелику кількість підприємств. У щорічній доповіді омбудсмена Російської Федерації було зазначено, що лише 12 752 приватних підприємців змогли перереєструвати свої підприємства та юридичні особи до кінця 2014 р., порівняно із 52 885 приватних підприємств, що були зареєстровані у Криму станом на 1 березня 2014р.⁷²

53. Крім того, етнічні українці і кримські татари, що проживали в Криму, повідомили, що *де-факто* влада Криму чинила на них тиск, спонукаючи їх закрити свої приватні підприємства – іноді шляхом несподіваних державних перевірок, іноді відхиляючи заяву про перереєстрацію з різних технічних причин. Якщо твердження, що влада відмовлялася перереєструвати раніше зареєстровані підприємства відповідно до вимог російського законодавства чи вдавалася до регуляторного тиску на приватних підприємців лише певної етнічної спільноти, відповідають дійсності, такі практики були дискримінаційними і були порушенням права приватних підприємців працювати і заробляти на життя.
54. Деякі жителі Криму та внутрішньо переміщені особи повідомили учасникам місії оцінювання ситуації з дотриманням прав людини, що вимога щодо перереєстрації приватних підприємств є найбільшою проблемою приватних підприємців Криму, яка завадила деяким громадянам України продовжити займатися підприємницькою діяльністю у Криму. Представник Меджлісу із Херсону повідомив, що у багатьох кримських татар були малі або середні приватні підприємства, і, відповідно, вони були змушені отримати російські паспорти, щоб не втратити свої приватні підприємства і не залишитися без джерела прибутку, як сталося в деяких випадках.⁷³ Інший член Меджлісу в Херсонській області, що раніше заробляв на життя завдяки своєму приватному підприємству у Криму, повідомив, що він не міг

третьої Цивільного кодексу Російської Федерації» (діє з 1 липня 2014р.), за адресою: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_162572/. Див. також: УНЦПД, «Громадянство, земля та націоналізація власності в умовах окупації Криму: дефіцит прав», Моніторинговий звіт, с. 6.

⁷¹ Там само.

⁷² Див. Річний звіт Уповноваженого з прав людини Російської Федерації від 2014 року, розділ про Крим (прим. 47). Див також Річний звіт Уповноваженого з прав людини Криму (прим. 43 вище), ст. 13.

⁷³ Інтерв'ю з представниками Меджлісу в Херсоні (14 липня 2015р.).

перереєструвати його, не маючи російського паспорта.⁷⁴ На адміністративному кордоні між Кримом та материковою частиною України один український приватний підприємець повідомив учасникам місії оцінювання ситуації з дотриманням прав людини, що для того, щоб перереєструвати своє сільськогосподарське підприємство у Криму, йому довелося подати заяву через посередника, який прийняв громадянство РФ, і від його імені почав процедуру у 2015р.⁷⁵

55. Приблизно 30 % (7 із 24) жителів Криму та внутрішньо переміщених осіб, з якими спілкувалися у Києві учасники місії оцінювання ситуації з дотриманням прав людини, повідомили, що вони були власниками приватних підприємств. Двоє із цих приватних підприємців повідомили, що були свідками багатьох випадків тиску на підприємців-кримських татар і українців у Криму на етнічному підґрунті, щоб змусити їх припинити підприємницьку діяльність, у тому числі тиску з боку державних інспекційних органів шляхом запровадження великої кількості нових регуляторних вимог і нових правил оподаткування відповідно до законодавства РФ. Один юрист з питань комерційної нерухомості, який і досі проживає в Криму, повідомив про розповсюджені випадки регуляторного тиску на приватні підприємства українців і кримських татар - наприклад, одного приватного підприємця змусили сплатити великий штраф за спалення коробки, що випала із вантажівки. Цей юрист вважає, що за допомогою таких дій влада намагається змусити українських і кримських приватних підприємців виїхати з півострова. Повідомляється, що такий тиск на приватні підприємства відбувається на всіх рівнях – від продавців на пляжах до великих підприємств і готелів, що були націоналізовані *де-факто* владою Криму.⁷⁶

56. Один житель Криму, що вивчав систему оподаткування і допомагав людям вирішувати питання, пов'язані з діловодством та документацією, повідомив, що у відповідних органах *де-факто* влади Криму рідко офіційно відмовлялися реєструвати приватне підприємство, а радше постійно знаходили дрібні недоліки у документації, які необхідно було усунути – але неможливо було це зробити.⁷⁷ Представник Меджлісу у Херсонській області повідомив учасникам місії оцінювання ситуації з дотриманням прав людини, що він п'ять разів намагався перереєструвати власний бізнес роздрібною торгівлю, проте кожного разу йому відмовляли з різних приводів. Врешті, він виїхав на материкову частину України разом із членами своєї громади і остаточно втратив права на своє підприємство. Активісти громадської організації з Херсону, що займається допомогою внутрішньо переміщеним особам з Криму, зазначили, що їм повідомляли

⁷⁴ Інтерв'ю з представниками Меджлісу в Херсоні (м. Генічеськ, 13 липня 2015р.).

⁷⁵ Інтерв'ю з особою, яка перетинала адміністративно-територіальний кордон (адміністративний кордон між Кримом та материковою частиною України, 12 липня, 2015р.).

⁷⁶ Інтерв'ю з кримськими ВПО і жителями Криму (м. Київ, 7 липня 2015р.).

⁷⁷ Інтерв'ю з жителем Криму (10 липня 2015р.).

про численні випадки несподіваних перевірок підприємств кримських татар, зокрема ресторанів швидкого харчування, податковою інспекцією та санітарно-епідеміологічною службою.⁷⁸

57. В одному випадку, як повідомляється, кафе підприємця-кримського татарина було зруйноване внаслідок умисного підпалу, після чого він і його родина виїхали до Львова як внутрішньо переміщені особи.⁷⁹
58. Вищезгадані виклики призвели до того, що деякі люди втратили джерела прибутку, а інші змушені були виїхати з півострова. Зважаючи на нездоровий стан економіки півострова, додатково погіршений санкціями ЄС і різким зниженням кількості туристів, дедалі більше внутрішньо переміщених осіб виїжджають з Криму саме з економічних причин. У тому числі, деякі з них намагаються перевезти чи перереєструвати свої приватні підприємства на материковій частині України.⁸⁰ За словами українського активіста, що виїхав з Криму, внутрішньо переміщені особи, які намагалися закрити свої приватні підприємства і вивести їх з Криму, зіткнулися з додатковими труднощами, у тому числі – ризиком арешту і конфіскації їх майна під час перевезення грошей і товарів через адміністративний кордон між Кримом і материковою частиною України.⁸¹
59. Значною проблемою тих, хто намагається вивезти свої приватні підприємства на материкову частину України є також те, що *де-факто* влада Криму, як повідомляється, не дає доступу власникам приватних підприємств до їх майна та фінансової документації, що дозволило б їм вимагати повернення їх власності. Оскільки більшість оригіналів офіційних документів і досі зберігаються в державних установах Криму,⁸² Міністерство юстиції зазначило, що *де-факто* влада Криму зобов'язана надати приватним підприємцям цю документацію, а окремі підприємці можуть за потреби звертатись по засоби правового захисту до міжнародних організацій.⁸³

⁷⁸ Інтерв'ю з головою херсонського відділення Крим-SOS (м. Херсон, 14 липня 2015р.).

⁷⁹ Там само. Інформацію про цей інцидент учасники місії оцінювання ситуації з дотриманням прав людини в Криму отримали також від Управління ГПУ в АР Крим, яке задокументувало цей випадок (м. Київ, 16 липня 2015р.).

⁸⁰ Зустріч із активістами Крим-SOS (Київ, 6 липня 2015р.); зустріч з НУО кримської діаспори (м. Київ, 7 липня 2015р.).

⁸¹ Інтерв'ю із Андрієм Щекуном, головою громадської організації «Кримський центр ділового та культурного співробітництва «Український дім» (м. Київ, 9 липня 2015р.).

⁸² Зустріч із представниками Міністерства Юстиції (м. Київ, 8 липня 2015р.); та зустріч із представниками Державної служби України з надзвичайних ситуацій (м. Херсон, 14 липня 2015р.).

⁸³ Зустріч із представниками Міністерства Юстиції (м. Київ, 8 липня 2015р.). Щоправда, навіть якщо власникам приватних підприємств вдавалося перереєструвати свої підприємства у Криму згідно із вимогами законодавства РФ, ці документи про реєстрацію підприємства в Україні вважаються недійсними, оскільки Україна не визнає дійсною будь-яку документацію, видану *де-факто* владою Криму. За інформацією Управління державної реєстрації бізнесу Міністерства юстиції України, у зв'язку з цим у приватних підприємців виникли проблеми з

1.5 Перереєстрація майна

60. Як Російська Федерація, так і Україна підписали Протокол 1 Європейської конвенції з прав людини, відповідно до статті 1 якого ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.
61. Згідно з новим законодавством, впровадженим у Криму, жителі Криму зобов'язані перереєструвати своє майно відповідно до вимог російського законодавства до 1 січня 2017р. і до цього не мають права продати своє майно.⁸⁴ Якщо вони не перереєструють свою власність до зазначеної дати, вони повністю втрачають право власності на своє майно.⁸⁵
62. Велика кількість власників землі у Криму розповідали, що зіткнулися з численними проблемами, коли намагалися перереєструвати і продати свою приватну власність у Криму. Більшість внутрішньо переміщених осіб повідомили учасникам місії оцінювання ситуації з дотриманням прав людини, що їм не вдалося продати свою власність, хоча вони й намагалися це зробити. Більшість проблем, як повідомляється, були зумовлені тим, що жителі Криму зобов'язані були перереєструвати майно за складними новими вимогами, перш ніж могли продавати його. Низка внутрішньо переміщених осіб з Криму висловили побоювання, що інші жителі Криму можуть скористатися паралельним існуванням російського і українського кадастру і незаконно продати власність внутрішньо переміщених осіб під час їх відсутності. Слід зазначити, що Європейський суд з прав людини визнав, що влада окупаційної держави несе повну відповідальність за

укладанням контрактів та проблеми, пов'язані з санкційними обмеженнями, навіть якщо вони мають подвійну реєстрацію, і за окремих обставин українська влада може розцінити здійснення платежів як «фінансування тероризму». Міністерство юстиції повідомило, що у зв'язку з цим зовсім незначна кількість жителів Криму зареєстрували свої приватні підприємства у відділах Державної реєстраційної служби у Херсоні, Миколаєві та Запоріжжі, за винятком тих, хто остаточно вивів свої підприємства на материкову частину України (там само.) Протягом березня-грудня 2014р., Державна реєстраційна служба України задокументувала перереєстрацію на материковій частині України 677 юридичних осіб, що раніше були зареєстровані в Криму. Див.: УНЦПД, «Громадянство, земля та націоналізація власності в умовах окупації Криму: дефіцит прав», Моніторинговий звіт, с. 6; цитата:

http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine_in_russian/2015/03/150302_ru_s_crimea_economy_business.

⁸⁴ Стаття 3 Закону Республіки Крим № 38-ЗПК «Про особливості регулювання майнових та земельних відносин на території Республіки Крим» від 30 липня 2014р., за адресою: <http://www.rg.ru/2014/08/05/krim-zakon38-reg-dok.html>, а також згідно зі Статтями 131 та 551 Цивільного кодексу РФ, яке визначає, що юридично права на нерухоме майно виникають після його державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі прав на нерухоме майно. Відповідно до статті 132 Цивільного кодексу РФ, до нерухомого майна належать земля і «підприємства», визначені як «майновий комплекс, що використовується для здійснення підприємницької діяльності». Див. також: Стаття 1 Федерального закону РФ № 122-ФЗ «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та укладання угод щодо нього» від 21 липня 1997р.

⁸⁵ Стаття 4 Закону Республіки Крим № 38-ЗПК (там само).

імовірні порушення майнових прав та права недоторканності житла на окупованій території.⁸⁶

63. Двадцять один із двадцяти чотирьох жителів Криму та внутрішньо переміщених осіб (12 чоловіків і 12 жінок), з якими учасники місії оцінювання ситуації з дотриманням прав людини спілкувалися у Києві, володіли земельними ділянками у Криму. Із семи власників земельних ділянок, що намагалися продати їх, це вдалося лише двом; в обох випадках цей продаж відбувався шляхом офіційно не задокументованої домовленості зі знайомими людьми. Один із цих двох власників земельної ділянки повідомив, що продав її майже за безцінь. Деякі власники земельних ділянок скаржилися, що жителі Криму, які не мали російських паспортів, мали більше проблем під час перереєстрації права на власність згідно з вимогами російського законодавства, оскільки, як повідомляється, цей процес потребував укладання нових контрактів із російськими комунальними підприємствами і, відповідно, значних фінансових витрат.⁸⁷ Два власники земельних ділянок з Криму (один із них – юрист) заявили, що *де-факто* влада Криму проголосила, що жителі півострова повинні будуть стати громадянами РФ або отримати прописку до 2017 року для того, щоб оформити право власності на своє майно – або як громадяни РФ, або як іноземці, за більш жорсткими вимогами.⁸⁸
64. За інформацією громадської організації, що допомагає внутрішньо переміщеним особам з Криму, ті з них, хто наразі виїздить із Криму на материкову частину України, іноді протягом декількох днів стоять у чергах, намагаючись владнати усі бюрократичні процедури - підтвердити, що вони справді мають право власності на своє майно і продати його, перш ніж залишити півострів. Ті, хто виїздить з політичних причин, як повідомляється, мали більше проблем, коли намагалися продати свою власність, оскільки повернутися вони не зможуть.⁸⁹ Дві родини, з якими спілкувалися учасники місії оцінювання ситуації з дотриманням прав людини на адміністративному кордоні, коли вони виїжджали з Криму на материкову частину України, скаржилися, що процедура перереєстрації їх майна у Криму вимагала значних зусиль.⁹⁰ Заступник голови районної державної адміністрації Генічеська, що займається питанням внутрішньо переміщених осіб у цьому прикордонному районі, повідомив, що часто ті, хто виїжджає в Україну і не може перереєструвати своє майно, залишають

⁸⁶ Див. Європейський суд з прав людини, справа «Луазіду проти Туреччини», Заява № 15318/89, рішення суду від 23 березня 1995р.; а також справа «Кіпр проти Туреччини», рішення суду від 10 травня 2000р. (Велика Палата - остаточне рішення).

⁸⁷ Інтерв'ю з кримськими ВПО і жителями Криму (м. Київ, 7 липня 2015р.).

⁸⁸ Передбачалося, що закон буде опублікований до 1 серпня 2015р., проте учасники місії оцінювання ситуації з дотриманням прав людини не мала можливість перевірити правдивість цих тверджень на час написання звіту.

⁸⁹ Зустріч з НУО кримської діаспори (м. Київ, 7 липня 2015р.).

⁹⁰ Інтерв'ю з особами, що перетинали адміністративно-територіальний кордон (адміністративний кордон між Кримом та материковою частиною України, 12 липня 2015р.).

його своїм родичам у Криму.⁹¹ Як повідомили у представництві Президента України в Криму, що наразі знаходиться у Херсоні, люди також намагаються продати своє майно дистанційно на основі довіреності відповідно до вимог законодавства РФ.⁹² Державна служба України з надзвичайних ситуацій повідомила учасникам місії оцінювання ситуації з дотриманням прав людини що значна кількість внутрішньо переміщених осіб, що приїхали до Херсона на початку 2014 року, просили надати їм допомогу щодо продажу їх майна у Криму. Їм вдалося це зробити, проте згодом, натомість, виникли проблеми, пов'язані з переведенням грошей на материкову частину України і наданням доказів того, що ці гроші були отримані законним способом.⁹³

65. Проблему ускладнює те, що українська влада і *де-факто* влада Криму окремо ведуть кадастрову документацію і жодним чином не спілкуються між собою і не обмінюються документацією.⁹⁴ Жителі Криму та внутрішньо переміщені особи також висловили занепокоєння щодо потенційних порушень їх майнових прав і гарантії проти незаконного виселення, у тому числі – стрімко зростаючі податки на власність; неоднозначність щодо успадкування майна, що виникла, зокрема, у зв'язку з подвійним громадянством; побоювання, що колишні сусіди спробують заволодіти їх землею; та можливість примусового виселення через подальшу відсутність легалізації несанкціонованих поселень (зокрема кримськотатарських).⁹⁵ Згідно з повідомленнями ЗМІ, *де-факто* влада Криму ухвалила рішення про введення мораторію на продаж і передачу права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення з 1 серпня 2015р. до 1 січня 2016р.⁹⁶

1.6 Націоналізація (експропріація) підприємств та майна

66. Як вже було зазначено вище, Європейський суд з прав людини визначив, що окупаційна держава несе повну відповідальність за порушення

⁹¹ Зустріч із заступником голови районної державної адміністрації (Генічеськ, 13 липня 2015р.).

⁹² Зустріч із Наталією Попович, постійним представником Президента України в АРК (м. Херсон, 14 липня 2015р.).

⁹³ Зустріч із представниками Державної служби з надзвичайних ситуацій (м. Херсон, 14 липня 2015р.).

⁹⁴ Інтерв'ю із жителем Криму (Skype, 17 липня 2015р.); зустріч із Наталією Попович (там само); зустріч із представниками Державної служби з надзвичайних ситуацій (м. Херсон, 14 липня 2015р.). Омбудсмен РФ у своїй щорічній доповіді визнала, що громадяни Росії і громадяни України в Криму часто зустрічаються з однаковими проблемами, оскільки обидві сторони недостатньо обмінюються документацією, а також згадує «багато інших викликів, з якими зіткнулися громадяни України в Криму», хоча, слід зазначити, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Уповноважений з прав людини в РФ продовжили співпрацю, щоб допомагати громадянам вирішувати наявні проблеми (*див.* прим. 47 вище).

⁹⁵ Інтерв'ю з кримськими ВПО і жителями Криму (м. Київ, 7 липня 2015р.).

⁹⁶ Стаття з медіа ресурсу «Українці не поспішають продавати землю в Криму» (24 травня 2015р.): <http://news.allcrimea.net/news/2015/5/24/ukraintsy-ne-toropyatsya-prodavat-zemlju-v-krymu-37247/>.

майнових прав та права на недоторканність житла, якщо унеможливило доступ власників до їх майна на окупованій території.⁹⁷ Крім того, згідно з нормами міжнародного гуманітарного права, окупаційній державі забороняється конфісковувати майно, що знаходиться у державній чи приватній власності, крім випадків крайньої воєнної необхідності.⁹⁸

67. Починаючи з березня 2014 року, *де-факто* влада Криму вдалася до експропріації («націоналізації») майна, що знаходилося у державній власності України, та державних підприємств, а також приватної власності та бізнесу багатьох жителів Криму.⁹⁹ Закон про націоналізацію сам по собі не містить детальних пояснень щодо процедури викупу майна, а також не містить вимоги повідомити власника майна про його націоналізацію і не передбачає можливості оскаржити це рішення.
68. За інформацією від кримських юристів, громадських організацій, жителів Криму та внутрішньо переміщених осіб, з якими спілкувалися учасники місії оцінювання ситуації з дотриманням прав людини, а також інформацією зі звітів громадських організацій, конфіскація майна, що знаходилася у державній і приватній власності та конфіскація бізнесу відбувалася без належного повідомлення власника про таке рішення, без компенсацій, без законних на те підстав і можливості оскаржити рішення про конфіскацію. У деяких випадках, як повідомлялося, конфіскація проводилася за участі «загонів самооборони» і явно була спрямована проти громадянського суспільства, ЗМІ, етнічних меншин та релігійних спільнот.¹⁰⁰
69. За словами проукраїнського активіста, що після анексії виїхав до Києва, влада намагалася конфіскувати його житло у Криму у травні 2014 р., після того, як він виїхав – розмістивши за місцем його проживання неофіційне

⁹⁷ Європейський суд з прав людини, справа «Лузиду проти Туреччини», Заява №15318/89, рішення суду від 23 березня 1995р.

⁹⁸ Хенкерцт і Досвальд-Бек. Звичаєве міжнародне гуманітарне право [Henckaerts and Doswald-Beck, Customary International Humanitarian Law: Vol. I (ICRC and Cambridge University Press, 2009)], правило 51. *Див. також* Статтю 147 четвертої Женевської конвенції (прим. 17 вище).

⁹⁹ *Див.* Постанову Державної Ради Республіки Крим №1836-6/14 «Про націоналізацію власності підприємств, установ, організацій агропромислового комплексу, розташованих на території Республіки Крим» від 26 березня 2014р., та додаток до неї, де перераховано майно, що підлягає націоналізації; та Закон № 47-ЗРК Республіки Крим «Про особливості викупу майна в Республіці Крим» від 8 серпня 2014р.).

¹⁰⁰ Інтерв'ю із ВПО з Криму (м. Київ, 7 липня 2015р.); інтерв'ю із громадськими організаціями та юристами-правозахисниками (м. Київ, 9 липня 2015р.); інтерв'ю із громадською організацією в Одесі (10 липня 2015р.). Особи, з якими спілкувалися учасники місії оцінювання ситуації з дотриманням прав людини в Криму, були безпосередньо поінформовані про те, як відбувалася експропріація готелів та одного промислового підприємства, серед інших підприємств. Для широкого огляду масштабів «націоналізації» власності та підприємств після анексії, *див.*: УНЦПД, «Громадянство, земля та націоналізація власності та підприємств в умовах окупації Криму: дефіцит прав» (3 липня 2015р.), с.11; Моніторинговий звіт, с.7. *Див. також:* Українська Гельсінська спілка з прав людини. «Права людини в Україні – 2014 рік» (Харків, 2015р.), «Ситуація в АР Крим та права людини» (С.35-54), С. 47-49 («Крим: захист права власності»).

повідомлення про виселення, підписане дільничним інспектором міліції. Активіст розповів, що не впевнений, чи була причиною такого рішення щодо нього його проукраїнська позиція, чи йде мова про звичайне свавілля. Втім, спроба конфіскувати житло не вдалася, і його родичі зберегли право власності на це майно.¹⁰¹

70. *Де-факто* влада Криму у лютому, 2015 року визначила 250 підприємств, що були націоналізовані; у той же час, за оцінками Міністерства юстиції України, було конфісковано приблизно 4 тисячі підприємств вартістю понад трильйон доларів США.¹⁰² Крім 141 об'єктів власності, що у березні 2014 року за рішенням *де-факто* влади Криму були включені до списку майна, що має бути націоналізоване, повідомляється, що згідно з нормами нещодавно прийнятого законодавства було конфісковано також величезну кількість майна, що заходилося у державній і приватній власності, у тому числі значну частину складало майно туристичного і промислового сектору.¹⁰³ Українська влада заявляє про тисячі випадків експропріації підприємств та майна, що знаходилося у приватній власності жителів Криму і внутрішньо переміщених осіб, що були їх законними власниками до анексії півострова.¹⁰⁴ За оцінками розслідування, проведеного Associated Press на всій території Криму, з часу анексії до грудня 2014 року вже було конфісковано тисячі приватних підприємств. Їх детальний звіт містить також список практик експропріації, серед яких:

«вигнання силою законних власників із приміщення/житла, конфіскація будівель, ферм та іншої нерухомості на сумнівних підставах, чи взагалі без правової мотивації; невплата компенсації, що передбачається відповідно до Конституції РФ, та цілеспрямований вибір для конфіскації майна, що належить або використовується незалежними ЗМІ, національною меншиною кримських татар та Українською православною церквою Київського патріархату».¹⁰⁵

71. Низка випадків конфіскації спричинила подання індивідуальних та міждержавних скарг до Європейського суду з прав людини з посиланням на «право на повагу своєї власності» відповідно до статті 1 Протоколу 1 Європейської конвенції з прав людини. 25 березня 2015 року

¹⁰¹ Інтерв'ю з активістом (м. Київ, 9 липня 2015р.).

¹⁰² Див. звіти у прим. 100 вище. Також зазначалося Міністерством юстиції (м. Київ, 8 липня 2015р.).

¹⁰³ Там само; а також інтерв'ю з кримськими ВПО і жителями Криму (м. Київ, 7 липня 2015р.).

¹⁰⁴ Інтерв'ю з Андрієм Іванцем, завідувачем відділу Адміністрації Президента України з питань тимчасово окупованої території та соціальної адаптації (м. Київ, 8 липня 2015р.).

¹⁰⁵ Associated Press, «Нові російські господарі Криму конфіскують тисячі підприємств» (2 грудня 2014р.), репортаж Лаури Міллз та Джона-Тора Дальбурга, за адресою: <http://www.businessinsider.com/cremeas-new-russian-overlords-are-seizing-thousands-of-businesses-2014-12>; інформацію про конфісковане майно див. за адресою: <http://hosted.ap.org/interactives/2014/crimea>.

Європейський суд з прав людини Європейський суд з прав людини переніс на 25 вересня 2015р. кінцеву дату, до якої РФ зобов'язана направити свої спостереження стосовно прийнятності двох міждержавних позовів, пред'явлених Україною проти РФ – в тому числі ті, що пов'язані з примусом до прийняття громадянства, дискримінацією, порушенням майнових прав, порушення права на невтручання у приватне життя та заходів, вжитих для недопущення тортур і жорстокого поводження.¹⁰⁶

72. Потенційно послаблюючи вплив будь-яких майбутніх рішень ЄСПЛ за позовами окремих осіб та міждержавними позовами щодо конфіскації майна, Конституційний суд РФ 14 липня 2015р. видав постанову щодо положення Конституції РФ, яким проголошено принцип верховенства міжнародного права, у якій зазначено, що уряд не зобов'язаний буде виконувати рішення Європейського суду з прав людини, якщо це рішення буде визнане таким, що суперечить Конституції РФ.¹⁰⁷ Крім того, 27 травня 2015р. Верховний суд РФ підтвердив, що закон про націоналізацію власності в Криму відповідає Конституції РФ.¹⁰⁸

1.7 Перереєстрація ЗМІ

73. Стаття 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зобов'язує країни вжити «законодавчих або інших заходів, які можуть виявитися необхідними для здійснення прав, визнаних у Пакті», у тому числі свободи вираження свого погляду різними способами, відповідно до статті 19 МПГПП. Держави зобов'язані не лише поважати свободу ЗМІ і не втручатися у їх діяльність, але й вжити позитивних заходів, які гарантують плюралізм медіа. Європейський суд з прав людини визнав, що поширення «інформації та ідей, що становлять загальний інтерес [...] не може бути досягнуте без дотримання принципу плюралізму».¹⁰⁹
74. У спільній декларації про законодавче регулювання діяльності ЗМІ, Спеціальний представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ, Спеціальний доповідач ООН з питань свободи слова і думки та Спеціальний доповідач Організації Американських Держав (ОАД) з питань свободи слова і думки зазначили, що «встановлення спеціальних вимог для реєстрації друкованих ЗМІ є зайвим заходом, якого слід уникати, оскільки може стати підставою для зловживань», а також, що «розподіл частот

¹⁰⁶ Секретар Європейського суду з прав людини, Прес-реліз «Європейський суд з прав людини продовжує термін, наданий РФ для розгляду законності справ стосовно Криму та східної України» (прим. 6 вище).

¹⁰⁷ Див. заяву Конституційного суду РФ щодо даної постанови за адресою: <http://www.ksrf.ru/ru/News/Pages/ViewItem.aspx?ParamId=3244>.

¹⁰⁸ Див. Постанову Верховного суду Російської Федерації № 127-АПГ 15-2 від 27 травня 2015р. за адресою: http://www.supcourt.ru/stor_pdf.php?id=1339844.

¹⁰⁹ Справа «*Informationsverein Lentia та інші проти Австрії*» за заявою № 13914/88 та 15041/8924 до Європейського суду з прав людини від 24 листопада 1993р., пункт 38.

радіомовлення має здійснюватися за демократичними критеріями і при цьому має бути забезпечено рівноправний доступ для всіх». Крім того, три посадовці проголосили, що «не повинно бути встановлено жодних законодавчих обмежень щодо того, хто може займатись журналістикою» і засудили «спроби деяких урядів обмежити свободу слова і контролювати діяльність ЗМІ і/або журналістів за допомогою механізмів державної регуляції, що є недостатньо незалежними або в інший спосіб загрожують свободі слова».¹¹⁰

75. Після анексії, *де-факто* влада Криму зобов'язала усі ЗМІ, що раніше діяли на території півострова, перереєструватися відповідно до вимог законодавства РФ або припинити діяльність. Кінцевою датою перереєстрації було проголошено спочатку 1 січня 2015 року, проте згодом цей термін було продовжено до 1 квітня 2015 року.¹¹¹ Коли зазначений термін закінчився, Роскомнагляд, російська служба нагляду у сфері зв'язку, інформаційних технологій і масових комунікацій, заявила, що загальна кількість ЗМІ, які перереєструвалися і отримали дозвіл продовжувати діяльність у РФ та Криму, становить 232 (серед них 207 тих, що були зареєстровані до анексії та 25 таких, що були акредитовані вперше) – значно нижчий показник порівняно із приблизно 3 тисячами ЗМІ, що були зареєстровані раніше відповідно до вимог українського законодавства.¹¹² Згідно із заявою Роскомнагляду, основною причиною відхилення заяв на акредитацію були процесуальні помилки.
76. Найбільш відомі і популярні телеканали та видання кримськотатарської спільноти, після того, як їх заяви на акредитацію були багаторазово відхилені з процедурних підстав, змушені були припинити діяльність у Криму. Серед ЗМІ, яким не вдалося перереєструватись – телеканали «АТР» і «Lale», радіостанції «Meudan» і «Лідер», кримське інформаційне агентство «QHA», інтернет-сайт «15 хвилин» та «Авдет», газета з широкою аудиторією. *Де-факто* влада Криму запевняє, що з того часу

¹¹⁰ Див. «Спільна декларація Спеціального доповідача ООН з питань свободи слова і думки, Спеціального представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ та Спеціального доповідача Організації Американських Держав (ОАД)» від 18 грудня 2003р. за адресою: <http://www.osce.org/fom/28235>.

¹¹¹ Див. Федеральний закон РФ № 402-ФЗ «Про особливості правового регулювання відносин у галузі засобів масової інформації у зв'язку з прийняттям в Російську Федерацію Республіки Крим і заснуванням у складі Російської Федерації нових суб'єктів – Республіки Крим і міста федерального значення Севастополя та про внесення змін до Федерального закону «Про освіту в РФ» від 2 грудня 2014р. за адресою: <http://www.rg.ru/2014/12/03/pravo-dok.html>. Див. також: Управління з інформаційної політики Міністерства інформації Республіки Крим: «В Криму продовжено термін перереєстрації ЗМІ до квітня 2015р.» від 24 листопада 2014р., за адресою: <http://rk.gov.ru/rus/index.html/news/289528.htm>.

¹¹² МЗС РФ у своєму поданні до ЮНЕСКО (14 квітня, 2015р.), за адресою: <http://russianunesco.ru/eng/article/2070>; та Доповідь УВКПЛ, 16 лютого - 15 травня 2015р. (травень 2015р.) за адресою: <http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/10thOHCHRreportUkraine.pdf>.

було зареєстровано ще щонайменше 30 інших ЗМІ, у тому числі ті, які містять матеріали кримськотатарською мовою.¹¹³

77. Починаючи з жовтня 2014р., АТР чотири рази намагався зареєструватися як ЗМІ згідно з вимогами російського законодавства, проте всі його заяви були відхилені з технічних причин. Дві заяви відхилили без розгляду, при чому в одному випадку причиною стало те, що «державне мито було сплачене за неправильними реквізитами».¹¹⁴ Після того, як АТР так і не вдалося перереєструватися до кінця зазначеного терміну, телеканал припинив мовлення 31 березня 2015 року, щоб уникнути кримінального покарання та вилучення обладнання. З 18 червня 2015 року, АТР відновив мовлення у Києві як супутниковий телеканал, хоча більшість колишніх працівників каналу, як повідомляється, залишилися в Криму. Станом на липень 2015 року, АТР продовжує оскаржувати відхилення заяви на перереєстрацію.¹¹⁵
78. За інформацією Amnesty International, інформаційне агентство «QNA» вперше подало заяву на перереєстрацію у жовтні 2014р., потім у листопаді 2014р., врахувавши поради Роскомнагляду щодо імовірних процедурних помилок. У лютому 2015р. Роскомнагляд відхилив заяву, пояснивши це лише тим, що інформація в заяві «не відповідає дійсності».¹¹⁶
79. Варто зазначити, що, відповідно до Федерального закону РФ «Про Засоби масової інформації», де вказано критерії для перереєстрації,¹¹⁷ іноземні громадяни та особи без громадянства, які не проживають постійно в Російській Федерації, не можуть бути засновниками ЗМІ. Заяви, подані від імені таких осіб, не можуть бути прийняті, згідно із вказаними підставами відхилення заяви, що включають, в тому числі, надання в заяві інформації, «що не відповідає дійсності».¹¹⁸
80. У зв'язку з окремими новими процедурами, шість місцевих радіостанцій втратили свої частоти радіомовлення у найбільших містах Криму після несподіваного і швидкого (з 15 грудня 2014р. до 29 січня 2015р.) тендеру на перерозподіл частот у Криму, оголошеного Роскомнаглядом, що передбачав, у тому числі, передачу частини кримських радіочастот іншим

¹¹³ Доповідь УВКПЛ, травень, 2015р. (там само). *Див. також:* заяви представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ щодо ситуації зі свободою ЗМІ у Криму, за адресою: <http://www.osce.org/fom/143841>.

¹¹⁴ Російська федеральна служба нагляду за комунікаціями, інформаційними технологіями та ЗМІ; Лист № 04-6235 від 6 січня 2015р. до генерального директора АТР «Відповідь: Повернення заявочних документів телеканалу «АТР» без перегляду».

¹¹⁵ Інтерв'ю з Лілею Буджуровою, колишнім заступником директора телеканалу «АТР» (інтерв'ю по телефону, 1 липня 2015р.).

¹¹⁶ Звіт Amnesty International, *Рік потому: порушення прав на свободу слова, свободу зібрань і свободу об'єднань у Криму* (березень, 2015р.).

¹¹⁷ *Див.* статті 10, 11 і 13 Закону № 2124-1 «Про ЗМІ» від 27 грудня 1991р. за адресою: <http://www.rg.ru/1991/12/27/smi-zakon.html>.

¹¹⁸ Там само, Стаття 7(2).

ЗМІ, у тому числі російським.¹¹⁹ За даними Кримської польової місії з прав людини, конкурс із розподілу радіочастот був влаштований таким чином, щоб витіснити радіостанції, які діяли в Криму до анексії. Зокрема, від учасників конкурсу вимагалось мати стандартну ліцензію на мовлення, отриману у відповідних органах РФ, процедура отримання якої займає щонайменше місяць.¹²⁰ Як повідомляється, три кримські радіостанції, що взяли участь у конкурсі, отримали стандартні ліцензії на мовлення лише 11 лютого 2015 р., через два тижні після завершення терміну прийому заяв, і, відповідно, не змогли взяти участь у тендері.¹²¹ Серед позитивних аспектів слід зазначити, що Уповноважений з прав людини в РФ зверталася до влади РФ з проханням відстрочити процедуру тендеру, щоб «надати усім кандидатам рівні можливості для участі у тендері», проте влада відхилила її прохання.¹²²

1.8 Перереєстрація громадських (неурядових) організацій (НУО)

81. У керівних принципах ОБСЄ про захист правозахисників зазначено, що, серед іншого: «Закони та адміністративні процедури, які передбачають офіційну реєстрацію НУО або, за їх бажанням, набуття ними статусу юридичних осіб, мають бути чіткими, прозорими і недискримінаційними. Вони не мають висувати до організацій необґрунтованих і обтяжливих вимог, які можуть перешкоджати їх роботі або невинувато відволікати їхні ресурси від правозахисної діяльності.»¹²³
82. НУО, як і інші юридичні особи, після анексії були зобов'язані *де-факто* владою Криму перереєструватися відповідно до вимог російського законодавства. Уповноважений з прав людини в Криму у своєму звіті за 2014 рік повідомила, що до кінця 2014 року лише 396 громадським організаціям вдалося перереєструватися відповідно до вимог законодавства РФ, в той час як попереднього року у Криму було зареєстровано понад 10 000 НУО.¹²⁴ У своїй доповіді омбудсмен

¹¹⁹ Amnesty International, «Рік потому» (прим. 116 вище).

¹²⁰ Зустріч із учасниками Кримської польової місії з прав людини (м. Київ, 7 липня 2015р.).

¹²¹ *Півострів страху: хроніка окупації та порушення прав людини в Криму* (м. Київ, 2015р.), С. 59; за адресою: <https://books.google.pl/books?id=FRTqCAAAQBAJ>. Автори: С. Заєць (Регіональний центр з прав людини); О. Матвійчук (Центр громадянських свобод), Т. Печончик (Центр інформації з прав людини); Д. Свиридова (Українська Гельсінкська спілка з прав людини) та О. Скрипник (Центр громадського навчання «Альменда»).

¹²² Див. Доповідь Уповноваженого з прав людини в РФ від 2014р. (травень 2015р.), розділ про Крим (прим. 47 вище).

¹²³ ОБСЄ-БДПІЛ, *Керівні принципи щодо захисту правозахисників* (Варшава, 10 червня, 2014р.), пункт 67 (за адресою: <http://www.osce.org/odihr/119633>).

¹²⁴ Доповідь Уповноваженого з прав людини в Криму від 2014р. (примітка 43 вище), с.12. Процитовано у Amnesty International, *Рік потому* (примітка 116 вище). Натомість, на сайті Федеральної податкової служби станом на 10 серпня 2015р. список зареєстрованих організацій налічував всього 189 громадських організацій, зареєстрованих у Республіці Крим та

звинуватила у цих низьких показниках надмірно складну процедуру перереєстрації.¹²⁵

83. Згідно з Цивільним кодексом РФ в редакції від травня 2014 року, якою регулюється перереєстрація НУО в Криму, документація, необхідна для подачі заяви, включає, серед іншого, нову версію статуту та офіційне рішення виконавчого органу організації про узгодження установчих документів із вимогами законодавства Російської Федерації. Якщо НУО не зареєстрована за адресою проживання засновника-жителя Криму, заявник має надати також лист від власників приміщення, яке планується орендувати, що підтверджує, що вони погоджуються з тим, що громадська організація буде зареєстрована за даною адресою.¹²⁶
84. Вимога узгодити установчі документи із вимогами законодавства Російської Федерації, що висувається до всіх громадських організацій у Криму, вказує на те, що НУО доведеться діяти в обтяжливому, сповненому обмежень правовому полі РФ, відповідно до Федеральних законів про «іноземних агентів» (російські громадські організації, що отримують фінансування із-за кордону «для здійснення політичної діяльності») та «небажані організації»¹²⁷ (іноземні громадські організації, що розцінюються російською владою як «небажані»).¹²⁸ З 2012 року, коли ці закони набули чинності, загалом 81 НУО в Росії були на цих підставах визнані «іноземними агентами», 7 із них згодом викреслили з цього списку.¹²⁹
85. Згідно з даними Управління Верховного Комісара з прав людини та Кримської польової місії з прав людини, перереєстрації громадських організацій у Криму перешкоджала в основному перспектива застосування до них закону РФ про «іноземних агентів». Повідомляється, що велика кількість НУО вирішили не перереєструватися – наприклад, організація із захисту навколишнього середовища, яка протягом попередніх років діяла завдяки закордонним грантам, і, відповідно, мала б зареєструватися

Севастополі. Див. реєстраційну базу даних Федеральної податкової служби за адресою: <http://egrul.nalog.ru/>.

¹²⁵ Доповідь Уповноваженого з прав людини в Криму від 2014р. (примітка 43 вище), с.12. Див. також з цього приводу *Доповідь Уповноваженого з прав людини в РФ від 2014р.*, розділ про Крим (прим. 47 вище).

¹²⁶ Федеральний закон РФ № 124 «Про внесення змін до Федерального закону «Про введення в дію частини першої Цивільного кодексу РФ» і статтю 1202 частини третьої Цивільного кодексу РФ» від 5 травня 2014р., за адресою: <http://base.garant.ru/70648870/>.

¹²⁷ Федеральний закон РФ № 129-ФЗ «Про внесення змін до окремих законодавчих актів Російської Федерації» від 23 травня 2015р.

¹²⁸ Федеральний закон РФ № 121-ФЗ «Про внесення змін до окремих законодавчих актів Російської Федерації щодо регулювання діяльності некомерційних організацій, які виконують функції іноземного агента» від 20 липня 2012р.

¹²⁹ Див. Amnesty International, «Росія починає вносити до «чорного списку» «небажані організації», від 28 липня 2015р., за адресою: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2015/07/russia-begins-blacklisting-undesirable-organizations>.

як «іноземний агент». Інші проукраїнські громадські організації вирішили відмовитися від реєстрації принципово, оскільки скоріше за все їхні заяви було б відхилено, навіть якби організації переробили свої статuti відповідно до реєстраційних вимог.¹³⁰

86. 7 липня 2015р. Рада Федерації (верхня палата парламенту РФ) запропонувала «чорний список» із 12 організацій, створений відповідно до травневого закону про «небажані» організації. Національний фонд на підтримку демократії, розташований у США, став першою організацією, що потрапила у цей список і була офіційно заборонена в Росії 28 липня 2015р.¹³¹ До списку потрапила також Кримська польова місія з прав людини, хоча вона не є офіційною організацією-юридичною особою, а радше вільним об'єднанням правозахисників.¹³² Станом на серпень 2015р. Генеральна прокуратура РФ надалі проводила перевірку, перш ніж прийняти рішення щодо внесення Кримської польової місії з прав людини до списку «небажаних» організацій,¹³³ однак цей процес явно являв собою певну форму тиску на об'єднання та його членів, що займалися правозахисною діяльністю в Криму.
87. Один із правозахисників, який і досі проживає в Криму, повідомив учасникам місії оцінювання ситуації з дотриманням прав людини, що він спершу хотів перереєструвати свою правозахисну організацію, проте консультант з питань реєстрації юридичних осіб Міністерства юстиції *де-факто* влади Криму, повідомив йому, що в документах організації були певні проблеми, також що органам влади відомо, чим займається його організація, таким чином натякнувши на те, що йому не нададуть дозволу продовжити свою діяльність. Врешті, він вирішив не перереєструвати свою організацію, зважаючи на об'єктивні проблеми з фінансуванням у зв'язку з економічною ситуацією, що склалася в Криму.¹³⁴

¹³⁰ Зустріч із учасниками Кримської польової місії з прав людини (м. Київ, 7 липня 2015р.) та Звіт Верховного Комісара з прав людини про ситуацію з правами людини в Україні від 14 червня 2014р., пункт 309, за адресою:

<http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/HRMMUReport15June2014.pdf>.

¹³¹ Національний фонд на підтримку демократії, «Наступ Росії на громадянське суспільство демонструє слабкість режиму» від 29 липня 2015р., за посиланням: <http://www.ned.org/russias-crackdown-on-civil-society-shows-the-regimes-weakness/>.

¹³² *Moscow Times*, «Рада з прав людини при Кремлі захищає громадську організацію з Криму від внесення до списку «небажаних організацій» (15 липня 2015р.), за адресою:

<http://www.themoscowtimes.com/news/article/kremlin-human-rights-council-defends-crimean-ngo-against-undesirables-list/525692.html>. Кримська польова місія з прав людини була одним із основних джерел інформації про ситуацію з дотримання прав людини в Криму після його анексії. Її учасниками є правозахисники як з України, так і з Російської Федерації.

¹³³ Телефонна розмова із учасниками Кримської польової місії з прав людини (21серпня 2015р.).

¹³⁴ Зустріч із жителем Криму (липень 2015р.).

1.9 Перереєстрація релігійних організацій

88. Право на свободу думки, совісті, релігії або переконань є основоположним правом, закріпленим у міжнародних договорах про права людини¹³⁵ та зобов'язаннях ОБСЄ.¹³⁶ Це право передбачає свободу вільно сповідувати релігію чи переконання спільно з іншими людьми, у тому числі шляхом участі у релігійних організаціях, що мають статус юридичної особи.¹³⁷ У рекомендаціях щодо правосуб'єктності релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань, спільно опублікованих БДПІЛ та Венеціанською Комісією Ради Європи, зазначено, що «процедури, які надають релігійним громадам та громадам, що дотримуються певних переконань, доступ до отримання статусу юридичної особи, не повинні передбачати обтяжливих вимог» та «законодавство не повинно відмовляти релігійним громадам та громадам, що дотримуються певних переконань, в отриманні статусу юридичної особи на тій підставі, що серед засновників громади є іноземці або негромадяни, або що їхня штаб-квартира знаходиться за кордоном».¹³⁸
89. Релігійні громади, що мали статус юридичної особи, також були зобов'язані перереєструватися відповідно до вимог російського законодавства, щоб мати право продовжувати свою діяльність, зокрема, орендувати приміщення, наймати працівників чи запрошувати іноземців для участі у релігійних заходах.¹³⁹ Слід зазначити, що зареєструвати релігійну організацію як юридичну особу дозволено лише громадянам РФ.¹⁴⁰ Спершу термін перереєстрації мав завершитися 1 січня 2015 року, проте згодом його двічі подовжували, оскільки релігійні громади зіткнулися із серйозними труднощами під час бюрократичної процедури подання заяви. Термін перереєстрації продовжили спершу до 1 березня 2015р., а згодом до 1 січня 2016р.¹⁴¹

¹³⁵ *Серед іншого*, Стаття 9 ЄКПЛ (прим. 19 вище) та Стаття 18 МПГЦП (прим. 23 вище).

¹³⁶ Наприклад, країни-учасниці ОБСЄ у Віденському договорі (1989р.) зобов'язалися «на прохання громад віруючих, що практикують чи збираються практикувати їхню релігію згідно із законодавством їхньої країни, надавати їм відповідний статус, передбачений для таких громад законодавством даної країни». Заключний документ Віденської зустрічі (третьої чергової зустрічі Гельсінської конференції, 15 січня 1989р., Відень), пункт 16.3.

¹³⁷ ОБСЄ/БДПІЛ, «Рекомендації щодо правосуб'єктності релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань» (2015), пункт 20, за адресою: <http://www.osce.org/uk/odihr/176361>.

¹³⁸ Там само, пункт 25 і 29.

¹³⁹ Федеральний закон РФ № 124-ФЗ «Про внесення змін до Федерального закону «Про введення в дію частини першої Цивільного кодексу РФ» і статтю 1202 частини третьої Цивільного кодексу РФ», діє з 1 липня 2014р.) від 5 травня 2014р., за адресою: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_162572/.

¹⁴⁰ *Див.* статті 8(1), 9(1) Федерального закону РФ № 125-ФЗ «Про свободу совісті і релігійні об'єднання» (з поправками) від 26 вересня 1996р., за адресою: http://legislationline.org/download/action/download/id/4379/file/RF_Freedom_of_Conscience_Law_1_997_am2008_en.pdf.

¹⁴¹ Доповідь УВКПЛ, травень, 2015р. (прим. 112 вище).

90. Як повідомляється, основною технічною проблемою, з якою зіткнулися релігійні громади під час перереєстрації, була велика кількість документів, необхідних для подання заяви, недостатні юридичні знання та великі черги.¹⁴² Ті організації, що могли підпорядкуватися структурам своєї релігійної громади, що вже була зареєстрована у Росії, могли пройти реєстрацію за спрощеною процедурою.¹⁴³ Проте тим, хто вперше реєструвався відповідно до вимог законодавства РФ, необхідно було надати додаткову інформацію, наприклад, доктрину організації та інформацію про політичні погляди.¹⁴⁴
91. На час анексії, у Криму було понад 1400 релігійних громад, офіційно зареєстрованих як юридичні особи відповідно до вимог українського законодавства, та 674 інших громад (більшість із яких входила до муфтіяту) діяли неофіційно, не маючи державної реєстрації.¹⁴⁵ Як повідомляється, до завершення першого терміну подання заяв (1 січня 2015 р.), 150 заяв були відхилені з технічних причин, у тому числі всі 20 заяв свідків Єгови, та заявки Католицької церкви у зв'язку з тим, що деякі документи було подано українською мовою.¹⁴⁶ Після завершення першого додаткового терміну подання заяв, російська влада повідомила, що лише 60 релігійним організаціям, у тому числі 9 релігійним громадам, вдалося перереєструватися відповідно до вимог законодавства РФ.¹⁴⁷ Після завершення другого додаткового терміну подання заявок, за інформацією Управління Верховного Комісара з прав людини, заяву на перереєстрацію подали менш ніж 200 релігійних громад, і надалі лише 51 з них (не враховуючи 9 релігійних громад) були перереєстровані станом на 8 березня 2015 р. Станом на 10 серпня 2015 р., у списку, оприлюдненому на сайті Федеральної податкової служби РФ, налічувалося 53 релігійні організації, зареєстровані у Республіці Крим та м. Севастополі (за винятком тих громад, що зареєструвалися за спрощеною процедурою як такі, що підпорядковані юридичним особам, зареєстрованим у Москві).¹⁴⁸

¹⁴² Кримська польова місія з прав людини, *Короткий огляд ситуації в Криму* (звіт за лютий 2015р.), с. 15 («Свобода совісті і релігії»).

¹⁴³ Див. прим. 139 вище.

¹⁴⁴ Там само, згідно з Постановою № 53 Міністерства юстиції «Про державну релігієзнавчу експертизу» від 18 лютого 2009р).

¹⁴⁵ Див. МЗС РФ у своєму поданні до ЮНЕСКО (14 квітня, 2015р.), за адресою: <http://russianunesco.ru/eng/article/2070>); Кримська польова місія з прав людини, *Короткий огляд ситуації в Криму* (звіт за лютий 2015р.), с. 15 («Свобода совісті і релігії»); та Форум 18 and Forum 18, «Крим: перереєструвалися лише 1% релігійних організацій» (26 березня 2015р.), за адресою: http://www.forum18.org/archive.php?article_id=2050.

¹⁴⁶ Там само.

¹⁴⁷ Див. МЗС РФ у своєму поданні до ЮНЕСКО (14 квітня, 2015р.), за адресою: <http://russianunesco.ru/eng/article/2070>).

¹⁴⁸ Див. реєстраційну базу даних на сайті Федеральної податкової служби за адресою: <http://egrul.nalog.ru/>.

1.10 Резюме висновків

92. Період після анексії півострова відзначався постійним зміцненням контролю з боку *де-факто* влади Криму, у тому числі шляхом швидкого впровадження існуючих і нових законів та нормативних актів Російської Федерації в усіх сферах суспільного і приватного життя у Криму. Як повідомляється, жителі Криму, що перебували в пенітенціарних закладах чи установах соціального захисту населення, не мали можливості відмовитися від автоматичного набуття громадянства Російської Федерації. Внаслідок впровадження законодавства та громадянства РФ на півострові, жителі, які бажали, але не змогли відмовитися від громадянства РФ та отримати дозвіл на постійне проживання, або ж не бажали отримувати російський паспорт, у деяких випадках втратили можливість влаштуватися на роботу та доступ до соціальних послуг. Це також призвело до анулювання їх права власності на майно та скасування реєстрації підприємств, громадських організацій, ЗМІ та релігійних організацій. Уповноважений з прав людини в Криму у своєму звіті від 2014р. зазначила, що у жителів Криму, що не мали російських паспортів, виникали проблеми із працевлаштуванням та доступом до соціальних послуг, у тому числі – з перереєстрацією громадських організацій та приватних підприємств, кадастровими записами для здійснення операцій з майном, реєстрацією транспортних засобів та реєстрацією для отримання соціального забезпечення, у тому числі пенсій та медичного страхування.¹⁴⁹
93. Після того, як *де-факто* влада Криму зобов'язала юридичних осіб перереєструватися згідно з вимогами впровадженого законодавства РФ, перереєструватися змогли не більше 5-10% громадських організацій, ЗМІ та релігійних організацій із тих, що були зареєстровані раніше відповідно до вимог українського законодавства. У деяких випадках процедура перереєстрації була використана для того, щоб витіснити проукраїнські громадські організації та ЗМІ, що призвело до значного скорочення масштабу та розмаїття простору громадянського суспільства, паралельно з цим придушуючи прояви інакомислення. Європейський суд з прав людини постановив, що відмова влади реєструвати об'єднання або зумисне зволікання з реєстрацією, у тому числі у випадку, коли об'єднання бажає зареєструватися як юридична особа, є обмеженням свободи об'єднань.¹⁵⁰
94. Керівні принципи щодо свободи об'єднань, спільно опубліковані БДПЛ та Венеціанською комісією, надалі підкреслюють, що «не слід автоматично вимагати перереєстрації об'єднань внаслідок внесення змін до законодавства щодо об'єднань (асоціацій)». Якщо ж перереєстрація необхідна у зв'язку із особливими фундаментальними змінами

¹⁴⁹ Уповноважений з прав людини в Криму, Доповідь від 2014р. (прим. 43 вище), ст. 5, 12.

¹⁵⁰ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ісмаїлов проти Азербайджана», (від 17 січня, 2008 року).

законодавства, об'єднанням, «які не перереєструвалися, слід надати можливість продовжувати свою діяльність, не вважаючи їх незаконними».¹⁵¹

95. Позбавивши тисячі громадських організацій, ЗМІ та релігійних організацій можливості продовжувати свою діяльність у Криму (у тому числі на підставах громадянства їх засновників), під приводом необхідності дотримання процедурних вимог щодо обов'язкової перереєстрації *де-факто* влада Криму створила підґрунтя для порушення інших пов'язаних між собою прав людини і основоположних свобод.¹⁵² Як вже зазначали БДПЛ та Венеціанська комісія, «свобода зібрань має також бути гарантована як інструмент, що забезпечує для всіх громадян можливість повною мірою реалізовувати право на свободу слова і думки, як одноосібно, так і спільно з іншими».¹⁵³

2. Громадянські і політичні права

96. Після анексії Криму Російською Федерацією, деякі жителі, які бажали зібратись і висловити свою відмінну від інших політичну думку або неросійську культурну ідентичність, зіткнулися зі значним обмеженням своїх громадянських і політичних прав через велику кількість нових правил. Зокрема, це стосується свободи мирних зібрань, вираження поглядів і пересування. Ситуація зі свободою ЗМІ також значно погіршилась в результаті введення нових правил і кримінальних покарань, які обмежують свободу вираження поглядів, що призвело до самоцензури і кримінальних переслідувань, пов'язаних зі змістом журналістських матеріалів.
97. Ці обмеження, вочевидь, становлять дискримінаційні заходи, спрямовані проти осіб і груп на підставі їх етнічної приналежності і політичних або інших поглядів.

¹⁵¹ Див. публікацію ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії, «Керівні принципи щодо свободи об'єднань» (від 17 грудня 2014 року), п.166, за адресою: <http://www.osce.org/odihr/132371>. В «Керівних принципах» зазначено, що Спеціальний доповідач ООН з прав на свободу мирних зборів і об'єднань підтвердив, що: «Нещодавно прийняті закони не повинні вимагати перереєстрації всіх раніше зареєстрованих об'єднань таким чином, існуючі об'єднання будуть захищеними від необґрунтованих відмов в реєстрації або «простою» у здійсненні своєї діяльності». *Звіт для Ради ООН з прав людини (країні практики, які сприяють і захищають права на свободу мирних зібрань і об'єднань)*, UN Doc. A/HRC/20/27 (від 21 травня, 2012р.), пункт 62.

¹⁵² «Керівні принципи зі свободи об'єднання» (пункт 17, там само) зазначають: «Право на свободу об'єднання взаємопов'язане з іншими правами людини і свободами, такими як право на свободу вираження поглядів і переконань, свободу зібрань та свободу думок, совісті і релігії».

¹⁵³ Див. публікацію ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії, «Керівництво з регулювання діяльності політичних партій» (Варшава: БДПЛ, 2011р.), п.37, за адресою: <http://www.osce.org/odihr/77812>.

2.1 Свобода вираження

98. У своєму спільному звіті в травні, 2014р., БДПЛ і ВКНМ закликали органи влади, що *де-факто* здійснюють контроль в Криму, крім всього іншого: «гарантувати журналістам та активістам захист від нападів, погроз, образ та залякувань для забезпечення їм можливості вести свою діяльність вільно і без побоювань», і «гарантувати ефективно, оперативне, ретельне та неупереджене розслідування всіх випадків нападів, образ, погроз або залякувань на адресу журналістів та активістів з метою притягнення винних до відповідальності».¹⁵⁴
99. Держави-учасниці ОБСЄ взяли на себе зобов'язання сприяти і захищати свободу вираження думок, свободу ЗМІ та доступу до інформації,¹⁵⁵ визнаючи, зокрема ключову роль незалежних і плюралістичних засобів масової інформації у вільному і відкритому суспільстві.¹⁵⁶ Держави-учасниці також підкреслили, що розпалювання міжетнічної напруженості за допомогою засобів масової інформації може призвести до збільшення конфліктів.¹⁵⁷
100. Як Україна так і Російська Федерація юридично зобов'язані згідно тих самих міжнародних договорів у галузі прав людини, які гарантують свободу вираження без дискримінації, в тому числі і право всіх людей на власну думку, право одержувати і поширювати інформацію без втручання з боку державних органів.¹⁵⁸ Свобода вираження включає право журналістів і працівників засобів масової інформації збирати, передавати і вільно поширювати інформацію.¹⁵⁹ Свобода вираження поглядів є необхідною для здійснення багатьох інших прав людини та основоположних свобод, у тому числі, серед іншого: свобода зібрань; свобода об'єднань; свобода думки, совісті і релігії; право на участь у державних справах; і право на участь у культурному житті.¹⁶⁰
101. Як зазначили в Комітеті ООН з прав людини, такі правопорушення як «екстремістська діяльність» повинні бути «чітко визначені для гарантії того, що це не призведе до непотрібних або неспіврозмірних втручань у

¹⁵⁴ Див. Спільну доповідь БДПЛ/ВКНМ 2014р. (прим. 1 вище), ст. 17.

¹⁵⁵ Див., наприклад, Гельсінський Заключний акт (прим. 14 вище); Віденський договір від 1989р. (прим. 136 вище); «Підсумковий документ Мадридської зустрічі представників Держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1980р., що відбулася на основі положень Заключного акта стосовно подальших кроків після завершення конференції», м. Мадрид (від 9 вересня, 1983р.), за адресою: <http://www.osce.org/mc/40871>.

¹⁵⁶ Будапештський договір (прим. 13 вище), «Рішення VIII: Людський вимір», пункт 36.

¹⁵⁷ Там само, пункт 38.

¹⁵⁸ Стаття 19 МПГПП (прим. 23 вище); стаття 10, ЄСПЛ (прим. 19 вище).

¹⁵⁹ Московський договір від 1991р.: «Документ Московської наради Конференції з людського виміру НБСЄ», м. Москва (4 жовтня, 1991 року), за адресою: <http://www.osce.org/odihr/elections/14310>.

¹⁶⁰ Статті 18, 21, 22 і 25 МПГПП (прим. 23 вище); Стаття 15 МПЕСКП (прим. 24 вище).

здійснення права на вільне вираження поглядів.»¹⁶¹ Крім того, по відношенню до свободи засобів масової інформації, «встановлення мір покарання для ЗМІ (в тому числі інтернет-видання), видавців чи журналістів виключно за критику уряду чи суспільно-політичної системи, якої дотримується уряд, за жодних умов не може розглядатись як необхідне обмеження свободи вираження поглядів».¹⁶² Також слід зазначити, що обмеження акредитації не повинні застосовуватися для обмеження доступу до інформації та свободи вираження поглядів, в рамках процесу, який дискримінує і виключає деякі ЗМІ на основі їхніх політичних поглядів чи на іншій основі.¹⁶³ Держави-учасниці ОБСЄ також зобов'язались забезпечити, щоб законне здійснення журналістами професійної діяльності не ставило їх перед загрозою видворення або іншого покарання і прагнуть, та утримуватися від прийняття обмежувальних заходів, таких, як позбавлення журналістів акредитації або видворення їх через вміст їхніх репортажів або публікацій їхніх засобів масової інформації.¹⁶⁴

102. Незважаючи на ці зобов'язання і обов'язки, *де-факто* влада в Криму застосовує широке трактування російського кримінального права після анексії. Кримінальний кодекс Російської Федерації включає нові положення, що забороняють так звані «екстремістські» або «сепаратистські» заяви,¹⁶⁵ що було використано для запобігання та покарання тих, хто виражає погляди, які, вочевидь, суперечать поглядам російської влади чи факту анексії нею Криму. Ці нові кримінальні положення, які набули чинності в травні, 2014 року, передбачають покарання у вигляді великих штрафів і позбавлення волі строком до трьох років; крім того, вони передбачають більш суворі покарання для працівників ЗМІ, у тому числі до п'яти років позбавлення волі та/або заборону займатись журналістською діяльністю на строк до трьох років. Кримінальні звинувачення в «екстремізмі» і «сепаратизмі» часто використовують як погрозу та практичний спосіб обмежити права активістів, журналістів, представників меншин та інших членів громадськості, які прагнули представити свою окрему думку про російську окупацію Криму шляхом публічних або приватних зібрань, зібрань через соціальні медіа в Інтернеті, або в рамках журналістської діяльності.

¹⁶¹ Комітет ООН з прав людини, Зауваження загального порядку № 34, *Стаття 19: Свобода думок і вираження*, UN Doc. CCPR/C/GC/34 (12 вересня, 2011р.), пункт 46, за адресою: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf>.

¹⁶² Там само, пункт 42.

¹⁶³ Там само, пункт 44.

¹⁶⁴ Віденський договір 1989р. (прим. 136 вище), пункт 39.

¹⁶⁵ Стаття 280.1 КК РФ (Закон № 63-ФЗ від 13 червня, 1996 року), із змінами, внесеними Федеральним законом РФ № 433-ФЗ «Про внесення змін до Кримінального кодексу Російської Федерації» (набрав чинності 9 травня, 2014р.), за адресою: <http://www.rg.ru/2013/12/30/uk-izm-dok.html>.

2.1.1 Право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів

103. Обмеження свободи вираження поглядів були в першу чергу спрямовані проти кримськотатарських і проукраїнських активістів та засобів масової інформації, однак вони, також поширилися і на людей на ринках, вулицях, у навчальних закладах, і часто в соціальних мережах. Кримчани і ВПО повідомляли членам місії про придушення інакомислення з боку державних органів і про загальний клімат дискримінації, спричиненої проросійською пропагандою в Криму, що призвело до самоцензури, а також залякування, переслідування і погроз на адресу тих, хто має незалежний голос.¹⁶⁶
104. Як приклад таких обмежень свободи вираження поглядів, член Меджлісу кримськотатарського народу в Херсоні привів розміщення громадських оголошень, нібито поширюваних *де-факто* владою в Криму, які закликають мешканців повідомляти на «гарячу лінію» російських спецслужб (ФСБ) про тих, хто виступає з критикою проти окупації і анексії.¹⁶⁷ Один український медіа канал опублікував зображення однієї такої об'яви, імовірно поширюваної в м. Сімферополі (текст наводиться мовою оригіналу):

«Хотя на нашей земле и установился мир, но еще остались подонки, которые хотят хаоса, беспорядка, войны. Они живут среди нас, ходят с нами в одни магазины, и ездят с нами в одном транспорте... Возможно, вы знаете людей, которые были против возвращения Крыма в состав Российской Федерации или участвовали в региональном «Майдане». О таких личностях следует немедленно сообщать в ФСБ по адресу: г. Симферополь, бульвар Франко 13, или по телефону: 37-42-76 (анонимность гарантирована).»¹⁶⁸

105. ВПО з Криму в Києві повідомила представників місії, що її та її чоловіка вигнали з Криму сили «самооборони» через те, що її чоловік у своєму блозі підтримував Майдан. Їх сусіди, нібито, повідомили про це російську службу безпеки, після чого, як вона стверджує, місцевий осередок російського козацтва (який організував місцеву групу «самооборони») опублікував список проукраїнських мешканців на своїй сторінці соціальної мережі «Вконтакте». Вона повідомила, що список містив фото її чоловіка і погрози проти нього. У жовтні, 2014 року, її чоловік зазнав нападу і був побитий, після чого, як вона сказала, вони втекли до материкової частини України.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Інтерв'ю з жителями Криму і ВПО в Києві (7 липня, 2015р.) і на АК (12 липня, 2015р.).

¹⁶⁷ Інтерв'ю з представником Меджлісу (м. Херсон, 14 липня, 2015 року).

¹⁶⁸ Вебсайт телеканалу SocKraina, за адресою: <http://sockraina.com/news/8571>. Також згадується в доповіді «Півострів страху» (прим. 121 вище), розділ 3.2, ст. 33.

¹⁶⁹ Інтерв'ю з кримськими ВПО (м. Київ, 7 липня 2015 року).

106. Журналіст, що і досі працює в Криму повідомив учасникам місії про кримських жителів, які отримують серйозні вироки за використання ними соціальних медіа, нібито за звинуваченнями у «екстремізмі», «сепаратизмі» або «розпалюванні міжнародної ворожнечі». В одному такому випадку, нібито за застосування «висловлювань ненависті», про що повідомляв цей кримський журналіст і українські правозахисні НУО, імам одного з сіл Бахчисарайського району був засуджений Бахчисарайським районним судом до двох років позбавлення волі умовно за розпалювання ненависті.¹⁷⁰
107. Жителька Києва повідомила учасникам місії про свого друга - кримського татарина з Ялти, який отримав від влади попередження про неприпустимість порушення кримінального законодавства за погляди і посилання, опубліковані ним на своїй сторінці в Facebook, які серед іншого стосувались незгоди з анексією і дискримінації, з якою стикаються кримські татари.¹⁷¹
108. Значна кількість джерел повідомили представникам місії, що внаслідок масштабного спостереження кримчани зазвичай змушені приховувати свою думку, коли говорять на публіці або спілкуються через електронну пошту, Skype, Viber або інші широкоживані онлайн медіа-платформи, через побоювання репресій за вираження своїх поглядів.¹⁷² Журналіст, який досі працює в Криму заявив, що журналісти, які там лишились, часто використовують соціальні мережі, щоб стежити за розвитком подій, але люди дуже бояться говорити з ними в Інтернеті, так як вони «можуть бути звинувачені в чому завгодно» з боку влади.¹⁷³
109. Повідомлення, отримані представниками місії з декількох джерел, а також досліджені ними документи, вказують на те, що етнічні українські та кримськотатарські громади в Криму також стикаються з дискримінацією і загрозами кримінального переслідування за демонстрацію українських і кримськотатарських прапорів з метою вираження їхньої культурної самобутності. Наприклад, голова Херсонського обласного Меджлісу повідомив представникам місії, що місцевий мулла і ще один член Меджлісу в Радянському районі Криму були обидва викликані на допит *де-факто* владою Криму і згодом оштрафовані на 10 000 рублів за

¹⁷⁰ Інтерв'ю з журналістом з Криму (Skype, липень, 2015р.); див також, публікацію Харківської правозахисної групи - «Засуджені за «мову ненависті» у вигляді критики російської анексії Криму» (від 28 липня, 2015р.): http://humanrights.org.ua/en/material/convicted_of_hate_speech_for_criticizing_russian_annexation_of_crimea.

¹⁷¹ Інтерв'ю з жителем м. Київ (м. Київ, 17 липня 2015 року). Місія розглянув дописи у Facebook одного з жителів Ялти, а не офіційне попередження, яке він нібито отримав у відповідь від органів влади.

¹⁷² Інтерв'ю з керівником Херсонського обласного Меджлісу (Новоолексіївка. 13 липня, 2015 року). Інтерв'ю з Наталією Попович (прим. 92 вище).

¹⁷³ Інтерв'ю з журналістом в Криму (Skype, липень, 2015р.).

демонстрацію кримськотатарського прапора під час щорічного дня прапора цієї громади 26 червня.¹⁷⁴ Після того як влада м. Сімферополь, за повідомленнями, відхилила кілька прохань від кримськотатарських молодіжних груп провести 26 червня, 2015р. щорічне святкування Дня кримськотатарського прапора, прокуратура, як стало відомо, 25 червня направила членам Меджлісу в Криму застереження про неприпустимість екстремістських виступів під час «несанкціонованих заходів протесту», присвячених Дню кримськотатарського прапора.¹⁷⁵

2.1.2 Свобода доступу до інформації

110. У Стамбульському документі держави-учасниці ОБСЄ підтвердили свої зобов'язання щодо свободи доступу до інформації, зазначивши про: «важливість незалежних засобів масової інформації і вільних потоків інформації, а також доступу громадськості до інформації. Ми зобов'язуємося вжити всіх необхідних заходів для забезпечення основних умов для вільних і незалежних засобів масової інформації та безперешкодного транскордонного та внутрішньодержавного потоків інформації, які ми вважаємо найважливішим компонентом будь-якого демократичного, вільного і відкритого суспільства».¹⁷⁶
111. На противагу цьому, з початку окупації, практично всі українські ефірні телевізійні канали були вимкнені в Криму і замінені каналами, що здійснюють мовлення з Російської Федерації.¹⁷⁷ Цей процес почався на початку березня, 2014р. з відключення семи українських телеканалів (у тому числі Чорноморської ТРК – найбільшого незалежного мовника на Кримському півострові),¹⁷⁸ які *де-факто* влада замінила російськими каналами.¹⁷⁹ Наприкінці червня 2014 року, «Чорноморська» і ряд інших

¹⁷⁴ Інтерв'ю з керівником Херсонського обласного Меджлісу (Новоолексіївка, 13 липня, 2015 року).

¹⁷⁵ Кримська польова місія з прав людини – «Короткий огляд ситуації в Криму» (звіт за червень, 2015р.), стор. 11.

¹⁷⁶ Див. Стамбульський договір від 1999р. (прим. 14 вище), «Хартія європейської безпеки», п.26. Див. також Московський договір від 1991р. (прим. 159 вище), в якому держави-учасниці ОБСЄ зобов'язались, що вони «не будуть вдаватись до дискримінації щодо незалежних засобів масової інформації стосовно забезпечення доступу до інформації, матеріалів і будівель» (пункт 26.2).

¹⁷⁷ Див. заяву Представника ОБСЄ з питань свободи засобів масової інформації про ситуацію зі свободою ЗМІ в Криму - «Ситуація зі свободою засобів масової інформації в Криму, Україна – найгірша за весь час» (від 5 березня, 2015 року), <http://www.osce.org/fom/143861>). Дивіться також, звіт Нілса Муйжнієкса - Комісара Ради Європи з прав людини по результатах його візиту до Києва, Москви і Криму з 7 по 12 вересня, 2014р. (від 27 жовтня, 2014 року), Doc. No. CommDH(2014)19, пт. 30–33, за адресою: [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CommDH\(2014\)19&Language=lanEnglish](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CommDH(2014)19&Language=lanEnglish).

¹⁷⁸ Інтер; Бриз, 1+1, П'ятий канал; Перший Національний; СТБ; і Чорноморська телерадіокомпанія.

¹⁷⁹ НТВ, Перший канал, Росія 24, Росія РТР, ТНТ і Зірка.

українських каналів були також видалені з основних кабельних мереж в Криму.¹⁸⁰

112. Кримські ВПО та український медіа-експерт з Києва повідомили, що кримські ЗМІ повністю перейшли під контроль *де-факто* влади, яка приписує всі позитивні зміни приходу Російської Федерації, а всі негативні явища - українській владі. Вони відзначили, що жителі з доступом до Інтернету більш схильні до альтернативних поглядів, але вони в меншості, тому що споживання масової інформації в Криму в першу чергу відбувається через телебачення, потім через друковані ЗМІ, а потім через Інтернет тому, що в Криму ніколи не було забезпечено широкий онлайн-доступ.¹⁸¹
113. Правозахисник в Сімферополі повідомив, що *де-факто* органи влади часто блокують веб-сайти, які на їх точку зору є сумнівними, тим самим обмежуючи доступ людей до інформації, яка вважається критикою проти уряду. Тим не менш, за його словами, такі обмеження не є послідовними, оскільки деякі веб-сайти заблоковані повністю, в той час як інші - відображають повідомлення про помилку один день, а потім знову стають доступними через тиждень.¹⁸²
114. 8 серпня, 2015р., генеральний прокурор Криму Наталія Поклонська підтвердила в повідомленні на своїй сторінці у Facebook, що її підрозділ активно бере участь у моніторингу онлайн-контенту і блокуванні сайтів, які вважаються «екстремістськими»:

«Прокуратура Республіки Крим заблокувала 30 екстремістських сайтів. У цьому відношенні, певна процедура дотримується: ми надсилаємо інформацію в центр протидії екстремізму, в управління Федеральної служби безпеки (ФСБ), а потім ми проводимо лінгвістичні дослідження, а згодом відправляємо інформацію до Генерального прокурора Російської Федерації для блокування цих сайтів. Ми були б дуже вдячні нашим молодим громадянам, які мають більше знань про мережу Інтернет, якщо вони змогли б допомогти нам визначити екстремістські інтернет-ресурси».¹⁸³

115. Деякі джерела, опитані представникам місії вказали на викорінення голосів у ЗМІ, зокрема серед українських та кримськотатарських мовних громад, що являє собою не тільки порушення свободи вираження думок, а

¹⁸⁰ Українські телеканали, які було виключено з кабельних мереж в Сімферополі: Інтер; 1 + 1, 2 + 2, П'ятий канал; ICTV; Новий канал; Новини 24; НТН; і Рада.

¹⁸¹ Інтерв'ю з кримськими ВПО (Київ, 7 липня, 2015р.); Інтерв'ю з Оксаною Романюк, директором Інституту масової інформації (м. Київ, 17 липня, 2015 року).

¹⁸² Інтерв'ю з жителем Криму (10 липня, 2015р.).

¹⁸³ Сторінка генерального прокурора Криму Поклонської у Facebook, за адресою: <http://www.facebook.com/NVPolonskaya/posts/1620051244946122:0>.

й прямий напад на освітньо-інформаційну інфраструктуру етнічних і мовних меншин в Криму.¹⁸⁴

2.1.3 Свобода ЗМІ

116. У рамках більш широкої кампанії з придушення свободи вираження поглядів *де-факто* влада діє проти окремих незалежних журналістів, працівників засобів масової інформації та політичних активістів і застосовує до них одні з найбільш серйозних обмежень. Окрім обтяжливих реєстраційних вимог¹⁸⁵ і додаткових процедур акредитації обмежувального характеру,¹⁸⁶ новинні ЗМІ неодноразово потрапляли під кримінальні розслідування щодо змісту їх репортажів.
117. Кілька кримських журналістів поінформували представників місії, що репресивні заходи проти окремих журналістів відбувались поетапно, протягом останнього року, коли багато журналістів і блогерів були затримані, в них був проведений обшук, допити, їм погрожували, фізично нападали, забороняли в'їзд, або вони були змушені тікати з Криму, в них конфіскували або псували апаратуру (у тому числі шляхом вилучення контенту, що там зберігався).¹⁸⁷ Один журналіст повідомив представникам місії, що він і його колеги зареєстрували більше 100 випадків нападу на журналістів всього за перші три місяці окупації, в той час як вони продовжували робити свої репортажі з Криму.¹⁸⁸
118. Як повідомляється, в травні 2014 року в Сімферополі група сил «самооборони» у військовій формі затримала і допитала Османа Пашаєва і Ченгіза Кізгіна (журналістів з видання «Открытый Крымский Канал»), при цьому побивши їх і відібравши в них апаратуру.¹⁸⁹ Крім того, в травні 2014р., на журналістів з видання «Твоя газета» здійснили напад озброєні

¹⁸⁴ Інтерв'ю з Андрієм Іванцем (прим. 104 вище). Інтерв'ю з Андрієм Щекуном (прим. 80 вище). Зустріч з організацією Крим-SOS (м. Київ, 6 липня, 2015р.).

¹⁸⁵ Як описано вище в розділі 1.7 .

¹⁸⁶ Див нижче в цьому розділі.

¹⁸⁷ Інтерв'ю з кримськими журналістами та медіа організаціями (м. Київ, 17 липня, 2015 року). *Див. також* заяви Представника ОБСЄ з питань свободи засобів масової інформації про ситуацію зі свободою ЗМІ в Криму (за адресою: <http://www.osce.org/fom/143841>), у тому числі, зокрема: «Ситуація зі свободою засобів масової інформації в Криму, Україна – найгірша за весь час» (від 5 березня, 2015 року, <http://www.osce.org/fom/143861>); «Сторони конфлікту повинні припинити напади на працівників засобів масової інформації, які висвітлюють кризу в Україні» (від 19 травня, 2014 року), <http://www.osce.org/fom/118686>); «Напади на журналістів, закриття телеканалів і відмови в доступі до інформації тривають в Україні» (від 30 травня, 2014 року), <http://www.osce.org/fom/119329>); і «Представник ОБСЄ засуджує постійне залякування голосу свободи у Криму» (від 9 вересня, 2014 року), <http://www.osce.org/fom/123314>).

¹⁸⁸ Інтерв'ю з кримським журналістом (м. Київ, 17 липня, 2015 року).

¹⁸⁹ У щорічній доповіді Омбудсмен РФ також зазначив про їх арешт на 18 травня, 2014р. (див. прим. 47 вище).

особи під час знімання громадського заходу в Криму.¹⁹⁰ 8 вересня, 2014р., Єлизавета Богуцька - відомий кримський блогер і автор матеріалів у різних ЗМІ, у тому числі в кримському відділенні Радіо «Вільна Європа»/«Радіо Свобода» (РВЕ/РС), була затримана і звинувачена в «екстремізмі». За наявною інформацією, вранці, о 5:30, співробітники правоохоронних органів (четверо озброєних і вісім в цивільному одязі) увірвалися в її квартиру, застрелили собаку, забрали обладнання та матеріали, пов'язані з її роботою, і допитували її декілька годин в Центрі протидії екстремізму у Сімферополі. Їй було пред'явлено звинувачення в поширенні екстремістських матеріалів в Інтернеті, проте потім її звільнили, після чого вона виїхала на материкову частину України, де продовжує свою діяльність.¹⁹¹

119. За весь період з початку анексії кримськотатарський телеканал АТР стикався з постійними переслідуваннями і обмеженнями з боку *де-факто* влади. 16 травня, 2014р. Генеральна прокуратура Криму направила АТР офіційний лист-застереження у зв'язку з його висвітленням несанкціонованого зібрання кримських татар 3 травня, 2014р. на пропускному пункті «Армянськ» між Кримом і материковою Україною. В листі прокуратура застерігала телеканал АТР від транслявання інформації, яка може включати «підбурювання до етнічної чи іншої ненависті» або «містить ознаки екстремізму» - зокрема заяви лідера кримськотатарського народу Мустафи Джемілева - зазначивши, що «федеральний закон забороняє організаціям ЗМІ поширювати екстремістські матеріали або брати участь в екстремістській діяльності».¹⁹² В АТР сприйняли лист-застереження як заборону, внаслідок чого, як повідомляється, ввели політику самоцензури, видаляючи кадри несанкціонованих мітингів, будь-які заяви про Крим як частину України, а також такі терміни, як «окупація», «анексія» або інші висловлювання, які могли би створити для АТР ризик пред'явлення кримінальних звинувачень.¹⁹³ Інші засоби масової інформації, що як і раніше працюють у Криму також повідомили представникам місії, що вони виключили з ужитку такі терміни, як «анексія» або «окупація», так як вони тепер несуть потенційну кримінальну відповідальність за їх використання. У цьому сенсі, вони працюють відповідно до обмежувального російського законодавства, яке в даний час застосовується в Криму.¹⁹⁴
120. Незважаючи на упереджувальну самоцензуру в АТР, 24 вересня 2014р., Центр протидії екстремізму надіслав листа Генеральному директору АТР

¹⁹⁰ Публічна заява Представника ОБСЄ з питань свободи засобів масової інформації - «В Україні тривають атаки на журналістів, відключення телевізійних каналів і відмови в доступі» (від 30 травня 2014 року), <http://www.osce.org/fom/119329>).

¹⁹¹ Інтерв'ю ОБСЄ СММ з Єлизаветою Богуцькою (м. Одеса, 26 вересня, 2014 року).

¹⁹² Лист-попередження, виданий прокуратурою в м. Сімферополі (від 16 травня, 2014р.).

¹⁹³ Інтерв'ю з Лілею Буджуровою, колишньою заступницею директора АТР-TV (інтерв'ю телефоном, 1 липня, 2015 року).

¹⁹⁴ Інтерв'ю з кримськими журналістами (інтерв'ю телефоном, липень, 2015р.).

із запитом щодо отримання широкого спектру даних про телеканал та його окремих співробітників. В листі посилались на наступні претензії, нібито отримані ФСБ від «Наглядного комітету РФ в Криму і Севастополі»:

«Телеканал «ATR» змінив напрямок інформаційного контенту даних ЗМІ і наполегливо закладає думку про можливі репресії за національною та релігійною ознакою, сприяє формуванню антиросійської громадської думки, умисно розпалює серед кримських татар недовіру до влади та її дій, що являє собою опосередковану загрозу екстремістської діяльності».¹⁹⁵

121. Як повідомляється, 26 січня 2015р., в офіс телеканалу ATR увірвалось близько 30 співробітників ОМОН, озброєних автоматичною зброєю. Персонал, за свідченнями, було ізольовано і фактично затримано протягом дня, хоча канал продовжував мовлення. Протягом декількох годин, співробітники правоохоронних органів, як було зазначено, обшукували будівлю в пошуках відеозаписів мітингу 26 лютого, 2014р. в Сімферополі і конфіскували ящики з відеоматеріалом із архівів ATR, з яких вони зробили копії і, в основному, повернули кілька днів потому.¹⁹⁶
122. Як зазначалося вище, в період виникнення цих інцидентів, ATR намагався перереєструватися чотири рази відповідно до нових російських правил щодо реєстрації ЗМІ, хоча, в кінцевому рахунку їм це не вдалось і 31 березня, 2015 року канал припинив мовлення з Криму.¹⁹⁷
123. 13 березня, 2015р., під час небезпечної ескалації ситуації, Ганна Андрієвська - кримська журналістка, яка працює в Києві, дізналась, що проти неї в Криму було розпочато кримінальне розслідування за екстремізм, після публікації в Інтернеті статті, яку вона написала в грудні, 2014р., через сім місяців після переїзду з Криму до Києва в травні 2014 року. Стаття, опублікована на сайті «Центру журналістських розслідувань», говорить про цивільних кримчан-волонтерів, які надавали допомогу українському батальйону «Крим», що воював проти проросійських повстанців на сході України. 13 березня 2015р., співробітники ФСБ обшукали будинок її батьків в Криму, допитали їх про її місцезнаходження і діяльність та конфіскували комп'ютер, USB-накопичувач і дев'ять записників, що належали пані Андрієвській.¹⁹⁸ Згодом, в ФСБ допитали двох інших її знайомих кримських журналістів в якості свідків у справі проти Андрієвської, обшукали їх помешкання і конфіскували апаратуру. Під час цих допитів, представники *де-факто*

¹⁹⁵ Лист Генеральному директору ATR від Центру протидії екстремізму, Міністерства внутрішніх справ Криму (м. Сімферополь, від 24 вересня, 2014р.).

¹⁹⁶ Інтерв'ю з Лілею Буджуровою, колишньою заступницею директора ATR-TV (інтерв'ю телефоном, 1 липня, 2015 року).

¹⁹⁷ Там само. *Див.* також вище в розділі 1.7 .

¹⁹⁸ Протокол обшуку ФСБ (від 15 березня, 2015 року).

влади, за повідомленнями, зазначали, що звинувачення їй були пред'явлені як до громадянки РФ,¹⁹⁹ незважаючи на те, що вона ніколи не приймала російське громадянство і залишила Крим майже за рік до того. Свідок обшуку одного з помешкань журналістів поінформував представників місії, що співробітники ФСБ не дозволили адвокату бути присутнім в будинку під час обшуку, а потім зібрали паспортні дані журналістів, які зібралися біля будівлі ФСБ під час одного з допитів, який тривав кілька годин.²⁰⁰

124. Такі інциденти нещодавно також мали місце. У травні, 2015 року, Інститутом масової інформації було зареєстровано п'ять випадків обшуків і арештів серед представників ЗМІ в Криму, у тому числі у оператора телеканалу АТР, який згодом був заарештований на два місяці у зв'язку з його участю в проукраїнському мітингу 26 лютого 2014 в Сімферополі.²⁰¹
125. Серед інших форм переслідування і залякування, з якими стикалися ЗМІ в Криму за останній рік, кримські журналісти, як повідомляється, отримувати телефоном анонімні погрози; їх переслідували співробітники в цивільному; прослуховували їх телефонні розмови; і періодично отримували телефонні дзвінки або візити збоку правоохоронних органів, які іноді ставили розпливчасті або погрозливі особисті питання. Один журналіст повідомив, що кримські правоохоронці почали також телефонувати в ЗМІ в Криму, щоб отримувати ISP адреси їх інтернет-читачів, щоразу, коли вони роблять критичні коментарі проти Росії чи *де-факто* влади в Криму.²⁰²
126. Кілька кримських журналістів повідомили, що більшість незалежних і проукраїнських ЗМІ залишили Крим через існуючі зараз там ризики для роботи. Незалежні журналісти, які залишилися, працюють або анонімно (без згадки їх прізвищ в статтях), або як зарубіжні журналісти з акредитацією від Міністерства закордонних справ РФ (МЗС). Тим не менше, кілька журналістів, сказали, що навіть ті засоби масової інформації, що зареєстровані або акредитовані в МЗС, все ж наштовхуються на постійні перешкоди в отриманні акредитації і доступу до місцевої *де-факто* влади та її установ.²⁰³ ЗМІ, що досі висвітлюють події в Криму підтверджують такі свідчення і зазначають представникам місії, що їх не запрошують на засідання органів *де-факто* влади, на їх телефонні дзвінки не відповідають, а чиновники не дають їм інтерв'ю.

¹⁹⁹ Інтерв'ю з Ганною Андрієвською (м. Київ, 17 липня, 2015 року).

²⁰⁰ Інтерв'ю зі свідком (м. Київ, 17 липня, 2015 року).

²⁰¹ Інтерв'ю з директором Інституту масової інформації Оксаною Романюк (Київ, 17 липня 2015 р.)

²⁰² Інтерв'ю з кримськими журналістами (м. Київ, 17 липня, 2015 року).

²⁰³ Інтерв'ю з кримськими журналістами (в м. Київ, і в Криму по телефону; липень, 2015р.). У своєму поданні до ЮНЕСКО, МЗС РФ зазначив про застосування до українських журналістів правил акредитації як для іноземних журналістів (14 квітня, 2015р.), за адресою: <http://russianunesco.ru/eng/article/2070>.

Вони можуть як і раніше працювати на вулиці, однак, як повідомляється, їхні документи часто перевіряє поліція.²⁰⁴

127. Представниками місії було вивчено положення про акредитацію журналістів, що діє в м. Керч, а також розглянуто офіційну скаргу, направлену ЗМІ з Керчі в місцеву прокуратуру про відмову місцевої адміністрації в акредитації.²⁰⁵ У відповідь на скаргу прокуратура погодилася із заявником, що Положення обмежує права ЗМІ, що потенційно суперечить Конституції РФ і федеральному закону.²⁰⁶ Тим не менш, згідно слів київського журналіста, який переїхав з Криму і знайомий з цим інцидентом, працівники цього ЗМІ, який надіслав скаргу, отримали анонімні телефонні дзвінки з попередженнями в тому, що якщо вони будуть продовжувати писати в прокуратуру, їх ЗМІ закриють.²⁰⁷

2.2 Свобода мирних зібрань

128. Держави-учасниці ОБСЄ взяли на себе зобов'язання гарантувати право на свободу мирних зібрань і не обмежувати це право окрім обставин, що допускаються міжнародними стандартами.²⁰⁸ Відповідно до статті 11 ЄКПЛ та статті 21 МПГПП, влада зобов'язана поважати і забезпечувати свободу мирних зібрань, в тому числі, шляхом захисту зібрань від нападів або перешкоджань з боку третіх осіб, і будь-які обмеження цього права повинні бути пропорційними для досягнення законної мети, що є явно необхідною в демократичному суспільстві.²⁰⁹

129. У своїй спільній доповіді в травні 2014р., БДПЛ і ВКНМ закликали владу, що *де-факто* здійснює контроль в Криму, «гарантувати учасникам публічних зібрань, включаючи журналістів та активістів, ефективний захист силами правоохоронних органів від нападів, образ або залякувань з боку державних або недержавних утворень».²¹⁰

130. Кримська *де-факто* влада вже в декількох резонансних випадках відхиляла офіційні запити на проведення мирних зібрань, або накладала обмеження на їх тематику та/або місця проведення на основі процедурних формальностей, затверджених раніше (проросійських) заходів,

²⁰⁴ Інтерв'ю з кримськими журналістами (телефоном, липень, 2015р.).

²⁰⁵ Лист до Прокурора міста Керчі від одного зі ЗМІ, згідно з Постановою Керченської міської ради «Про акредитацію представників засобів масової інформації при Керченській міськраді Республіки Крим» (від 30 січня, 2015р.), за адресою: http://hromadskeradio.org/sites/default/files/wp-content/uploads/2-R_Akkreditatsiya_predstavitelej_SMI_2015_01_30_15_14_22_538.pdf.

²⁰⁶ Лист до одного зі ЗМІ від прокуратури міста Керчі (від 26 травня, 2015 року).

²⁰⁷ Інтерв'ю з кримськими журналістами (м. Київ, 17 липня, 2015 року).

²⁰⁸ Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ (29 червня, 1990 року), за адресою: <http://www.osce.org/odihr/elections/14304>.

²⁰⁹ Стаття 21 МПГПП (прим. 23 вище).

²¹⁰ Див. спільну доповідь БДПЛ/ВКНМ 2014р. (прим. 1 вище), ст. 18.

запланованих на ці ж дні, або звинувачень в «екстремістських» або «сепаратистських» виступах, які нібито будуть мати місце. Численні кримські жителі, ВПО, активісти та журналісти послідовно зазначали представникам місії про велику кількість таких випадків, що відбулись за останній рік - в першу чергу, орієнтованих проти проукраїнських активістів і етнічних меншин.²¹¹ Представники місії також отримали і розглянули копії листування між владою та організаторами щодо деяких запитів і відмов в проведенні публічних зібрань, а також копії попереджень та судових рішень стосовно, нібито, неприпустимості тематики зібрань, у тому числі демонстрації українських прапорів і традиційного українського одягу.

2.2.1 Нормативні обмеження свободи мирних зібрань

131. Після анексії, кримська *де-факто* влада ухвалила низку обмежувальних заходів щодо обмеження мирних зібрань, які були застосовані вибірково з метою заборонити або непропорційно обмежити проведення масових заходів проукраїнськими і етнічними меншинами, у тому числі для запобігання висловлюванням інакших політичних думок. Відповідно до нового законодавства Криму, яке набуло чинності в серпні 2014 року, тільки російські громадяни можуть тепер бути організаторами публічних зібрань і повинні офіційно просити дозволу на проведення таких зібрань не раніше ніж за 15 і не пізніше ніж за 10 днів до запланованого заходу.²¹² Окремим положенням, яке вступило в дію з листопада 2014 року, запроваджено додаткові обмеження щодо місць, де можуть бути проведені громадські збори. Наприклад, у Сімферополі проведення таких заходів наразі дозволено лише в чотирьох офіційних місцях.²¹³ Крім того, поправки до федерального законодавства РФ передбачають кримінальне покарання для осіб, які неодноразово порушують правила організації

²¹¹ Більше прикладів, інформація з яких була підтверджена обізнаними особами або учасниками, опитаними представниками місії знаходяться, наприклад в публікації «*Півострів страху*» (прим. 121 вище), Amnesty International «*Рік потому*» (прим. 116 вище), щомісячні звіти Кримської польової місії з прав людини – «*Короткий огляд ситуації в Криму*» (у тому числі за червень 2015 року, з докладною інформацією про серію виданих адміністративних штрафів та попереджень щодо проведення публічних зборів); *Права людини в Україні в 2014р: Доповідь правозахисних організацій* (м. Харків: Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2015р.), «Ситуація в АР Крим та прав людини», ст. 35 і далі, за адресою: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1432628132>.

²¹² Стаття 2 (пункти 1 і 4) Закону Республіки Крим № 56-ЗРК «Про забезпечення умов для реалізації прав російських громадян на проведення зборів, мітингів, демонстрацій і пікетів в Республіці Крим» (від 21 серпня, 2014 року). Цей закон відображає ідентичні положення у статті 7 Федерального закону Російської Федерації № 54-ФЗ «Про збори, мітинги, демонстрації, ходи і пікетування» (від 4 липня, 2004 року).

²¹³ Наказ Ради міністрів Криму, № 452 «Про затвердження Переліку місць для проведення масових заходів у Республіці Крим (від 12 листопада, 2014 року). *Див. також*, Положення «Про порядок організації громадських заходів в м. Сімферополь» (від 28 січня, 2015 року), за адресою: http://simadm.ru/media/acts/2015/02/05/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%BA_29_%D0%BE%D1%82_28.01.2015.pdf.

зібрань,²¹⁴ а також забороняють дітям до 14 років бути присутніми на політичних зібраннях²¹⁵ та обмежують час, дозволений на проведення зібрань (з 07:00 до 22:00 у будь-який день), якщо мова не йде про заходи в честь пам'ятних дат Російської Федерації.²¹⁶

132. 16 травня 2014р., за два дні до 70-ї річниці депортації кримських татар 18 травня 2014р., глава *де факто* уряду Криму Сергій Аксьонов видав указ, яким заборонив всі громадські зібрання в Криму до 6 червня 2014 року. Пан Аксьонов обґрунтував прийняття указу необхідністю «усунення можливих провокацій екстремістів, які змогли проникнути на територію Республіки Крим, та уникнення зриву курортного сезону».²¹⁷

2.2.2 Обмеження, встановлені до проведення зібрань

133. Європейський суд з прав людини визнав, що попередні обмеження на зібрання, з метою запобігти незначним безладам, часто є несумірними заходами і що будь-які незначні випадки насильства краще вирішувати шляхом подальшого судового переслідування або дисциплінарних заходів.²¹⁸ Тим не менш, представники місії задокументували численні свідчення прямих відмов на запити щодо проведення публічних зібрань, а також вочевидь непропорційні обмеження щодо часу, місця і змісту цих запланованих зборів. *Де-факто* влада Криму відкрито обмежила тематику зібрань, запланованих організаторами з кримськотатарської та української громад, вимагаючи, щоб вони відмовились демонструвати політичні погляди і культурну ідентичність цих груп. На відміну від цього, такі обмеження, як повідомляється, не встановлені щодо публічних зібрань проросійських організацій та громадських об'єднань.

134. В одному випадку, 28 листопада, 2014 року, координатор неофіційного комітету з прав кримських татар, Сінавер Кадиров, повідомив про свій намір організувати два заходи в Сімферополі на честь Міжнародного дня

²¹⁴ Федеральний закон Російської Федерації № 258-ФЗ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів Російської Федерації в частині удосконалення законодавства про проведення громадських заходів» (від 21 липня, 2014 року).

²¹⁵ Там само.

²¹⁶ Федеральний закон Російської Федерації № 292-ФЗ «Про внесення змін до статті 9 Федерального закону «Про збори, мітинги, демонстрації, ходи і пікети» (від 9 жовтня, 2014 року). «Права людини в Україні в 2014р.: доповідь правозахисних організацій» (прим. 211 вище), ст. 44.

²¹⁷ Amnesty International «Рік потому» (прим. 116 вище), ст. 16; *Півострів страху* (прим. 121 вище), розділ 4.8, ст. 67. Посилання на сам указ є в наступних новинах про заборону відзначення «Дня пам'яті» в 2015 році; *див.* статтю «Кримським татарам заборонили проведення маршу в пам'ять про депортацію 1944 року» (від 20 травня, 2015р.), за адресою: http://rbth.co.uk/politics/2015/05/20/crimean_tatars_barred_from_holding_march_in_memory_of_1944_deportati_46203.html.

²¹⁸ *Див.* Керівні принципи зі свободи мирних зібрань (2-е вид. 2010р.), пункт 109. *Наприклад,* справа «Станков і об'єднана македонська організація «Ілinden» проти Болгарії» (2001), пункт 94 направлена до Європейського суду з прав людини.

прав людини 10 грудня 2014 року. Ці заходи включали конференції на тему прав і свобод людини, а також дитячий конкурс малюнків крейдою про Крим на парковці за стінами конференц-залу. Влада міста Сімферополя відхилила запит, вказавши, що організатор надав неналежну інформацію про кількість учасників. 5 грудня 2014р., Комітет здійснив повторний запит з усією необхідною інформацією і міська влада вдруге його відхилила, висловивши занепокоєння «реальною загрозою» для учасників через розташування запланованого заходу, так як в тому ж районі з 1 грудня 2014 по 7 січня 2015 року планували проводити підготовчі роботи для святкування різдвяних і новорічних свят.²¹⁹ В тексті другої відмови від 8 грудня 2014 року, органи влади запропонували змінити місце проведення демонстрації 10 грудня на місцевий парк, але заявили, що «організатор має повідомити місцевим органам самоврядування не пізніше ніж за *три дні* до демонстрації в письмовій формі про прийняття (не прийняття) пропозиції про зміну місця демонстрації» (*курсив доданий автором*).²²⁰ 9 грудня 2014р. Кадиров отримав лист-застереження на трьох сторінках від сімферопольського управління прокуратури з погрозами, що будь-яке несанкціоноване громадське зібрання буде неприпустимими згідно закону, і може призвести до кримінальних порушень федеральних законів про екстремізм і громадські зібрання.²²¹

135. У відповідь, п. Кадиров і два інших організатори Комітету - Ескендер Барієв і Абдулемжит Сулейманов скликали прес-конференцію з метою повідомити про заборону *де-факто* влади на проведення запланованих ними заходів з нагоди Міжнародного дня прав людини. Тим не менш, проведенню прес-конференції завадила група з 10-20 невідомих чоловіків, які облили виступаючих зеленкою. За словами п. Кадирова, коли прес-конференція розійшлася, поліція вже чекала зовні, вочевидь, готова заарештувати організаторів, якщо би вони відреагували на провокацію нападників, які так і не були затримані поліцією. 17 січня 2015р. організатори нарешті провели конференцію з питань прав людини, де Комітет обговорив питання, що викликали заклопотаність, і прийняв рішення, які потім були передані уряду України та Туреччини, а також Генеральному секретарю ООН.²²²

²¹⁹ Інтерв'ю з Сінавером Кадировим, Комітет з прав кримськотатарського народу (Київ, 9 липня 2015 року). Офіційний лист попередження від Сімферопольського міського відділу внутрішніх справ. Лист Сімферопольського міського управління (від 8 грудня 2014). Офіційне попередження від Сімферопольського міського Управління Прокурора (від 9 грудня, 2014р.).

²²⁰ Інтерв'ю з Сінавером Кадировим, Комітет з прав кримськотатарського народу (м. Київ, 9 липня 2015 року). Лист Сімферопольської міської адміністрації (від 8 грудня, 2014р.).

²²¹ Інтерв'ю з Сінавером Кадировим, Комітет з прав кримськотатарського народу (м. Київ, 9 липня, 2015 року). Офіційне попередження від Сімферопольського міського управління прокуратури (від 9 грудня, 2014р.).

²²² Інтерв'ю з Сінавером Кадировим, Комітет з прав кримськотатарського народу (м. Київ, 9 липня, 2015р. року). Інтерв'ю з Абхежидом Сулеймановим, представник Меджлісу в Херсоні (м. Херсон, 14 липня, 2015р. року).

136. У ніч на 23 січня 2015 року три координатори Комітету спробували виїхати з Криму на материкову Україну через КПП «Армянськ», але їх зупинили і допитали російські прикордонники. Двох із них відпустили і вони вирушили далі через 10 годин після затримання, тоді як п. Кадиров офіційно був депортований з Криму в судовому порядку як іноземець, який перевищив 90-денний строк перебування на території Криму, встановлений законодавством Російської Федерації.²²³ Проживши в Криму з українським паспортом майже протягом року з дня окупації, п. Кадиров не визнав себе винним і заявив, що як громадянин України, він на законних підставах знаходився в Криму. Незважаючи на автоматичне набуття громадянства, нав'язане жителям Криму, суд постановив, що п. Кадиров є іноземцем і винний у вчиненні адміністративного правопорушення, і присудив до штрафу і депортації.²²⁴ Після апеляції, 6 лютого 2015 року Верховний суд Криму залишив у силі рішення суду нижчої інстанції.²²⁵ Згодом, трьох організаторів повідомили, що прокуратурою в Криму було відкрито кримінальні справи проти них і тому, через страх переслідування, жоден з них не повернувся в Крим.²²⁶
137. В іншому характерному випадку, 24 червня 2015 року, за кілька днів до Дня Конституції України, організатор Українського культурного центру Леонід Кузьмін отримав лист-попередження від прокуратури в Сімферополі, яка застерегла його відносно екстремістської діяльності і несанкціонованих публічних зібрань. В листі-попередженні, наводилися дані про те, що «група радикально налаштованих кримськотатарських та українських активістів планує спровокувати застосування сили кримськими правоохоронними органами шляхом демонстрації українських символів і вигукуванням гасла «Слава Україні! Героям слава!»²²⁷ Лист-попередження, направлений прокуратурою, не вказував на джерело даної інформації, однак спонукав до відмови від будь-яких

²²³ Інтерв'ю з Сінавером Кадировим, Комітет з прав кримськотатарського народу (м. Київ, 9 липня, 2015р. року). Інтерв'ю з Абхежидом Сулеймановим, представником Меджлісу в Херсоні (м. Херсон, 14 липня, 2015р.).

²²⁴ Постанова Армянського міського суду Республіки Крим, винесена 23.01.2015 за звинуваченням у скоєнні адміністративного правопорушення проти Кадирова С.А. // справа № 5-49 / 2015. Інтерв'ю з Сінавером Кадировим, Комітет з прав кримськотатарського народу (м. Київ, 9 липня, 2015р.). Інтерв'ю з Абхежидом Сулеймановим, представником Меджлісу в Херсоні (Херсон, 14 липня, 2015 року).

²²⁵ Постанова Верховного Суду Республіки Крим, винесена 06.02.2015 на апеляцію С. Кадирова // справа №.12-225/2015. Інтерв'ю з Сінавером Кадировим, Комітет з прав кримськотатарського народу (Київ, 9 липня 2015). Інтерв'ю з Абхежидом Сулеймановим, представником Меджлісу в Херсоні (м. Херсон, 14 липня 2015 року).

²²⁶ Інтерв'ю з Сінавером Кадировим, Комітет з прав кримськотатарського народу (м. Київ, 9 липня, 2015 року). Інтерв'ю з Абхежидом Сулеймановим, представником Меджлісу в Херсоні (м. Херсон, 14 липня 2015 року).

²²⁷ Лист-попередження, виданий Леоніду Кузьміну прокуратурою в Сімферополі (від 24 червня, 2015р.).

публічних зібрань з політичними промовами або демонстрації культури етнічних українських і кримськотатарських громад.

2.2.3 Санкції і штрафи після проведення зібрань

138. Як і з попередніми обмеженнями, принцип пропорційності застосовується до відповідальності за правопорушення, скоєні в ході публічних зібрань. Комітет ООН з прав людини та Європейський суд з прав людини постановили в численних справах, що надмірні санкції за незначні випадки насильства або порушення громадського порядку під час зібрань можуть також становити несумірне втручання в право на свободу зборів або вираження.²²⁸ Будь-які переслідування або адміністративні санкції повинні, таким чином, бути відповідним тяжкості вчиненого правопорушення, в тому числі, коли вони є незначними по своїй природі.
139. Натомість, *де-факто* влада в Криму активно переслідувала організаторів та учасників мирних зібрань за «екстремізм», що в деяких випадках являло собою лише мирне і публічне вираженням культурної самобутності учасників або їх політичних переконань.
140. Наприклад, організатори Українського культурного центру повідомили владу Сімферополя про свій намір провести публічне зібрання, щоб відсвяткувати 201-й день народження великого українського поета Тараса Шевченка 9 березня 2015 року. Після першої відмови в проведенні заходу в центрі міста, влада дозволила його провести в парку на околиці.²²⁹ Незважаючи на офіційний дозвіл, отриманий на такий захід, поліція затримала трьох учасників (Кузьміна, Шукурдзієва і Кравченко) за розмахування українським прапором з написом: «Крим – це Україна». 12 березня 2015р. всі троє були визнані винними і засудженими до громадських робіт за порушення правил проведення публічних зборів, демонстрацію «екстремістських» символів (український прапор з написом і вишита українська сорочка), що не були спеціально затверджені в якості атрибутів святкування дня народження українського поета. В своєму рішенні суд також зазначив, що використання українських символів не відповідає історичним фактам, оскільки Україна була частиною Російської імперії, коли поет народився двома століттями раніше.²³⁰ Після апеляції,

²²⁸ Див. Керівні принципи зі свободи мирних зібрань (2-е вид. 2010р.), пункт 109. *Наприклад*, справа *Патріка Коулмана проти Австралії* (2006) ССРР / С / 87 / D / 1157/2003, пункт 7.3 (Комітет ООН з прав людини постановив, що штраф і п'ять днів позбавлення волі є невідповідним покаранням за виступи з промовами без дозволу). Також див. справу *«Езерлін проти Франції»* (1991р.) (мирні зібрання) та *«Інкал проти Туреччини»* (1998р.) (свобода вираження).

²²⁹ Лист Сімферопольської міської адміністрації до пана Кузьміна (від 27 лютого, 2015р.) із дозволом на організацію громадського зібрання.

²³⁰ Рішення суду Залізничного району Сімферополя, видані 12 березня, 2015 року з обвинуваченням у вчиненні адміністративних правопорушень проти Кузьміна Л.А. (Справа №. 5-401 / 2015), Кравченко А.С. (Справа №. 5-402 / 2015) і Шукурдзієва В.С. (Справа №. 5-403 /

20 квітня 2015р., Верховний суд Криму залишив у силі рішення суду нижчої інстанції на підставі неприпустимості «екстремістського» змісту на мирних зібраннях.²³¹

141. Пан Кузьмін, номінальний організатор подій 9 березня 2015р., як повідомляється, був звільнений на наступний день з посади вчителя у школі в Сімферополі, і проінформований, що «співробітник школи не має права брати участь у політичній діяльності».²³² За даними ЗМІ та інтерв'ю з кримськими ВПО в Києві, які знали і Кузьміна і Шукурдзієва, вони були затримані і допитані владою ще два рази в травні 2015 року – стосовно громадських зборів на підтримку єдності України 26 лютого 2014 р. перед проведенням референдуму про анексію,²³³ а також стосовно приватного вуличного зібрання в традиційних українських сорочках в день української вишиванки.²³⁴ Третя особа, визнана винною в інциденті 9 березня - пан Кравченко, як повідомляється, вже переїхав на материкову Україну після того, як із ним зв'язалась російська розвідслужба.
142. Відносно нещодавно прокуратура Республіки Крим також почала застосовувати зворотню дію Кримінального кодексу Російської Федерації в часі для переслідування кримських жителів і ВПО як російських громадян за нібито їх роль в якості організаторів або учасників протестів «Євромайдану» в Києві. Ці справи відрізняються тим, що вони стосуються інцидентів, які сталися до російської окупації і анексії Криму, а також за межами території Криму, що розширює юрисдикцію російських судів у Криму, роблячи її екстериторіальною, та поширює її на злочини, нібито скоєні до введення Кримінального кодексу РФ у Криму.
143. Першим таким випадком переслідування і засудження є справа Олександра Костенко. Пан Костенко був затриманий 6 лютого 2015р., за звинуваченням у тому, що він кинув камінь у співробітника українського спеціального підрозділу «Беркут» роком раніше, 2 лютого 2014р., під час

2015). Рішення конкретно посилались на статті 20.2.5 Кодексу про адміністративні правопорушення Російської Федерації (<http://www.zakonrf.info/koap/20.2/>); Стаття 16 Закону Російської Федерації № 114-ФЗ від 25 липня 2002 року «Про протидію екстремістській діяльності» (<http://www.legislationline.org/documents/id/4368>); і стаття 6.3.2 Федерального закону № 54 «Про збори, мітинги, демонстрації, ходи і пікети».

²³¹ Постанова Верховного Суду Республіки Крим, винесена 20 квітня, 2015р., на апеляцію Шукурдзієва В.С. (справа №. 12-445/2015).

²³² Численні свідчення респондентів. *Див. також, «Півострів страху»* (прим. 121 вище), Розділ 4.8, ст. 71.

²³³ Події 26 лютого, 2014р. було зафіксовано в спільній доповіді БДПЛ/ВКНМ 2014р. (прим. 1 вище), ст. 45 (пункт 85) та 111.

²³⁴ *Дивіться наступні сюжети новин: «День вишиванки: арешт, допит, обшук та погрози»* (від 22 травня, 2015р.), за адресою: <http://voicecrimea.com.ua/main/news/developments/den-vishivanki-aresht-dopit-obshuk-i-znovu-pogrozi.html>; і «Проукраїнських активістів запросили на допит в Криму (відео)», за адресою: <http://voicecrimea.com.ua/main/news/yak-zaprosuyut-v-krimu-na-dopit-proukra%D1%97nskix-aktivistiv-video.html> (18 травня, 2015р.). *«Півострів страху»* (прим. 121 вище), розділ 4.8, ст. 71.

демонстрацій на Майдані Незалежності у Києві. Рішення суду, що підтверджує факт затримання пана Костенка, згадує його як громадянина Росії, який «знав про масові порушення громадського порядку [на Майдані], спрямовані на незаконне і насильницьке повалення конституційного ладу України», та який «відчував ідеологічну ненависть до правоохоронних органів, які забезпечували громадський порядок».²³⁵ Згідно публічних заяв його адвоката, 5 лютого 2015 року, за день до його арешту за рішенням суду, виданого 6 лютого, пана Костенка викрали, били, катували із застосуванням електричного струму та піддали постановочній страті. Хоча в постанові про його затримання було зазначено, що Костенко підозрювався у «скоєнні злочину невеликої тяжкості, що карається позбавленням волі на строк до двох років», суд зрештою засудив його до чотирьох років і двох місяців позбавлення волі.²³⁶

144. Прокурор Криму, яка особисто порушила справу проти Костенко, вітала винесення вироку на своїй сторінці у Facebook словами: «законне і обґрунтоване [...] відновлення справедливості».²³⁷ Через два тижні після винесення вироку у справі Костенко, кримський прокурор оголосила на своїй сторінці у Facebook, що в кримінальній справі встановлені всі інші організатори, «які збирали в Криму прихильників так званого «Євромайдану», щоб відправити їх до Києва, і вони також координували всі дії «мирних демонстрантів»[...] Люди, про яких йде мова, ще не затримані, але покарання для них буде неминучим – всі вони скоро будуть на лаві підсудних».²³⁸ Через кілька днів у ЗМІ просочилась частина відсканованих копій офіційних документів кримінального розслідування, в яких згадувались близько 25 осіб під слідством через їх поїздки до Києва для участі в демонстраціях на Майдані.²³⁹ Список також містив відомості про поточне місцезнаходження підозрюваних учасників демонстрацій та про те, чи підтримували вони політичну опозицію.
145. Переслідування, направлені проти учасників «Євромайдану» в Києві, вочевидь, не тільки є політично вмотивованими, а відповідно такими, що порушують заборону на дискримінацію за політичними переконаннями, але й суперечать зобов'язанням Російської Федерації як в рамках міжнародного права в галузі прав людини, так і міжнародного гуманітарного права. Зокрема, стаття 15(1) МПГПП передбачає, що «ніхто

²³⁵ Постанова Київського окружного суду Сімферополя, від 8 лютого 2015 року, справа № 3/1-30/201.

²³⁶ Кримська польова місія з прав людини: *Короткий огляд ситуації в Криму* (доповідь за травень, 2015 року), розділ 2, стор. 4.

²³⁷ Публічний допис на офіційній сторінці Головного прокурора Криму - Поклонської у Facebook (від 15 травня, 2015р.).

²³⁸ Публічний допис на офіційній сторінці Головного прокурора Криму - Поклонської у Facebook (від 29 травня, 2015р.).

²³⁹ *Див.* Крим Реаліті, «Кого Поклонська збирається переслідувати за Євромайдан (список)» (від 3 червня, 2015р.), за адресою: <http://ru.krymr.com/content/article/27052049.html>.

не може бути визнаний винним у вчиненні будь-якого кримінального злочину внаслідок якоїсь дії чи упущення, що, [...] на момент його вчинення [...] не були кримінальним злочином. Так само не може призначатися більш тяжке покарання, ніж те, яке підлягало застосуванню на момент вчинення кримінального злочину». Четверта Женевська конвенція також відзначає, що: (1) кримінальне законодавство окупованої території залишається чинним; (2) суди на окупованій території повинні діяти лише відповідно до тих законодавчих положень, які були чинними до моменту скоєння правопорушення; (3) суди «повинні брати до уваги той факт, що обвинувачений не є громадянином окупаційної держави», і (4) окупаційна держава «не має права здійснювати арешт, переслідування або висувати обвинувачення проти осіб, що перебувають під захистом, за вчинки або переконання, скоєні або виражені ними до початку окупації [...], за винятком випадків порушення законів або звичаїв війни».²⁴⁰

146. П'ять кримських татар також були затримані і їх переслідують на підставі зворотної дії в часі Кримінального кодексу РФ за злочини, нібито скоєні під час участі в мітингу 26 лютого, 2014р., в Сімферополі. Один з цих п'яти - Ахтем Чийгоз – заступник голови Меджлісу в Криму, який був заарештований *де-факто* кримською владою 29 січня, 2015 року.²⁴¹ У квітні 2015 року МЗС Росії назвали пана Чийгоза громадянином України, який «добре відомий в Криму своїми регулярними екстремістських витівками».²⁴²
147. На відміну від цього, прокурор Криму очевидно не прагне розслідувати або переслідувати діяльність проросійських груп «самооборони», яких звинувачували у скоєнні серйозних порушень прав людини на початку і під час окупації Криму, в тому числі в контексті політичних зібрань і діяльності проти багатьох з тих активістів, щодо яких прокуратура почала розслідування. Як зазначено в спільному звіті БДПЛ і ВКНМ за 2014 рік, ці порушення включають зникнення, позасудові страти, тортури і жорстоке поводження з активістами «Євромайдану», журналістами та іншими, хто, як зазначено, був викрадений групами «самооборони».²⁴³ Замість переслідування цих груп, російський парламент запропонував заходи із застосування амністії стосовно правопорушень, скоєних ними в минулому (які ще не були офіційно прийняті),²⁴⁴ а їх правовий статус в

²⁴⁰ Статті 64, 67 і 70, четверта Женевська конвенція (прим. 17 вище).

²⁴¹ МЗС РФ, подання до ЮНЕСКО (від 14 квітня, 2015 року), за адресою: <http://russianunesco.ru/eng/article/2070>; та інтерв'ю з членами Меджлісу (13 і 14 липня, 2015 року).

²⁴² МЗС, там само

²⁴³ Спільна доповідь БДПЛ/ВКНМ 2014р. (прим. 1 вище), пункти 88, 109 *і далі*.

²⁴⁴ 2 жовтня, 2014р. Державна Дума Російської Федерації розглянула проект закону № 613379-6 «Про внесення змін до Федерального конституційного закону № 6-ФКЗ від 21 березня 2014 року», за адресою: <http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28SpravkaNew%29?OpenAgent&RN=613379-6&02>. (Як

Криму було формалізовано.²⁴⁵ Групи «самооборони», за повідомленнями, безкарно продовжують залякувати, переслідувати, затримувати і захоплювати майно кримських жителів, особливо тих, кого звинувачували в протидії російській анексії, без належної правової основи.²⁴⁶

2.3 Свобода пересування

148. Міжнародне право прав людини гарантує кожному право на свободу пересування в межах кордонів держави, в якій вони знаходяться, а також право на виїзд і в'їзд у свою власну країну.²⁴⁷ Держави-учасниці ОБСЄ також зобов'язалися усунути всі правові та інші обмеження щодо пересування в межах їх територій і по відношенню до місць проживання тих, хто має право на постійне місце проживання в межах їх територій.²⁴⁸ Більш того, вони взяли зобов'язання щодо сприяння добровільному поверненню ВПО за дотримання умов їх безпеки та гідності, у відповідності з міжнародними стандартами, визнаючи також, що реінтеграція людей в місцях їх походження повинна здійснюватися без дискримінації.²⁴⁹ ОБСЄ визнає Керівні принципи ООН з внутрішнього переміщення в якості відповідної рамкової основи.²⁵⁰
149. У своїй спільній доповіді 2014 року, БДПЛ і ВКНМ закликали обидві сторони - українську владу і *де-факто* владу в Криму забезпечити відсутність регресивних умов в галузі прав людини для ВПО, в тому числі у зв'язку з їх громадянством і місцем проживання та фактом їх переміщення. У доповіді вони також закликали українську владу утримуватися від вжиття заходів щодо обмеження свободи пересування ВПО в будь-якому вигляді, що може мати негативний вплив на виконання їхніх прав людини, у тому числі соціальних та економічних прав.²⁵¹
150. З моменту створення адміністративного кордону (АК) між Кримом і материковою частиною України, з трьома основними пунктами пропуску,

зазначено в короткому звіті «Кримська самооборона» за авторством Ольги Скрипник - директора організації *Almenda* і заступника глави Кримської польової місії з прав людини)²⁴⁵ Відповідно до Закону «Про народне ополчення» (від 11 червня 2014 року, з поправками, внесеними 26 листопада, 2014р.), за адресою: <http://jankoy.org.ua/wp-content/uploads/2014/05/Zakon-O-narodnom-opolchenii-Kryma.pdf>.

²⁴⁶ *Наприклад див. вище* примітки 100, 169 та 190.

²⁴⁷ Стаття 12 МПГПП (прим. 23 вище); Статті 2 і 3, протокол 4 до ЄСПЛ (прим. 21, вище).

²⁴⁸ *Див.* Московський договір (прим. 159, вище), пункт 33.

²⁴⁹ Лісабонський договір 1996р. (м. Лісабон, 3 грудня 1996 року), пункт 10. Адреса: <http://www.osce.org/mc/39539>.

²⁵⁰ Постанова зустрічі Ради міністрів в Маастрихті № 4/03 про толерантність та недискримінацію, пункт 13.

²⁵¹ Спільна доповідь БДПЛ/ВКНМ 2014р. (прим. 1 вище), ст. 15–18.

влада України і *де-факто* влада Криму встановили обмеження на свободу пересування, які вплинули на кримських жителів і ВПО з обох боків АК.²⁵²

2.3.1 Обмеження, що накладаються *де-факто* владою в Криму

151. Найбільш серйозні обмеження, накладені *де-факто* владою Криму, були направлені проти політичних лідерів кримськотатарського народу, у тому числі у вигляді: регулярного стеження та допитів під час перетину АК; викликів від правоохоронних органів і викрадень, вочевидь, з метою не допустити їх поїздок за кордон; заборона на повторний в'їзд до Криму; і, в одному випадку, офіційне рішення суду про депортацію з Криму.
152. 22 квітня 2014р. Мустафа Джемільєв - провідний член представницького органу кримських татар – Меджлісу отримав заборону на в'їзд в Крим протягом п'яти років. 5 липня 2014р. ще один з високопоставлених лідерів кримськотатарського народу - Рефат Чубаров, якого *де-факто* влада назвала екстремістом, також отримав заборону на в'їзд до Криму протягом п'яти років. Мустафа Джемільєв і Рефат Чубаров є депутатами українського парламенту.
153. Згідно з повідомленнями інші активісти кримськотатарського народу і члени Меджлісу, які надалі проживають в Криму, стикаються з обмеженнями на їх переміщення, у тому числі проходять через інтенсивні допити, коли в'їжджають або виїжджають з Криму через адміністративний кордон. 23 січня 2015 року, як уже зазначалося вище, Сінавер Кадиров став першим кримським жителем з моменту анексії, який був офіційно депортований як іноземець з Криму за рішенням суду, незважаючи на те, що теоретично з квітня 2014р. він автоматично отримав російське громадянство.²⁵³
154. За словами одного з членів з Меджлісу в Криму, керівник політико-правового відділу Меджлісу Надир Бекіров зазнав нападу у вересні 2014 року під час спроби залишити Крим для участі у Всесвітній конференції ООН з питань корінних народів в Нью-Йорку. Особи в масках, як стало відомо, витягнули його з таксі, побили та відібрали у нього паспорт, щоб запобігти його участі в засіданні. Без паспорта він не зміг покинути Крим і відвідати Всесвітню конференцію.²⁵⁴

²⁵² Стосовно оцінки зосередженої виключно на свободі пересування кримських ВПО і жителів Криму, які перетинають АК з материковою частиною України, *див.* тематичну доповідь Спеціальної місії спостерігачів ОБСЄ в Україні: «Свобода пересування через адміністративний кордон з Кримом» (від 21 червня, 2015р.), за адресою: <http://www.osce.org/ukraine-smm/165691>.

²⁵³ *Див. вище* прим. 225.

²⁵⁴ Інтерв'ю з членом Меджлісу (м. Херсон, 14 липня, 2015 року). Випадок був також широко висвітлений в засобах масової інформації.

155. 28 липня 2015, двоє з лідерів Меджлісу в Криму - перший заступник голови Меджлісу Нариман Джелалов і голова Центральної виборчої комісії Курултаю Заїр Смедляєв - отримали виклик від російських спецслужб в Криму з'явитись на допит 1 серпня 2015 року. Виклик, вочевидь, надіслали, щоб запобігти їх відвідуванню Всесвітнього конгресу кримських татар в Анкарі, Туреччина, 1-2 серпня 2015 року.²⁵⁵ Заступника голови Меджлісу Ільмі Умерова також викликали на допит 29 липня 2015р. Перед тим як надіслати виклики, російські спецслужби, як повідомляється, запрошували багатьох членів Меджлісу на бесіди і попереджали, що вони можуть згодом стикнутись з проблемами в разі повернення до Криму, якщо вони поїдуть на Всесвітній конгрес.²⁵⁶
156. Заборони на в'їзд і обмеження на виїзд, що накладаються на жителів Криму прямо суперечать вищезазначеним зобов'язанням Російської Федерації відповідно до МППП та Протоколу № 4 до ЄКПЛ.
157. Натомість, за повідомленнями міграційної служби Російської Федерації, вони прийняли тисячі ВПО з материкової частини України в Криму без будь-яких серйозних обмежень на свободу пересування. З початку окупації, *де-факто* влада в Криму, як повідомляється, заявляла, що майже 20 000 ВПО з материкової України переїхали в Крим.²⁵⁷ За даними МКЧХ, більшість таких ВПО отримали тимчасовий прихисток протягом декількох тижнів, а потім були переселені в рамках відповідної програми Російської Федерації на континент, в російські регіони, у тому числі до Сибіру. За оцінками *де-факто* влади, як повідомляється, близько 40 000 ВПО з материкової України проживають в Криму і, в основному, вони мешкають там неофіційно, разом з родинами або приватно без державної підтримки.

2.3.2 Обмеження, встановлені українською владою

158. Українська влада ввела обмеження на поїздки через АК, що, перш за все, створило перешкоди для жителів Криму і вимушених переселенців без належних документів відповідно до нових вимог – особливо це стосується малолітніх дітей та їх сімей. Свобода пересування іноземців також була

²⁵⁵ 28 липня, 2015 року, на своїй сторінці в Facebook, Заїр Смедляєв опублікував фотографію повістки, яку він отримав. Всі три виклики також широко висвітлювались в засобах масової інформації.

²⁵⁶ Інтерв'ю з членом Меджлісу (м. Херсон, 14 липня, 2015 року).

²⁵⁷ Уповноважений з прав людини в Російській Федерації також вказував що кількість у своїй щорічній доповіді від 2014 року, в розділі про Крим, ст. 95 (прим. 47, вище). Перевірити ці цифри самостійно не представляється можливим, хоча вони є більшими, ніж число мігрантів до Криму, про що повідомляє ДПС України. У будь-якому разі, реальне число також було би включене до оцінки загальної кількості переміщених осіб з України, які, як повідомляється, хотіли притулку чи статусу біженця в Росії. Станом на 31 липня 2015 року, РФ стверджує, що прийняла 756 600 переміщених осіб з України. *Див.* публікацію УВКБ ООН, «Ситуація в Україні: Оперативна інформація УВКБ ООН (від 16 липня - 3 серпня 2015 року).

сильно обмежена у відповідності з новими правилами щодо переміщення через кордон.

159. 4 червня 2015 року КМУ прийняв постанову № 367,²⁵⁸ якою ввів широко розкритиковані обмеження щодо дітей та іноземців, які бажають перетнути АК. Відповідно до нового положення, діти у віці до 16 років тепер зобов'язані мати міжнародні проїзні документи, видані Україною, щоб перетнути АК між материковою Україною і Кримом або, у випадку малолітніх дітей - вони повинні бути вписані в паспорти батьків.²⁵⁹ Негромадяни України зобов'язані отримати дозвіл відповідно до одного із семи критеріїв.²⁶⁰
160. За перший місяць реалізації Постанови № 367, в Державній прикордонній службі України (ДПСУ) зазначили, що було заборонено проїзд в цілому для 562 чоловік; 245 з них були іноземними громадянами. За одну добу (12 липня 2015р.) у в'їзді в Крим було відмовлено 21 особі, у тому числі: 18 українським громадянам (17 з них діти без належних документів) і 3 громадянам Росії без дозволів.²⁶¹
161. НУО, ВПО і кримчани, опитані представниками місії назвали нові правила одними з найбільших перешкод свободі пересування в обох напрямках. Якщо іноземці не мають сім'ї або нерухомості в Криму, дозвіл їм можна отримати тільки на запрошення української влади, і тільки як представникам міжнародних організацій, а також для діяльності в національних інтересах України.²⁶² Тим не менше, ці критерії видаються такими, що не покривають належним чином діяльність журналістів,

²⁵⁸ Див. Постанову КМУ № 367, «Про особливий порядок в'їзду і виїзду з/в тимчасово окуповані території України», за адресою: <http://www.kmu.ua/control/uk/cardnpd?docid=248222450>. Постанова впроваджує виконання Статті 10 Закону «Про забезпечення прав і свобод громадян України та правового режиму на тимчасово окупованій території України» (від 15 квітня, 2014 року).

²⁵⁹ Стаття 3, Постанова № 367 (там само). Треба відзначити, що декілька опитаних осіб повідомили місії про те, що служби МВС України працювали понаднормово, щоб задовольнити збільшений попит на отримання нових необхідних документів. В МВС повідомили місію про те, що до введення нових правил, в МВС зазвичай видавали національні документи, що засвідчують особу ВПО з Криму та місцевим жителям. Національна міграційна служба МВС повідомила місії про те, що особам, що проживають у Криму було видано: 23000 паспортів для поїздок за кордон; більше 3600 національних паспортів; 1300 проїзних документів для дітей; забезпечили 8600 вклеювань фотографій та записів імен дітей у паспорти батьків; видано 6150 посвідок про постійне проживання, щоб допомогти особам зі статусом «резидент» використовувати свої права. За той же період, в міграційній службі в Херсоні повідомили про отримання більш ніж 16000 відвідувачів з Криму, які приїздили з метою подати заявки на отримання офіційних українських документів. Сюди входять близько 10000 заяв на отримання паспортів для поїздок за кордон і 3000 вклеювань фотографій у паспорти. Зустріч з представниками міграційної служби МВС (м. Херсон, 15 липня, 2015 року).

²⁶⁰ Стаття 21, там само

²⁶¹ Зустріч з представниками Державної прикордонної служби України (м. Херсон, 13 липня 2015 року).

²⁶² Стаття 21, Постанова № 367 (прим. 259 вище).

правозахисників або НУО, чия присутність у Криму є в інтересах усіх сторін і не тільки становить національний інтерес України. У цьому зв'язку, Постанова № 367 може обмежувати свободу пересування на підставі політичних поглядів, чи навіть дій, які українські державні органи не вважають своїм інтересом. Згідно даних Кримської польової місії з прав людини, станом на серпень 2015 року, український уряд створив робочу групу для розгляду і, можливо, внесення змін в ці обмеження, у тому числі для запобігання непотрібних обмежень свободи пересування представників правозахисних організацій в та з Криму.²⁶³

162. Один український посадовець висловив стурбованість, що надмірні обмеження на поїздки до Криму представляють ризик перетворення Криму на «гетто», зазначивши, що: «Якщо ми обмежуємо щось, ми повинні запропонувати щось натомість - ми повинні запропонувати певні рішення для людей». Одна з ключових проблем, заявив він, полягає в тому, що в Криму не існує жодної української паспортної служби для місцевих жителів, які б могли отримати документацію, необхідну згідно нових вимог, в результаті чого родини, зокрема з дітьми, застрягають на українській стороні і чекають на нові документи для дітей. Він запропонував спростити цей процес, з тим щоб більш ефективно сприяти свободі пересування і тим самим розширити доступ до освіти та медичної допомоги, зберігаючи родини від розділення через зростаючі обмеження.²⁶⁴
163. Старші члени Меджлісу погоджуються, що нові вимоги щодо закордонних паспортів збільшили бюрократичні та фінансові перешкоди для подорожуючих та призвели до того, що кримськотатарські родини іноді змушені очікувати тижнями, щоб отримати необхідну документацію для оформлення нових проїзних документів. Процес, таким чином, забирає в людей гроші і час, яких і так бракує, на переїзди в обох напрямках і бюрократію. Кримські татари з Туреччини та інших країн, які їдуть у Крим через АК, також, як повідомляється, зіткнулися з проблемами, оскільки згідно нових положень їх документи не відповідають суворим вимогам для іноземних громадян. Внаслідок цього дехто з них натомість подорожує літаком через Москву, що в майбутньому додатково обмежить їх право на повторний в'їзд до Криму через материкову Україну.²⁶⁵
164. Недостатня обізнаність про нові вимоги виявилась однією з найбільших проблем, що виникли внаслідок нещодавно прийнятих нормативних актів. За повідомленнями НУО, що підтримують ВПО на адміністративному кордоні, велика кількість розлучених батьків-одинаків зіткнулися з

²⁶³ Телефонна розмова з представниками Кримської польової місії з прав людини (21 серпня, 2015 року).

²⁶⁴ Зустріч з посадовцем українського державного органу (м. Київ, 8 липня, 2015р.).

²⁶⁵ Інтерв'ю з Рефатом Чубаровим, членом Меджлісу і ВРУ (м. Київ, 9 липня, 2015 року). Інтерв'ю з керівником Херсонського обласного Меджлісу (Новоолексіївка, 13 липня, 2015 року).

проблемами при спробі провезти своїх дітей через АК у зв'язку з новою вимогою щодо отримання письмового дозволу від батька/матері дитини, якщо він/вона її не супроводжує.²⁶⁶ Три матері-одиначки з Криму повідомили представникам місії, що вони зіткнулися з цією проблемою, тому що в них не було письмового дозволу від їхніх колишніх чоловіків, які залишилися в Криму, в той час як матері переїхали на материкову частину України з дітьми. Вони скаржилися, що українська влада не визнає свідоцтва про розірвання шлюбу, видані *де-факто* владою Криму, і що влада повинна забезпечити в якийсь спосіб отримання свідоцтв про розлучення, які вона визнаватиме.²⁶⁷ Тим не менш, одна сім'я під час інтерв'ю на АК повідомила представникам місії, що вони не мали жодної проблеми з в'їздом в Крим з материкової України з їх 1,5-річною дочкою, оскільки батько дізнався про нові правила заздалегідь, і вписав дитину в свій паспорт в паспортному столі Харкова до поїздки.

165. Кримчани, ВПО, НУО та українські органи влади погоджуються, що неналежна інфраструктура та перебої з транспортом через АК викликають значні проблеми для тих, хто прагне перетнути адміністративний кордон. Оскільки залізничне і автобусне сполучення між материковою Україною і Кримом були припинені в грудні 2014 року, подорожуючі або покладаються на приватний транспорт, або повинні йти пішки біля двох кілометрів через прикордонну зону між російськими та українськими пунктами пропуску. Люди похилого віку, люди з обмеженими можливостями або захворюваннями, а також родини з дітьми, особливо постраждали через ці труднощі, у тому числі і через вартість і фізичне навантаження під час таких поїздок. Деякі жителі повідомили, що їм доводиться перетинати АК пішки за несприятливих погодних умов за будь-якої пори року: в зимовий період – пробиратись через замети, дощ і повінь, а влітку – терпіти спеку. На засіданні обласного рівня, що відбулось в липні 2015 року за участі всіх відповідних урядових установ та зацікавлених сторін, ДПСУ представила рекомендації щодо поліпшення інфраструктури на прикордонному пункті «Чонгар», зокрема, зазначивши, що компетентним органом для вирішення цього питання є Міністерство інфраструктури. Серед рекомендованих поліпшень були відзначені: зони надання послуг; навіси; туалети; питна вода; лавки; під'їзні шляхи; і освітлення.²⁶⁸
166. Внаслідок непередбачених змін засуджені на тривалі строки кримчани, які були нещодавно звільнені з державних пенітенціарних установ на материковій Україні, також стикаються з серйозними проблемами з отриманням необхідних документів, що підтверджують їх попередню кримську прописку для того, щоб отримати дозвіл від представників влади

²⁶⁶ Зустріч з НУО (м. Одеса, 10 липня, 2015 року).

²⁶⁷ Зустрічі з жителями Криму і ВПО (м. Київ, 7 липня, 2015р.).

²⁶⁸ Зустріч з представниками Державної прикордонної служби України (м. Херсон, 13 липня, 2015р.).

з обох сторін поїхати додому в Крим після багатьох років чи десятиліть, проведених у в'язниці. Статистика Державної пенітенціарної служби, опублікована 3 квітня 2014р. відзначає, що загалом 5500 засуджених з Криму знаходились в пенітенціарних установах на материковій частині України під час анексії.²⁶⁹ До президентських виборів в Україні в 2014 році відбулось масштабне амністування і умовно-дострокове звільнення ув'язнених по всій Україні, в результаті звільнилось багато з таких засуджених з Криму.

167. Згідно даних ДСНСУ, це явище виникло раптово і воно не врегульоване належним чином у законодавстві, тобто є обмаль інформації про масштаби проблеми, а державні установи не збирають повноцінно статистичні дані з даної теми. Колишні засуджені також мали проблеми, зокрема, коли їх звільняли без паспортів або з паспортами СРСР, які не мають відміток про прописку. У таких ситуаціях людям доводиться обійти не одне українське міністерство в пошуках нових документів, які *де-факто* влада в Криму все одно не приймає. Як повідомляється, всього шість таких осіб успішно в'їхали в Крим. У цих шести випадках особи мали українські паспорти на додаток до довідки про звільнення. Тим, хто прагне повернутись в Крим тільки з довідками про звільнення, як повідомляється, це не вдається.²⁷⁰
168. За даними Міністерства внутрішніх справ, звільнені засуджені мають тільки підтвердити, що вони є громадянами України, для того щоб просити видачі нового паспорту. Для деяких достатньо надати докладне пояснення про те, звідки вони, але якщо інформація була втрачена (або є недоступною в Криму), такі ситуації вирішуються в кожному конкретному випадку на індивідуальній основі. Міністерство відзначило, що можна встановити особу за довідкою про звільнення, але встановлення місця проживання в Криму є більш проблематичним.
169. Представники місії зустрілись з однією НУО в Херсоні, яка забезпечує допомогу і притулок для засуджених з Криму, які були звільнені без паспортів з місць позбавлення волі на материковій Україні. Основні проблеми, з якими стикаються такі колишні засуджені полягають в тому, що вони були не в змозі знайти роботу або помешкання без паспорта, а тільки з довідкою про звільнення. Тим не менше, для отримання нових паспортів в українських державних установах їм бракує необхідних документів для підтвердження свого місця проживання, які досі зберігаються разом з їх старими заявами в Криму. За даними НУО, Державна пенітенціарна служба вказала в грудні, 2014 року, що тільки в Херсонській області 92 таких особи, які не мають паспортів у своїх особових справах, готувались до звільнення. З них, НУО працювало з 36 особами, сім з яких були в змозі отримати необхідну документацію через зв'язки зі знайомими або родичами по місцю проживання. Шестеро

²⁶⁹ Публічна заява Державної пенітенціарної служби України від 3 квітня, 2014р. (прим. 48 вище).

²⁷⁰ Зустріч з представниками ДСНС України (м. Херсон, 14 липня, 2015 року).

звільнених по місцю отримали херсонську прописку, в той час як один отримав кримську (хоча ще залишався у в'язниці станом на 15 липня 2015 року).

2.3.3 Вплив обмежень на демографічну ситуацію

170. Офіційна кількість кримських ВПО, зареєстрованих на материковій Україні українськими органами влади, становить приблизно 20 000. Тим не менш, українські НУО, що працюють у тісній співпраці з ВПО біля АК і по всій Україні, зазначають, що реальна цифра ближче до 40 000 або 50 000.²⁷¹ ДСНСУ також зазначає, що багато кримських ВПО не реєструються в органах влади на материковій частині України з різних причин, у тому числі і переважна більшість переміщених кримських татар,²⁷² яких, за оцінками, нараховується 20 000.²⁷³ Ці ВПО, як повідомляється, покинули Крим і виїхали на материкову частину України декількома хвилями, які співпадали з виникненням різних проблем стосовно дотриманням прав людини, з якими вони стикались, тому подальші обмеження їх свободи пересування подекуди ускладнювали здійснення ними інших прав.
171. За даними НУО «Крим-SOS», яка є основним виконавчим партнером агентства ООН у справах біженців (УВКБ ООН) в Україні, основні хвилі внутрішнього переміщення відбулися до референдуму в Криму, у зв'язку з майбутньою невизначеністю; відразу після референдуму, так як люди виїжджали з політичних причин; в кінці травня 2014р., оскільки молодь їхала на материкову Україну для здачі вступних іспитів у вищих навчальних закладах; та у серпні – вересні, 2014 року, коли молодь вступала у школи та вищі навчальні заклади на материковій частині України.
172. У березні 2015 року менший сплеск внутрішнього переміщення спостерігався серед юнаків, які втікали від примусового призову за повістками від *де-факто* влади, оскільки багато батьків, за повідомленнями, заохочували своїх дітей переїздити на материкову частину України, щоб уникнути призову в армію.²⁷⁴ Примітно, що відповідно до четвертої Женевської конвенції, окупаційна держава не може примушувати цивільних осіб на окупованій території служити в її збройних або інших формуваннях.²⁷⁵

²⁷¹ Зустріч з представниками «Крим-SOS» (м. Київ, 6 липня, 2015р.); зустрічі з представниками кримської діаспори (м. Київ, 7 липня, 2015р.); інтерв'ю з Андрієм Щекуном (прим. 80 вище).

²⁷² Зустріч з представниками ДСНС України (м. Херсон, 14 липня, 2015 року).

²⁷³ Зустріч з представниками «Крим-SOS» (м. Київ, 6 липня, 2015р.).

²⁷⁴ Зустріч з представниками «Крим-SOS» (м. Київ, 6 липня, 2015р.).

²⁷⁵ Стаття 51, четверта Женевська конвенція (прим. 17 вище).

173. В «Крим-SOS» повідомили представникам місії, що характеристики переміщених осіб з Криму змінилися з моменту початку окупації. Ті, хто виїхав раніше вважалися патріотами України, яким часто потрібна була допомога після прибуття. Віднедавна, серед тих, хто залишив Крим, часто є фінансово забезпечені підприємці, які прагнуть перенести свою діяльність на материкову Україну. У поєднанні із економікою в застої, регуляторні залякування кримськотатарських підприємців, як стверджується, також спричинили внутрішнє переміщення з економічних міркувань, у тому числі через незаплановані податкові перевірки, візити санітарних інспекцій, і в деяких випадках підпал або інші напади на власників бізнесу.²⁷⁶
174. Зареєстровані та незареєстровані ВПО отримали поповнення через великий потік жителів Криму, які їздять на південь материкової України з метою вирішити адміністративні питання, які часто пов'язані з громадянством, вимогами до отримання документації та використанням соціальних прав (в першу чергу це заяви на отримання паспортів, здача іспитів та економічна діяльність). Стосовно поїздок і вирішення зазначених адміністративних питань, кримські жителі і переміщені особи зіткнулися з численними взаємопов'язаними проблемами з документацією, які стали на заваді їх свободі пересування, а також здійсненню своїх інших (в першу чергу економічних і соціальних) прав людини. Ці проблеми з документацією, в основному, пов'язані з отриманням оригіналів українських документів, які тепер опинились у розпорядженні *де-факто* влади в Криму, в той час як обидві сторони дотримуються політики невизнання правових документів, виданих іншою владою по відношенню до території Криму.

2.4 Резюме висновків

175. Після анексії Криму Російською Федерацією основоположні свободи в Криму, зокрема свобода зборів, вираження поглядів і пересування, були обмежені, а їх дотримання було послаблено. Це в першу чергу стосується осіб, організацій та громад, які намагаються виразити свої відмінні політичні погляди або культурну ідентичність.
176. Через низку нормативних обмежень і складних адміністративних процедур, органи *де-факто* влади в Криму скоротили доступ до незалежних ЗМІ в Криму і їх кількість, перекрили вільний потік інформації для громадськості (особливо серед Інтернет- та ефірних ЗМІ) і пригрозили кримінальними санкціями проти приватних і громадських діячів за вираження поглядів проти анексії Криму Росією.

²⁷⁶ Інтерв'ю з жителями Криму і ВПО (м. Київ, 7 липня, 2015р.), *див.* прим. 76; зустріч з представниками «Крим-SOS» (м. Херсон, 14 липня, 2015 року), *див.* прим. 78.

177. Прокурор Криму застосовує звинувачення в «екстремізмі» і «сепаратизмі» відповідно до російського кримінального кодексу проти широкого кола публічних зборів і виступів, в деяких випадках застосовуючи кримінальний закон ретроспективно до подій, що стались до анексії та/або за межами Криму. Цілеспрямоване переслідування кримських активістів, журналістів та лідерів етнічних громад згідно російського кримінального законодавства, вочевидь, суперечать зобов'язанням Росії як в рамках міжнародного права в галузі прав людини, так і міжнародного гуманітарного права.²⁷⁷ Крім цього, такі переслідування, вочевидь, є політично мотивованими і, таким чином, порушують заборону дискримінації на основі політичних чи інших переконань. Позитивним є те, що у своїй щорічній доповіді за 2014р. Омбудсмен Російської Федерації також застеріг кримську *де-факто* владу про те, що правоохоронні органи повинні прийняти «добре збалансований підхід, що виключає будь-яку довільне, надмірно широке тлумачення поняття «екстремізм»²⁷⁸
178. Що стосується свободи пересування, як російські, так і українські органи влади ввели надмірні обмеження по всій лінії адміністративного кордону між Кримом і материковою частиною України. *Де-факто* влада в Криму наклала особливі обмеження на пересування лідерів кримськотатарської громади, у тому числі шляхом заборони в'їзду, застосування обмежувальних заходів з метою запобігання поїздкам за кордон, а в одному випадку - депортації, незважаючи на те, що об'єкти цих дій є мешканцями Криму і, теоретично, отримали російське громадянство після анексії. Стосовно України, обмеження, що реалізуються з червня 2015р., вочевидь, непропорційно обмежують пересування іноземців, у тому числі журналістів, НУО та приватних осіб, які мають етнічні або інші особисті зв'язки з Кримом, або його жителями. Український уряд також міг би знайти способи спрощення процедур реєстрації актів цивільного стану, подання заяв на отримання документів та здачі іспитів в системі освіти, серед іншого, для того, щоб зняти потребу і труднощі для українських громадян, які проживають в Криму, пов'язані з перетином АК в обох напрямках.
179. До серйозних порушень вимог міжнародного гуманітарного права, що містяться у четвертій Женевській конвенції, серед іншого належать: катування і жорстоке поводження; незаконне затримання, переведення або депортація цивільних осіб, які знаходяться під захистом; примусовий призов в збройні сили; умисне позбавлення захисту, передбаченого Конвенцією, а саме права на справедливий судовий розгляд; взяття

²⁷⁷ Див. у прим. 240.

²⁷⁸ Див. Річний звіт Омбудсмена Російської Федерації від 2014 року, розділ про Крим (прим. 47, вище).

заручників; і повсюдне привласнення майна, коли це не виправдане військовою необхідністю.²⁷⁹

180. У світлі заборони таких форм поведінки, РФ та *де-факто* влада Криму мають забезпечити, щоб будь-які випадки застосування тортур, жорстокого поводження, захоплення заручників і експропріації майна в Криму були належним чином розслідувані, а порушники зазнали переслідування і покарання - незалежно від того, чи було це скоєно державними або недержавними суб'єктами. Влада Російської Федерації і *де-факто* влада повинні також утримуватися від будь-якої з цих форм поведінки в майбутньому, а також від примусового призову на військову службу жителів Криму, і утримуватися від переведення або депортації кримських жителів за межі Криму (у тому числі осіб, що утримуються під вартою та перебувають у місцях позбавлення волі чи установах соціального захисту).

3. Економічні, соціальні і культурні права

181. Кримчани і ВПО висловили серйозне занепокоєння представникам місії з приводу значних обмежень (і можливих порушень) їх економічних, соціальних та культурних прав та прав їхніх сімей, що переважно спричинені змінами у нормативно-правовій базі, яка застосовується в Криму. Як докладно описано вище, введення російського громадянства і законів в Криму особливо вплинули на здійснення прав тих, хто не хоче отримувати російські паспорти або не в змозі отримати дозвіл на постійне проживання. Без російських паспортів жителі стикаються з перешкодами в питаннях перереєстрації або продажу особистого майна, бо підприємств;²⁸⁰ прийому на роботу або збереження робочого місця; і доступу до системи освіти, охорони здоров'я, або інших соціальних послуг. У той час як соціальні послуги та пільги є легально доступними для тих небагатьох людей, що мають статус постійного жителя,²⁸¹ кримчани і ВПО описували проблеми і чисельні відмови в наданні послуг, що спричинені широкою стигматизацією та дискримінацією щодо тих, хто не отримав російські паспорти.
182. На додаток до виключення з системи надання послуг, в процесі відстоювання своїх прав, кримчани і ВПО також повідомляють про те, що

²⁷⁹ Стаття 147, четверта Женевська конвенція (прим. 17, вище).

²⁸⁰ Див. Розділ 1 вище.

²⁸¹ Наприклад, див. статтю 1 Закону № 35-ЗРК Ради Міністрів Республіки Крим «Про заходи соціальної підтримки окремих категорій громадян, які проживають на території Автономної Республіки Крим» (набрав чинності 1 січня 2015 року, зі змінами від 11 лютого 2015 року), що свідчить про те, що забезпечення заходів соціальної підтримки обмежено категоріями громадян РФ та іноземних громадян або осіб без громадянства, які мають дозвіл на постійне проживання.

вони стикаються з серйозними проблемами в разі, коли необхідно отримати документацію і офіційні довідки, як від російської, так і української влади, які часто є необхідними, але недоступними. Обидва уряди, таким чином, повинні відігравати певну роль в усуненні проблем, що стоять перед тими, хто прагне маневрувати між двох правових режимів, які часто є суперечливими, а подекуди і дублюють один одного.

183. Варто зауважити, що відповідно до російських федеральних і кримських законів, Крим знаходився у перехідному періоді до 1 січня 2015 року, протягом якого застосовувалось українське законодавство, прийняте до 21 лютого 2014р., до того часу, поки відповідні правові акти не будуть прийняті кримською *де-факто* владою.²⁸² Серед іншого, це стосувалось Закону України «Про соціальні послуги»,²⁸³ але ці запевнення, вочевидь, не в повній мірі були втілені в життя, оскільки декілька джерел повідомили про відмови в отриманні послуг через відсутність російського громадянства або відповідної документації.

3.1 Право на освіту²⁸⁴

184. У відповідності з міжнародним правом в галузі прав людини і міжнародного гуманітарного права, *де-факто* влада в Криму повинна забезпечувати право на освіту всіх дітей в Криму, незалежно від їх національності.²⁸⁵ Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав пояснив, що: «Держави-учасниці несуть безпосередні зобов'язання щодо права на освіту, наприклад, такі як «гарантії» в тому, що це право «буде виконуватись без будь-якої дискримінації»». ²⁸⁶ Крім того, діти мають право на отримання освіти рідною мовою в тій мірі, в якій це передбачено міжнародними стандартами.²⁸⁷
185. Однак, після анексії, діти, які залишилися без російського громадянства або статусу постійного жителя втратили своє право на вступ до державних

²⁸² Це було підтверджено в листі виданому в серпні, 2014р. Міністерством соціальної політики Криму, який був розглянутий представниками місії в частині роз'яснення щодо соціальних категорій населення, які мають право на отримання соціальних пільг. *Див.* «Постанова Ради Міністрів Криму про незалежність Криму» (17 березня 2014 року); і російський Федеральний конституційний закон від 21 березня 2014 року, за адресою: http://consultant.ru/document/cons_doc_LAW_160618.

²⁸³ *Див.* Закон України «Про соціальні послуги» (від 19 червня 2003р.).

²⁸⁴ В Розділі 4 наведено більш детальний аналіз випадків імовірної дискримінації проти груп меншин, а також соціально-політичного виміру регресивних тенденцій у сфері права на освіту, в тому числі рідною мовою.

²⁸⁵ Стаття 13 МПЕСКП (прим. 24 вище); Стаття 2 Протокол № 1 до ЄКПЛ (прим. 20, вище); Стаття 4 (3) (а) Додатковий протокол II (прим. 30, вище); Статті 28-30 КПП (прим. 26, вище).

²⁸⁶ Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав, *Зауваження загального порядку № 13: Право на освіту (стаття 13 МПЕСКП)*, 8 липня 1999 року, пункти. 6 (б), 43, 50.

²⁸⁷ Стаття 27 МПГПП (прим. 23, вище); Ст. 15 МПЕСКП (прим.24, вище); статті 29-30 КПП (прим. 22, вище); Статті 12-14, РКЗНМ (прим. 26, вище).

навчальних закладів і потенційна можливість їх виключення з освітніх закладів, як повідомляють, використовувалась *де-факто* владою з метою змусити громадян отримати російські паспорти. Російські паспорти стали необхідними для студентів, для того, щоб продовжити навчання як в середніх школах, так і в державних університетах. У школах по всьому Криму широко скорочується або ліквідується навчання на рідній українській та кримськотатарській мовах та вивчення цих мов, а батьків, як повідомлялось, відмовляли просити відкрити такі класи, що негативно вплинуло на використання цими спільнотами своїх культурних та мовних прав. Книги українською мовою, на українську тематику та українських авторів, як повідомлялось, було прибрано зі шкіл і публічних бібліотек. Крім того, атестати видані кримськими школами стали одразу недійсними для українських вузів, що стимулювало наступні хвилі міграції родин, які бажали перевезти своїх дітей до материкової частини України з метою навчання.

186. Станом на 5 травня 2014 року студенти повинні були повторно зареєструватися в кримських вузах як російські громадяни, надавши свої заяви для повторного вступу разом із російськими паспортами не пізніше 1 березня, 2015 року.²⁸⁸ Крім того, в травні 2014р., *де-факто* кримські та федеральні російські органи влади разом відвідали загальноосвітні школи в Криму і, за повідомленнями, закликали родини отримати російські паспорти. За словами члена Меджлісу, чиновники попередили його та інших батьків у школі де вчилися його діти, що учні старше 14 років не зможуть перейти до середньої школи, або вчитися далі без російських паспортів. Повідомлялося, що органи влади почали збирати документи в той же день, щоб прискорити реєстрацію та видачу паспортів. Цей член Меджлісу сказав, що він не знає про учнів які, які були виключені, так як він вважає, що більшість родин написали заяви і отримали паспорти для своїх дітей, як їм було сказано.²⁸⁹
187. У рамках Конституції і правової бази, що застосовується в Криму після анексії, російські громадяни мають право на отримання дошкільної, початкової загальної, і базової загальної освіти «їх рідною мовою, включаючи російську, українську і кримськотатарську мови, а також мають право вивчати свою рідну мову».²⁹⁰

²⁸⁸ Див. статтю 5 (5) Федерального закону РФ № 84-ФЗ «Про особливості правового регулювання відносин у сфері освіти у зв'язку з прийомом Республіки Крим до складу Російської Федерації і створення нових суб'єктів в Російській Федерації - Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя та про внесення змін до Федерального закону «Про освіту в Російській Федерації» (від 5 травня 2014 року); за адресою: <http://www.rg.ru/2014/05/07/regulirovanie-dok.html>.

²⁸⁹ Інтерв'ю з членом Меджлісу (м. Херсон, 14 липня, 2015 року).

²⁹⁰ Див. статтю 11 (2) Закону РК «Про освіту в Республіці Крим», прийнятого Радою Міністрів 17 червня 2015р. (набуває чинності з 1 січня 2016 року). Статті 1 (3) і 10 Конституції Республіки Крим (від 11 квітня 2014 року) передбачають, що офіційними мовами Республіки Крим є російська, українська і кримськотатарська. Тим не менш, нещодавно прийнята програма освіти

188. Однак, на практиці, можливості отримувати освіту та вивчати рідну мову українців і кримських татар різко скоротились в Криму. Незважаючи на їх законні права, число студентів, які здобувають освіту українською мовою різко впало майже на 85 відсотків після анексії. Станом на 24 грудня 2014 року, *де-факто* Рада міністрів Криму повідомила, що 1990 студентів отримували освіту українською мовою в 2014/2015 навчальному році, в порівнянні з 12 694 учнями в 2013/2014 навчальному році. За сім місяців кількість учнів, що вибрали вивчення української мови, скоротилася більш ніж на 75 відсотків, з 162 764 учнів в 2013/2014 навчальному році до 39 150 в 2014/2015 навчальному році. Згідно даних *де-факто* Ради Міністрів, кількість учнів, які здобувають освіту кримськотатарською мовою знизилась менше - на 12 відсотків, з 5551 в 2013/2014 навчальному році (576 класів) до 4895 в 2014/2015 навчальному році (331 класів).²⁹¹
189. Під час неофіційного візиту турецької делегації до Криму в травні 2015р. учасники були поінформовані кримськотатарським населенням про те, що у тих школах, де була можливість навчання кримськотатарською мовою, кількість годин викладання кримськотатарською мовою була зменшена.²⁹² Один член Меджлісу в Криму розповів представникам місії, що «в Криму, ситуація з україномовним населенням, ще гірше з погляду мовної освіти [ніж мовна ситуація кримськотатарської громади], так як україномовні родини не так добре організовані, як Кримськотатарська громада.»²⁹³
190. За даними декількох джерел, тільки близько 50 з 400 класів, які раніше вчилися українською мовою залишаються відкритими для учнів в кримських школах.²⁹⁴ Проте, два джерела стверджували, що чиновники продовжують залякувати батьків, щоб вони не просили відкрити такий

Криму на 2015 – 2017рр., як повідомляється, не має розділу, присвяченого мовним правам. Публікація Українського центру незалежних політичних досліджень: «*Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму*» (2015р.), розділ I, пункт 2. У доповіді наводяться постанова Ради Міністрів Криму № 651 «Про затвердження Державної програми розвитку освіти і науки в Республіці Крим на 2015-2017рр.» (від 30 грудня, 2014 року).

²⁹¹ Статистика представлена в офіційному листі Ради Міністрів Республіки Крим щодо кількості навчальних закладів і студентів, які навчаються українською, російською та кримськотатарською мовами (станом на 24 грудня 2014р.); факсиміле – в додатку до подання українських НУО до Комітету ООН з прав людини під час 113-ї сесії. Ці статистичні дані були також підтверджені МЗС Росії на сайті своєї делегації в ЮНЕСКО, за адресою: <http://russianunesco.ru/eng/article/2070>.

²⁹² Доповідь по результатах візиту неофіційної турецької делегації до Криму – «Ситуація з кримськими татарами після анексії Криму Російською Федерацією» (від 5 червня, 2015 року), розділ 5(г), ст. 14–15.

²⁹³ Інтерв'ю з представниками Кримської польової місії з прав людини (м. Київ, 7 липня 2015 року).

²⁹⁴ Інтерв'ю з Андрієм Іванцем (прим.104, вище); інтерв'ю з Андрієм Щекуном (прим. 80, вище); також частина свідчень А. Щекуна згадується в публікації «Аналітичний огляд: становище української мови в Україні в 2014-2015 роках», за адресою: http://censor.net.ua/news/343066/v_edinstvennuyu_v_krymu_ukrainskuyu_shkolu_konkurs_57_deteyi_na_mesto.

клас, або не віддавали своїх дітей в класи з українською мовою викладання, які ще існують.²⁹⁵ Як повідомляють, із семи шкіл, де до анексії навчання виключно відбувалося українською мовою, залишається відкритою тільки одна в м. Сімферополі. У квітні 2014 року директор школи була звільнена, а потім переїхала до Києва.²⁹⁶ В школі також згодом зняли табличку з її назвою українською мовою; мову навчання було змінено російською мовою; і тільки один курс української мови залишається для учнів 1-9 класів.²⁹⁷

191. Також повідомляється, що *де-факто* влада Криму закрила факультет української філології в Таврійському національному університеті.²⁹⁸ Відповідно до одного джерела - особи, яка досліджувала дану тему, факультет випускав близько 50 вчителів української мови на рік і мав три кафедри, які були скорочені в 2014/2015 навчальному році до однієї кафедри української мови на факультеті слов'янських мов, куди прийняли всього 15 студентів на спеціальність «вчитель української мови», але тільки один студент погодився почати навчання.²⁹⁹ У серпні 2014 року, Міністерством освіти було направлено 276 вчителів української мови та літератури на перепідготовку з викладання російської мови та літератури, що тривала протягом десяти місяців.³⁰⁰ Українську мову та літературу, як повідомляється, в даний час викладають в деяких кримських школах всього один раз на тиждень або вони є факультативом.³⁰¹
192. *Де-факто* влада Криму, за повідомленнями, також вилучила всі підручники та навчальні матеріали, видані Міністерством освіти

²⁹⁵ Інтерв'ю з Андрієм Щекуном (прим.80 вище); *див. також* публікацію Українського центру незалежних політичних досліджень: «Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму» (2015р.), розділ II.

²⁹⁶ Інтерв'ю з Андрієм Щекуном (прим. 80, вище); Інтерв'ю з Андрієм Іванцем (прим. 104, вище). *Див. також* статтю «В Криму закрили єдину українськомовну школу» (10/04/2014), за адресою: <http://www.aif.ua/politic/ukraine/1147286>.

²⁹⁷ Інтерв'ю з Андрієм Щекуном (прим. 80, вище); *Див. також*: http://censor.net.ua/news/343066/v_edinstvennuyu_v_krymu_ukrainskuyu_shkolu_konkurs_57_deteyi_na_mesto.

²⁹⁸ Інтерв'ю з Андрієм Іванцем (прим. 104, вище); Інтерв'ю з Андрієм Щекуном (прим. 80, вище); *див. також* публікацію Українського центру незалежних політичних досліджень: «Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму» (2015р.), розділ II.

²⁹⁹ Інтерв'ю з Андрієм Щекуном (прим. 80, вище).

³⁰⁰ Український центр незалежних політичних досліджень: «Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму» (2015р.), розділ II. У доповіді наводиться наказ № 132 Міністерства освіти Криму. *Див. також* статтю в ЗМІ, «Маріонетки Кремля зачищають Крим від вчителів української мови» (від 15 липня, 2014р.), за адресою: http://censor.net.ua/news/293933/marionetki_kremlya_zachischayut_krym_ot_uchiteleyi_ukrainskogo_yazyka.

³⁰¹ Український центр незалежних політичних досліджень: «Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму» (2015р.), розділ I, пункт 3. *Див. також* статтю в ЗМІ «Тільки в Криму» (від 8 липня, 2014 року) за адресою: http://censor.net.ua/news/343066/v_edinstvennuyu_v_krymu_ukrainskuyu_shkolu_konkurs_57_deteyi_na_mesto.

України,³⁰² та вилучила книги, написані українськими авторами, які потрапили в «чорний список».³⁰³ Місцеві жителі - кримські татари повідомили представникам неофіційної турецької делегації про те, що кримськотатарські школи відчують брак шкільних підручників, оскільки ті, які використовувались за часів української влади, були заборонені після анексії, а нові підручники ще не надійшли.³⁰⁴ Крім того, Кримська польова місія з прав людини відмічає, що кримські татари вже не в змозі брати на роботу турецьких викладачів з метою культурної освіти, так як ці вчителі виїхали, оскільки вже не можуть працювати в Криму.³⁰⁵

193. За словами кримських ВПО та ЗМІ, *де-факто* влада також взяла за мету очистити шкільні та публічні бібліотеки від деяких матеріалів українською мовою.³⁰⁶ Деякі бібліотеки, як стало відомо, відмовились від періодичних видань українською мовою (у тому числі «Думка», «Кримське слово», і «Слово Севастополя»); а школи, названі на честь українських письменників (у тому числі ім. Олени Теліги та Івана Франка), як повідомляють, були перейменовані.³⁰⁷ Ці заяви в засобах масової інформації були систематичними і нібито базувались на свідченнях очевидців, хоча представникам місії не вдалося самостійно перевірити ці заяви.
194. Багато жителів Криму і ВПО висловили занепокоєння представникам місії щодо скорочення можливості навчатись українською мовою в школах Криму.³⁰⁸ Одна матір з Ялти сказала, що освіта раніше була доступна російською, українською та кримськотатарською мовами в місцевій системі шкільної освіти. Тим не менше, тільки одна школа в Ялті з семи, як це було раніше, продовжує пропонувати навчання українською мовою, що за її словами становить проблему для дітей, які хочуть перевестись до українських шкіл.³⁰⁹ Один директор школи в Ялті, розповіла, що була учителем української мови і також була звільнена *де-факто* органами

³⁰² МЗС РФ у своєму поданні до ЮНЕСКО (14 квітня, 2015р.), за адресою: <http://russianunesco.ru/eng/article/2070>; Інтерв'ю з Андрієм Щекуном (прим.80 вище); Український центр незалежних політичних досліджень: «Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму» (2015р.), розділ I, пункт 1.

³⁰³ Інтерв'ю з Андрієм Щекуном (прим.80, вище); Український центр незалежних політичних досліджень: «Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму» (2015р.), розділ I, пункт 1.

³⁰⁴ Доповідь по результатах візиту неофіційної турецької делегації до Криму – «Ситуація з кримськими татарами після анексії Криму Російською Федерацією» (від 5 червня, 2015 року), розділ 5 (g), ст. 14-15.

³⁰⁵ Інтерв'ю з членом Меджлісу (від 13 липня, 2015р.).

³⁰⁶ Інтерв'ю з кримськими ВПО (м. Київ, 9 липня, 2015р.). Стаття в ЗМІ – «Українські книги знищують на очах учнів кримських шкіл – Меджліс» (14 жовтня, 2014р.):

<http://censor.net.ua/n306932>. Стаття в ЗМІ від 30 грудня, 2014р.: <http://censor.net.ua/p318668>.

³⁰⁷ Інтерв'ю з Андрієм Щекуном (прим. 80, вище). *Див.* також статтю в ЗМІ «Тільки в Криму» (прим. 301, вище).

³⁰⁸ Інтерв'ю з кримськими журналістами (м. Київ та Крим (телефоном), липень 2015 р.).

³⁰⁹ Скорочення кількості шкіл в Ялті які раніше пропонували освіту українською мовою з семи до однієї також підтверджується в доповіді Українського центру незалежних політичних досліджень: «Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму» (2015р.), розділ II.

влади. Інший житель Криму зазначив, що в початковій школі, де навчався його син, навчання здійснювалось виключно російською мовою, без жодної можливості навчання українською, незважаючи на конституційні гарантії. Одна ВПО з Бахчисарая стверджувала, що в школі не тільки розпустили україномовний клас, де навчалась його дитина, а й перевели його учнів у різні класи, щоб не дозволяти їм контактувати в україномовній групі.

195. Діти, які навчаються в школах Криму, в даний час, стикаються з додатковими труднощами в питанні вступу до українських вузів. Оскільки атестати кримських шкіл тепер для них є недійсними, численні родини згідно з повідомленнями їздили на материкову Україну з Криму в серпні і вересні 2014 року для того, щоб здати іспити і записати своїх дітей до українських шкіл.³¹⁰ Кримчани і ВПО з полегшенням розповідали учасникам місії про те, що їхні діти тепер можуть брати участь в деяких програмах дистанційного навчання для отримання українських шкільних атестатів, і висловили сподівання, що ці можливості будуть розширені.³¹¹
196. За словами представника президента України в Криму Наталії Попович, тільки 300 з приблизно 12 000 випускників шкіл з Криму отримали офіційні українські дипломи в 2014/2015 навчальному році, у тому числі за допомогою іспитів, які вони здавали на материковій Україні.³¹² Пані Попович повідомила учасникам місії, що вона планує звернутися до Міністерства освіти, щоб спростити процес для кримських студентів, що бажають отримати українські атестати і вступити до українських вузів, у тому числі тому, що для цього потрібно неодноразово їздити на материкову Україну, що вже є стресом для учнів, які бажають здати багатоступеневі вступні іспити.³¹³
197. З метою боротьби з дискримінацією щодо кримських ВПО в галузі освіти, кримський підрозділ Генеральної прокуратури України (ГПУ) повідомив учасникам місії про підтримку учнів, які бажають вступити до українських вузів. У листопаді 2014 року, як заявили в даному підрозділі, вони направили позов проти одного з державних університетів, який відмовився прийняти студента, в рамках його переведення з Криму, через відсутність деяких заліків, хоча у нього всі відповідні заліки були здані, що таким чином, становило дискримінацію. Університет згодом прийняв студента, швидше за все для того, щоб уникнути тривалого судового процесу.³¹⁴

³¹⁰ Інтерв'ю з директором НУО «Кримська діаспора» (м. Київ, 7 липня, 2015 року).

³¹¹ Одна з таких програм дистанційного навчання доступна за адресою: <http://educrimea.org>.

³¹² Стаття в ЗМІ: «З 12000 випускників шкіл в Криму, тільки 300 отримали українські атестати», за адресою: <http://ru.slovoidilo.ua/2015/05/29/novost/obshhestvo/iz-12-tys.-vypusknikov-krymskix-shkol-ukrainskie-attestaty-poluchili-tolko-300> (29 травня, 2015р.).

³¹³ Зустріч з Наталею Попович (прим. 92, вище).

³¹⁴ Зустріч з представниками Управління ГПУ по АР Крим (м. Херсон, 16 липня, 2015 року).

3.2 Право на працю

198. У своєму спільному звіті за травень 2014р. БДПЛ і ВКНМ заявили, що для *де-факто* влади в Криму важливо запобігти проявам дискримінації за ознакою громадянства при здійсненні права на працю, і «забезпечити, щоб всі особи, які постійно проживають в Криму, у тому числі російські та українські громадяни, зберегли свої трудові права в Криму».³¹⁵
199. Стаття 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права передбачає право заробляти собі на життя вільно обраним видом діяльності і зобов'язує держави-учасниці захищати це право без усякої дискримінації.³¹⁶ Відповідно до четвертої Женевської конвенції, державі-окупанту також заборонено застосовувати санкції або змінювати статус державних службовців і суддів на окупованій території за невиконання своїх функцій з міркувань совісті.³¹⁷
200. Однак, як і з іншими правами, право на працю не застосовували у рівній мірі в Криму, з початку анексії. За словами кримських адвокатів з прав людини, які в даний час працюють в Києві, українські громадяни стикаються з перешкодами стосовно отримання та збереження робочих місць в Криму, а в деяких випадках вони були звільнені зі своїх робочих місць через відсутність російських паспортів.³¹⁸ Стигматизація, як повідомляється, також дуже значна стосовно українців без російських паспортів, і має місце в поєднанні з юридичними перешкодами. Один кримський житель і один ВПО з Криму повідомили про значну соціальну та економічну дискримінацію щодо проукраїнських жителів, які не отримали російські паспорти в Криму, і які, за їх словами, стикаються з труднощами при отриманні як дозволів, так і роботи.³¹⁹ Інша кримська жителька, як повідомляється, була звільнена з державної лікарні, де вона працювала, так як вона не отримала а ні російський паспорт, а ні дозвіл на постійне проживання після анексії.³²⁰
201. Найбільш серйозні обмеження права жителів Криму на працю відбулися в державному секторі, а саме стосовно тих, хто займає посади республіканській та місцевій владі в Криму. Згідно із законом РФ, прийнятим у березні 2014р., на основі якого відбулась анексія Криму, жителям з подвійним громадянством або статусом постійного жителя іншої країни було категорично заборонено обіймати посади на державній

³¹⁵ Див. спільну доповідь БДПЛ / ВКНМ 2014р. (прим. 1, вище), пункти 101–102.

³¹⁶ Стаття 6 МПЕСКП (прим. 24, вище).

³¹⁷ Стаття 54 четвертої Женевської конвенції (прим.17, вище).

³¹⁸ Інтерв'ю з кримськими адвокатами (м. Київ, 9 липня, 2015р.).

³¹⁹ Інтерв'ю з жителями Криму та ВПО з Криму (м. Київ, 7 липня, 2015 року).

³²⁰ Інтерв'ю з жителями Криму (Skype, 17 липня, 2015 року).

службі після спливу одного місяця від початку анексії.³²¹ У травні 2014 року новий кримський закон про державну службу встановив вимогу для державних службовців мати не тільки російський паспорт, але і «копію документа, що підтверджує відмову від громадянства іншої держави і здачу паспорта іншої держави».³²² Кримчани, які працюють на державній службі, таким чином, повинні або залишити свої робочі місця, або втратити українське громадянство і отримати російські паспорти. Члени судової системи повинні були зробити те ж саме, і всупереч міжнародному гуманітарному праву їх статус був змінений на тимчасовий, що тривало протягом випробувального терміну.³²³

202. Українські органи влади повідомляє, про те, що загальна кількість державних службовців, які працювали в Криму складала 10 670 у 2009 році.³²⁴ При цьому глава Департаменту ФМС з питань громадянства, притулку та реадмісії в Криму заявив у ЗМІ, що 19 000 кримчан подали заяви на відмову від свого громадянства України.³²⁵ Оскільки судді, адвокати, лікарі та представники інших професій також стикались з обмеженнями у своїй роботі за відсутності російських паспортів,³²⁶ цілком можливо, що працівники, які не є державним службовцями, також були змушені відмовитися від їх громадянства України для того, щоб зберегти свої робочі місця, в тому числі, перед лицем широко розповсюдженої дискримінації.

203. Одна ВПО з Криму, яка працювала в якості державного адвоката в Севастополі повідомила учасникам місії, що вона переїхала до Києва зі своїми колегами відразу після референдуму, і, таким чином, змогла

³²¹ Стаття 4 Федерального Конституційного Закону № 6 ФКЗ «Про прийняття Республіки Крим до складу Російської Федерації і створення нових суб'єктів Федерації - Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя» (від 21-го березня, 2014р.).

³²² Стаття 11, Закону Республіки Крим «Про державну службу Республіки Крим» від 29 травня, 2014, № 7-ЗРК.

³²³ Стаття 9 Федерального Конституційного Закону № 6 ФКЗ «Про прийняття Республіки Крим до складу Російської Федерації і створення нових суб'єктів Федерації - Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя» (від 21-го березня, 2014р.). *Див. також, звіт правозахисних організацій «Права людини в Україні в 2014р.» (прим.211, вище), ст. 38.*

³²⁴ *Див. веб-сайт Національного агентства України з питань державної служби, «Статистичні дані по цивільним службовцям в Автономній Республіці Крим на 2007-2009 роки», за адресою: <http://guds.gov.ua/sub/krym/ua/publication/content/10636.htm?lightWords=%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%BE%D0%B2%D1%86%D1%96%D0%B2>.*

³²⁵ *Див. статтю «ФМС Росії: 19000 осіб відмовилися від українського громадянства в Криму»:* <http://ru.krymr.com/content/news/27024784.html>.

³²⁶ Інтерв'ю з адвокатом, що надає безкоштовну правову допомогу в Криму (серпень, 2015р.). Наприклад, адвокати, які не мають російського громадянства не мають права надавати правову допомогу на території Російської Федерації з питань, що становлять державну таємницю Російської Федерації. Федеральний закон № 63-ФЗ «Про адвокатську діяльність і адвокатуру в Російській Федерації» (від 31 травня, 2002р.), за адресою: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_36945/.

зберегти свою роботу.³²⁷ Інша кримська ВПО зазначила, що багато державних службовців, які залишили свої робочі місця, були замінені громадянами, що переїхали з Росії.³²⁸

3.3 Право на охорону здоров'я

204. Відповідно до статті 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Російська Федерація та Україна зобов'язані реалізувати найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я для жителів Криму.³²⁹ У своєму Коментарі загального порядку № 14 «Про право на охорону здоров'я» Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав, нагадав усім державам-учасницям МПЕСКП про «мінімальні базові рівні кожного з прав, проголошених у Пакті, в тому числі щодо необхідної первинної медичної допомоги». Ці мінімально необхідні рівні *включають, зокрема:* «право на доступ до медичних установ, товарів і послуг на недискримінаційній основі, особливо для вразливих або маргіналізованих груп,» у тому числі в частині надання необхідних ліків. Порівняно пріоритетним також є обов'язок «вживати заходів для профілактики, лікування і контролю епідемічних і ендемічних захворювань».³³⁰ Крім того, в рамках міжнародного гуманітарного права, держава-окупант зобов'язана забезпечити харчування, гігієну, охорону громадського здоров'я та медичне забезпечення для жителів окупованих територій.³³¹

205. За словами кримських жителів і ВПО, а також організацій, що підтримують їх потреби в галузі охорони здоров'я на материковій частині України, в Криму з початку анексії було введено кілька регресивних заходів, які завадили здійсненню права на охорону здоров'я. Зокрема, відкритість системи охорони здоров'я стала обмеженою для тих, хто не має російського громадянства; Основні лікарські засоби стали набагато менш доступні; кількість лікарів зменшилося; можливість перевіритись та проводити лікування в основному недоступна для таких захворювань, як туберкульоз та ВІЛ/СНІД;³³² а використання замісної терапії та зменшення шкоди, раніше доступні для споживачів ін'єкційних наркотиків тепер передбачає кримінальну відповідальність і було скасовано, у тому числі для осіб, у місцях утримання під вартою.

³²⁷ Інтерв'ю з ВПО з Криму (м. Київ, 7 липня, 2015 року).

³²⁸ Інтерв'ю з ВПО з Криму (м. Київ, 7 липня, 2015 року).

³²⁹ Стаття 12 МПЕСКП (прим. 24, вище).

³³⁰ Зауваження загального порядку Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП) № 14: *Право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я (Ст. 12 Пакту)*, від 11 серпня 2000 року, UN Doc. E / C.12 / 2000/4, пункти 43 і 44.

³³¹ Статті 55 і 56 четвертої Женевської конвенції (прим. 17, вище).

³³² Примітно, що згідно інформації ЗМІ, епідемія туберкульозу поширюється у Феодосійському районі Криму, де реєструють 39-відсоткове збільшення числа нових випадків захворювання у порівнянні з попереднім роком, що викликає побоювання, що проблема може поширитись по всьому Криму: <http://grim.in.ua/news/2015/06/12/21883>.

206. Доступ до медичної допомоги для осіб, які перебувають у місцях несвободи став ще більше обмежений, коли НУО, що займаються наданням медичних послуг, було відмовлено в доступі до місць тримання під вартою.³³³ Крім того, особи в місцях несвободи наразі не мають можливості вимагати переведення в кримські лікарні або спеціалізовані установи на материковій частині України, як це зробили багато інших жителів Криму після анексії. Варто зазначити, що відділ моніторингу місць несвободи Національного превентивного механізму при омбудсмені України повідомляє, що після анексії, одна третина (шість з 18) індивідуальних скарг, отриманих з місць несвободи в Криму, стосувалися права на охорону здоров'я, в тому числі і запити про надання медично-санітарного забезпечення.³³⁴
207. Однак, стосовно позитивних змін, *де-факто* влада в Криму в квітні 2015р. надала фінансову підтримку для профілактики і лікування ВІЛ-інфекції та гепатиту В і С, відповідно до регіональної довгострокової програми охорони здоров'я.³³⁵
208. Три ВПО з Криму, одна з яких раніше працювала в лікарні в Криму, повідомили учасникам місії, що дефіцит ліків в Криму часто змушує людей здійснювати поїздки на материкову Україну з метою придбати фармацевтичні препарати, або просити друзів або родичів їх передати.³³⁶ Три українські посадовці окремо підтвердили, що збільшення вартості і недоступності фармацевтичних препаратів в Криму були одними з рушійних факторів поїздок на материкову частину України,³³⁷ в тому числі це включає деяких жителів Криму і ВПО, які потребують спеціальних препаратів для лікування серйозних захворювань.³³⁸

³³³ Електронний лист від НУО, що працюють в сфері охорони здоров'я в Криму (липень, 2015 року).

³³⁴ Зустріч з Уповноваженим ВРУ з прав людини та головою НПМ (м. Київ, 16 липня, 2015 року). Представники НПМ і міжнародних організацій не мали прямого доступу до місць позбавлення волі в Криму з початку анексії і тому не можуть безпосередньо контролювати відповідні умови утримання. Тим не менш, адвокат з Криму повідомив місії, що СІЗО переповнені настільки, що затримані змушені спати по черзі через брак місць. Інтерв'ю з адвокатом, що надає безкоштовну правову допомогу в Криму (серпень, 2015р.)).

³³⁵ Постанова Ради міністрів Криму № 220 «Про фінансову підтримку закупівель антивірусних препаратів для профілактики і лікування ВІЛ-інфекції і гепатиту В і С, а також реалізації заходів з профілактики ВІЛ-інфекції і гепатиту В і С в рамках Програми державного медичного розвитку в Республіці Крим на 2015-2017 роки» (28 квітня, 2015р.), за адресою: http://rk.gov.ru/rus/file/pub/pub_244185.pdf.

³³⁶ Інтерв'ю з ВПО з Криму (м. Київ, 7 липня, 2015р.).

³³⁷ Зустріч з Асланом Омером Кірімлі, головою Державної служби України з питань Автономної Республіки Крим та міста Севастополя (м. Київ, 8 липня, 2015); і зустріч з Наталією Попович (прим.92 вище).

³³⁸ Зустріч з представниками ДСНС України (м. Херсон, 14 липня, 2015 року).

209. Для жителів Криму, які не мають російських паспортів, як стало відомо, є проблематичним отримати доступ навіть до тих послуг, які є доступними в Криму. Всі респонденти – кримчани та ВПО, які звертались за послугами у сфері охорони здоров'я в Криму після анексії, стверджували, що для того, щоб отримати лікування в державних лікарняних закладах, необхідно мати російський паспорт або дозвіл на проживання.³³⁹ Житель Криму без російського паспорта, який зміг отримати дозвіл на постійне проживання, повідомив учасникам місії, що він технічно мав право звертатись до державних лікарень, але він не перевіряв дієвість системи і не звертався за медичною допомогою в Криму через довгі черги і хабарі, які потрібно платити, щоб отримати медичну допомогу.³⁴⁰ Ті, хто не мають російського громадянства, стверджують, що вони можуть звертатись тільки в приватні клініки. Інший житель зазначив, що кількість лікарів на даний час зменшилася з 20 (як було раніше) до всього 7 або 8 на дільницю, що недостатньо, для того щоб задовольнити попит. Цей житель повідомив, що так сталось через недавні скорочення зарплат лікарів, що не відповідало попереднім обіцянкам високої зарплати та їхнім очікуванням і змусило деяких лікарів залишити Крим.³⁴¹
210. Згідно інформації однієї НУО в Херсоні, яка працює з людьми, що живуть з ВІЛ/СНІДом, а також споживачами ін'єкційних наркотиків, які потребують опіоїдної замісної підтримувальної терапії (ЗПТ), близько 1000 кримських жителів їздили на материкову частину України до цієї НУО за допомогою з початку анексії.³⁴² Більшість із пацієнтів, що проходять ЗПТ, як повідомляється, прибули з Севастополя, Сімферополя та Ялти, де вони тепер не мають доступу до замісної терапії в Криму, оскільки володіння препаратами ЗПТ є кримінальним злочином відповідно до законодавства Російської Федерації.³⁴³ За оцінками НУО, більше 100 споживачів ін'єкційних наркотиків регулярно звертались до них за допомогою більше одного року, які в іншому випадку не отримували б

³³⁹ Див. статтю 11 Федерального Конституційного Закону № 6 ФКЗ (примітка 36 вище), та Федеральний закон № 326-ФЗ «Про обов'язкове медичне страхування в Російській Федерації» (від 29 листопада, 2010р.); і від 29 листопада, 2010 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів Російської Федерації у зв'язку з прийняттям Федерального закону «Про обов'язкове медичне страхування в Російській Федерації» (діє з 1 січня, 2011 року), за адресою: <http://www.rg.ru/2010/12/03/medicina-dok.html>.

³⁴⁰ Skure-дзвінки та особисті інтерв'ю з жителями Криму і вимушеними переселенцями (липень, 2015 року).

³⁴¹ Там само.

³⁴² Зустріч з НУО «Мангуст» у Херсоні (15 липня 2015р.). В НУО повідомили, що територіальну приналежність пацієнтів з Криму було встановлено за кодифікованими номерами їх особистих справ.

³⁴³ Статті 188 та 228 Кримінального кодексу Російської Федерації (примітка 165 вище). Для отримання додаткової інформації див. подання *Human Rights Watch* до Комітету з економічних, соціальних і культурних прав у відношенні п'ятої періодичної доповіді Російської Федерації, за адресою: http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/docs/ngos/HRW_RussianFederationWG44.pdf. Див. також: документ «Інформація, представлена Російською Федерацією у відповідь на запит спеціальних доповідачів Ради з прав людини Організації Об'єднаних Націй», за адресою: https://spdb.ohchr.org/hrdb/25th/Russie_19.02.14_%2811.2013%29_Trans_Pro.pdf.

лікування. Більшість тих, хто отримує замісну терапію, хворіють не тільки на наркоманію, але й на ВІЛ і супутні захворювання. НУО забезпечує їм можливість пройти перевірку на ВІЛ, туберкульоз та інші захворювання, і у разі потреби, може направити їх на відповідне лікування. Деякі одержувачі допомоги переїхали на материкову Україну, в той час як інші пройшли детоксикацію та лікування, а потім повернулись до Криму.³⁴⁴

211. Як повідомляється, ті люди, які звертаються до НУО за допомогою, стверджували, що де-факто кримська влада організувала обшуки серед місцевих НУО, які раніше надавали відповідну допомогу, і що підрозділи по боротьбі з обігом наркотиків в Криму часто залякують споживачів ін'єкційних наркотиків, підкидають їм наркотики і заарештовують їх. В результаті, мережа осіб, які потребують і забезпечують замісну терапію в Криму, розпалась. Деякі отримувачі такої допомоги висловили побоювання, що їх можуть легко знайти через базу даних системи охорони здоров'я, тому вони вирішили не отримати нові паспорти, у зв'язку з чим вони більше не можуть подорожувати. Інші особи, як стало відомо, перетнули АК нелегально, без документів.³⁴⁵
212. У травні 2014 року, Спеціальний посланець Генерального секретаря ООН з ВІЛ/СНІДу в Східній Європі та Центральній Азії прогнозував різке збільшення темпів поширення ВІЛ-інфекції та збільшення ризиків для здоров'я населення, внаслідок зміни відповідної політики в Криму, у тому числі криміналізації замісної метадонової терапії для споживачів ін'єкційних наркотиків.³⁴⁶ За словами УВКПЛ, з березня 2014 до травня 2015 року, в Криму до 30 осіб померли через передозування наркотиків або хронічні хвороби.³⁴⁷
213. У квітні 2014 року, пацієнт замісної терапії і активіст із Сімферополя опублікував відео з виступом 10 осіб із 803-х, які, як повідомляється, отримували замісну терапію під час анексії і кожен з них публічно благав продовжити це лікування, словами: «не дайте мені померти».³⁴⁸ В подальшому, в грудні 2014 року, той самий режисер опублікував відео де повідомлялося, що «2 з 10 учасників цього відео померли, а 3 з 10 залишили Крим, щоб вижити. Всього в Криму після закриття програми замісної терапії померло понад 20 людей. Може вже досить жертв? У той

³⁴⁴ Там само.

³⁴⁵ Там само.

³⁴⁶ Мішель Казачкін, Спеціальний посланник Генерального секретаря ООН з ВІЛ/СНІД у Східній Європі та Центральній Азії, «Заборона Росії на метадонову терапію для споживачів наркотиків в Криму буде сприяти загостренню епідемії ВІЛ/СНІДу та створюватиме ризик для здоров'я населення» (9 травня, 2014 року), див. за адресою: <http://www.michelkazatchkine.com/?p=149>.

³⁴⁷ Доповідь УВКПЛ, травень, 2015р. (примітка 112, вище), п. 171.

³⁴⁸ Див. онлайн відео «Врятуйте 800 ЗПТ пацієнтів в заручниках в Криму» (квітень, 2014), за адресою: <https://www.youtube.com/watch?v=H8gF7SgPbjk>.

час як ми знімали цей фільм, ще один пацієнт програми замісної терапії помер у Сімферополі»³⁴⁹

3.4 Право на соціальне забезпечення (пенсії)

214. Відповідно до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, і Російська Федерація, і Україна зобов'язані забезпечити соціальну безпеку своїх громадян у Криму.³⁵⁰ Комітет ООН з економічних, соціальних та культурних прав пояснив, що право на соціальне забезпечення є широким і багатограним:

«Право на соціальне забезпечення охоплює право на доступ до та отримання пільг, в грошовій або натуральній формі, без дискримінації з метою забезпечення захисту, зокрема, через (а) відсутність доходів від зайнятості у результаті хвороби, інвалідності, материнства, травми, безробіття, старості або смерті члена сім'ї; (б) фінансової недоступності медичної допомоги; (с) недостатнє сімейне забезпечення, особливо стосовно дітей і дорослих утриманців»³⁵¹

215. У своєму спільному звіті в травні 2014р. БДПЛ і ВКНМ закликали владу країн «забезпечити, щоб питання громадянства не мали негативний вплив на доступ до соціальних пільг і пенсій для всіх нинішніх жителів Криму.»³⁵² У липні 2015 року кілька кримських ВПО і жителі, які не прийняли російське громадянство і не отримують пільг та пенсій в Криму, повідомили учасникам місії про конкретні труднощі, з якими вони зіштовхуються, коли намагаються продовжувати отримувати свої українські пенсії, перебуваючи в Криму, або після переміщення за його межі.

216. Російська Федерація впровадила ряд програм соціального забезпечення в Криму відповідно до російського законодавства,³⁵³ і тисячі жителів Криму пенсійного віку, які отримали російське громадянство після анексії, як повідомляється, отримали подвійне підвищення пенсій згідно російської системи.³⁵⁴ За словами Омбудсмена Російської Федерації, незалежно від

³⁴⁹ Див. онлайн відео «Перші кримські жертви» (грудень, 2014р.), за адресою: <https://www.youtube.com/watch?v=G9zhiLK5AGY>.

³⁵⁰ Стаття 9 МПЕСКП (примітка 24, вище).

³⁵¹ Див. КЕСКП, Зауваження загального порядку № 19: Право на соціальне забезпечення (стаття 9), UN Doc. E/C.12/GC/19 (4 лютого, 2008 року), пункт 2.

³⁵² Спільна доповідь БДПЛ/ВКНМ від 2014р. (примітка 1, вище), на стор. 125.

³⁵³ Див., наприклад, Федеральний закон РФ № 326-ФЗ «Про обов'язкове медичне страхування в Російській Федерації» (2010р.).

³⁵⁴ Місія з оцінки ситуації з дотриманням прав людини не змогла самостійно підтвердити це твердження, хоча відзначає, що нормативно-правова база, яка в даний час застосовується в Криму передбачала рівне застосування прав раніше отриманих в Україні в процесі переходу на право РФ, але тільки до 31 грудня 2014р. (примітка 282, вище). Див. Річний звіт Омбудсмена Російської Федерації від 2014 року, розділ про Крим (примітка 47, вище).

нааявності російського громадянства ті, хто відмовився від громадянства РФ і залишилися в Криму і «хто є пенсіонерами - мають право подати заяву на отримання пенсійного забезпечення відповідно до російського законодавства до грудня 2015р.».³⁵⁵ Тим не менш, кримські ВПО і жителі, які відмовились отримувати російські паспорти та зберегли українське громадянство нашоувхуються на перешкоди стосовно продовження отримання своїх українських пенсій. В основному, ці виклики включають вимоги України для пенсіонерів фізично перереєструватись на материковій Україні і представити підтвердження від російської влади, що вони вже не отримують пенсії в Криму.³⁵⁶

217. За даними Міністерства соціальної політики України, ВПО з Криму, які знаходяться на материковій частині України необхідно пред'явити паспорт та реєстраційну довідку ВПО, для того щоб поновити платежі на новому місці проживання за межами Криму. Українські громадяни, які ще проживають в Криму, повинні фізично зареєструватись, для того щоб перенаправити свої платежі на місцеве відділення в Херсонській області. Всім жителям Криму і ВПО необхідно надіслати запит російським органам влади в Москві (не де-факто владі в Криму), щоб підтвердити, що вони не отримують пенсії в Російській Федерації. Навіть якщо російська влада на це не зреагує, в міністерстві зазначають, що сам факт подання запиту на отримання такого підтвердження вважається достатнім. Станом на 8 липня 2015 року загалом 2700 зареєстрованих ВПО з Криму подали заявки з метою перенаправити свої пенсійні виплати до нового місця реєстрації на материковій Україні, в той час як приблизно 200 українських пенсіонерів, які ще проживають в Криму, подали заявки на продовження отримання своїх пенсійних виплат через адміністрацію Херсонської області.
218. Кримські ВПО повідомили учасникам місії про низький рівень обізнаності про вимоги до кримчан для того, щоб вони могли продовжувати отримувати свої пенсії в Україні, а також про труднощі з отриманням доказів від російської влади про те, що заявники не отримували російську пенсію.³⁵⁷ В організації, яка допомагає кримським ВПО у Київській області зазначили, що ті, хто залишили Крим мали незначні проблеми з отриманням пенсії в Україні, і що на це просто потрібен час і необхідно подолати деякі бюрократичні перепони - у тому числі, потрібно отримати місцеву реєстрацію та зробити запит про необхідну документацію через Москву.³⁵⁸

³⁵⁵ Там само.

³⁵⁶ Зустріч з МСЗ в Києві (8 липня, 2015р.); зустрічі з представниками Управління соціального захисту населення (м. Одеса, 10 липня, 2015р.), Управління соціального захисту населення (м. Херсон, 14 липня, 2015 року). Згідно рішення МСЗ № 234 від 2 липня 2014р., що роз'яснює порядок застосування закону в цілому.

³⁵⁷ Інтерв'ю з кримськими ВПО і жителями Криму (Київ, 7 липня 2015р.).

³⁵⁸ Зустріч з НУО кримської діаспори (Київ, 7 липня 2015р.).

219. В Державній службі України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) повідомили представникам місії, що у кримчан, які в даний час не платять внески в пенсійний фонд, відповідні кошти будуть утримані, коли вони почнуть отримувати виплати пізніше, хоча наразі вони тільки повинні довести своє право на пенсійні виплати для того, щоб продовжувати отримувати такі платежі. Тим не менш, в Управлінні з питань соціального захисту населення в Херсонській області заявили, що ВПО, які бажають зареєструватися з метою отримання виплат, як правило, не в змозі отримати офіційні документи, видані раніше державними органами України, від де-факто влади Криму. Наприклад, документація що підтверджує кримську реєстрацію та минулі виплати, раніше існувала тільки в друкованому вигляді в місцевих відділеннях соціального забезпечення і в даний час знаходяться у розпорядженні де-факто влади Криму. Міністерством соціальної політики нещодавно були розроблені електронні форми для спрощення даної процедури. Також міністерство підтримує зв'язок з іншими органами та міністерствами з метою пошуку та здійснення запитів щодо додаткових документів, в разі необхідності, для того щоб дозволити виплати.³⁵⁹ Тим не менше, ще не всі ВПО обізнані про новий процес, тому, вочевидь, необхідно забезпечити підвищення рівня поінформованості для полегшення широкого доступу ВПО з Криму і інших жителів, які на це мають право до пенсійного забезпечення в Україні.

3.5 Резюме висновків

220. Впровадження російського громадянства і законів для жителів Криму призвели до регресивних змін у здійсненні економічних, соціальних і культурних прав серед певних мешканців Криму. Зокрема, введення умов щодо надання соціальних послуг тільки громадянам Російської Федерації або власникам дозволів на проживання для іноземців призвело до скорочення зайнятості, особливо в державному секторі, а також до обмеження доступу до системи охорони здоров'я, освіти та інших соціальних послуг. Жителі Криму і ВПО також повідомили про скорочення можливостей вивчення мови і отримання освіти рідною мовою – українською, чи кримськотатарською.

221. Через особливий вплив цих регресивних наслідків на етнічних українців і кримських татар, а також на тих, хто відмовляється від російського громадянства за політичних або інших причин, вони, вочевидь, призводять до прямої і непрямой дискримінації у здійсненні економічних, соціальних і культурних прав.³⁶⁰

³⁵⁹ Зустріч з представниками Управління соціального захисту населення (м. Херсон, 14 липня, 2015 року).

³⁶⁰ Див. статтю 2 (2), Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 1966 року (993 UNTS 3) та Загальне зауваження № 20 Комітету ООН з економічних, соціальних і

222. Відповідно до зобов'язання щодо поступової реалізації МПЕСКП, і презумпції проти регресивних заходів, де-факто влада повинна полегшити і забезпечити жителям Криму рівне застосування усіх економічних, соціальних і культурних прав.³⁶¹ Щонайменше, такі права повинні бути еквівалентні тим, які передбачені в рамках української законодавчої бази, у тому числі і для українських громадян, які продовжують проживати в Криму, незалежно від того, чи мають вони російські паспорти або дозволи на проживання.³⁶² Оскільки державні службовці та члени судової гілки влади в Криму вже знайомі з вимогами української нормативно-правової бази та її системою державних послуг, впровадження еквівалентних послуг, швидше за все, не потягне за собою надмірного навантаження на функціонування владних установ в Криму.

4. Становище громад національних меншин

223. З моменту анексії Криму в березні 2014 року, громади кримських татар та етнічних українців зазнають зростаючого тиску та контролю над мирним вираженням своїх політичних поглядів та культурних практик. Особливо складним є становище осіб, які відкрито виступили проти анексування Криму, чи відмовились приймати російське громадянство.

224. В цьому розділі розглядається ситуація в ключових сферах життя громад національних меншин, зокрема, стосовно реалізації їх політичних та громадянських прав, функціонування органів самоврядування, свободи віросповідання, культурних прав та права на вивчення і навчання рідною мовою. Також коротко аналізуються події, які можуть мати вплив на майбутнє несанкціонованих поселень кримських татар, – важливого

культурних прав: *Недопущення дискримінації в економічних, соціальних і культурних правах (стаття 2, пункт 2), від 10 червня 2009 року, Е / С.12 / GC / 20; 16 IHRR 925 (2009), пункти 30-35.*

³⁶¹ Комітет з економічних, соціальних і культурних прав зазначив, що тут має місце «сильна презумпція неприпустимості будь-яких регресивних заходів.» *Див. Загальне зауваження КЕСКП № 13: Право на освіту (стаття 13), від 8 грудня, 1999 року, Е / С.12 / 1999/10; 7 IHRR 303 (2000), пункт 45. Дивіться також, Загальне зауваження КЕСКП № 14: Право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я (стаття 12), Е / С.12 / 2000/4; 8 IHRR 1 (2001), пункт 32.*

³⁶² Рівність в поширенні дії соціальних прав на українців - жителів Криму, щоб вони могли ними користуватись так як це було до анексії також з урахуванням міжнародних стандартів і передової практики. Хоча це і відноситься до держав-наступниць, на відміну від ситуації окупації, як це наприклад сталося у Криму, у статті 20 Європейської конвенції про громадянство (Примітка 35 зазначена раніше) також передбачено, що: «Кожна держава-учасниця дотримується таких принципів: громадяни держави-попередниці, які постійно проживають на території, суверенітет над якою переходить до держави-наступниці, і які не набули її громадянства, мають право залишатися у цій державі; Особи, зазначені у підпункті (а), користуються рівними із громадянами держави- правонаступниці правами у тому, що стосується соціальних та економічних прав».

питання з огляду на повернення кримських татар до Криму та необхідності відновлення їх прав як депортованого народу. Становище засобів масової інформації кримських татар розглядається в Розділі 1.7 вище.

4.1. Кримськотатарська громада

4.1.1 Організації самоврядування кримських татар

225. Основним об'єктом утисків з боку де-факто органів влади на адресу громад. Меджліс – це орган самоврядування кримських татар, який обирається народною асамблеєю, Курултаєм, та видатними лідерами кримських татар.³⁶³
226. З початку масової репатріації в кінці 1980-х років Меджліс відіграє ключову роль в захисті та просуванні прав кримських татар, які повернулися до Криму.³⁶⁴ Після нелегальної анексії Криму, Меджліс представляє та захищає інтереси громади у стосунках із де-факто владними органами Криму.³⁶⁵
227. Меджліс відкрито виступив проти, з його точки зору, незаконної анексії Криму Російською Федерацією і закликав кримських татар бойкотувати так званий «референдум щодо статусу Криму» в березні 2014 року і де-факто місцеві вибори у вересні 2014 року. Він також викривав цільову діяльність так званих загонів «самооборони», причетних до низки серйозних порушень прав людини та кампанії залякування кримськотатарського та інших народів з проукраїнськими поглядами на півострові,³⁶⁶ та закликав де-факто владу Криму стримати, роззброїти та ліквідувати подібні заgonи.³⁶⁷
228. Видатні кримськотатарські лідери та члени Меджлісу залишаються послідовними та активними опонентами де-факто влади Криму і об'єднуючою силою кримськотатарської громади. Після того як у березні

³⁶³ Курултай вважається найвищим представницьким органом кримських татар, члени якого обираються прямим голосуванням громадою. Між з'їздами Курултаю представницькі та виконавчі повноваження від імені кримськотатарського народу передаються Меджлісу. Члени Меджлісу обираються Курултаєм. Меджліс не визнавався українською владою органом самоврядування чи юридичною особою до моменту прийняття Верховною Радою рішення про визнання кримських татар корінним народом 20 березня 2014 року.

³⁶⁴ ОБСЄ ВКНМ «Інтеграція раніше депортованих осіб у Криму, Україна. Оцінка потреб» (2013), за адресою: <http://www.osce.org/hcnm/104309>; також див. спільний звіт БДПЛ/ВКНМ (прим. 1) с. 112-113.

³⁶⁵ ОБСЄ ВКНМ «Інтеграція раніше депортованих осіб у Криму, Україна. Оцінка потреб», с.116.

³⁶⁶ Human Rights Watch «Крим: нехтування правами людини» (див. примітку 62 вище), с.20-23.

³⁶⁷ Звернення Президії Меджлісу кримськотатарського народу «Про ескалацію беззаконня в Криму», російською за посиланням <http://qtm.org/об-эскалации-беззакония-в-крыму>.

2015 року провалилися початкові спроби з боку де-факто влади Криму завоювати підтримку Меджлісу,³⁶⁸ вона вдалася до репресій, спрямованих в першу чергу на Меджліс та його найвидатніших діячів.

229. В квітні та травні 2014 року багаторічний лідер кримськотатарського народу та колишній Голова Меджлісу Мустафа Джемілев, а також генеральний координатор Агенства Кримські новини та радник Меджлісу Ісмет Юксел, були оголошені персонами нон-грата та потрапили від заборону в'їзду на територію Криму на п'ять років. 3 травня 2014 року Джемілев зробив спробу в'їхати на територію Автономної Республіки Крим, але був зупинений на лінії адміністративного кордону Херсонської області. Близько двох тисяч кримських татар зібралися на підтримку Джемілева та в знак протесту проти заборони в'їзду для нього.
230. 5 травня 2014 року де-факто прокурор Криму висловила попередження Голові Меджлісу Рефату Чубарову, повідомивши його про те, що Меджліс може бути заборонений на підставі причетності до організації екстремістської діяльності у зв'язку з подіями 3 травня. 5 липня, у період відсутності в Криму, Рефат Чубаров також отримав звістку від де-факто Прокуратури Криму про заборону в'їзду на територію півострова на п'ять років.
231. Період з початку липня 2014 року відзначається проведенням «запобіжних переговорів» службами безпеки, попередженнями з боку де-факто Прокуратури Криму, допитами та затриманнями лідерів та активістів кримських татар, діяльність яких пов'язували із екстремізмом, членством та участю в радикальних релігійних організаціях чи нелегальних зібраннях. Протягом цього періоду, використовуючи широкі трактування законодавства Російської Федерації у сфері боротьби з екстремізмом, де-факто владні органи Криму видали декілька «анти-екстремістських попереджень» організаціям та діячам, пов'язаним із Меджлісом. Тиск наростав по мірі наближення місцевих виборів, організованих де-факто владою Криму у вересні 2014 року, і особливо після того, як кримськотатарська громада в переважній більшості дослухалась до закликів лідерів Меджлісу бойкотувати їх.
232. 16 вересня 2014 року, всього через два дні після виборів, поліція Сімферополя провела сімнадцятигодинний обшук в приміщенні Меджлісу та структури, яка надавала йому адміністративну підтримку – благодійної організації «Фонд Крим», а також газети Меджлісу «Авдет». Наступного дня виконавчий директор «Фонду Крим» отримав судове розпорядження про те, що власність фонду підлягає конфіскації. Таким чином фактично було захоплено майно Меджлісу.³⁶⁹

³⁶⁸ ОБСЄ БДПЛ/ВКНМ «Звіт місії з оцінки стану справ із дотриманням прав людини в Україні», Гаага/Варшава, 12 травня 2014р., див.: <http://www.osce.org/odihr/118476>, с. 116-117.

³⁶⁹ Інтерв'ю з кримськотатарськими активістами (Київ, 20 липня 2015 р.).

233. 25 вересня 2014 року господарський суд прийняв рішення на користь комунального підприємства, розпорядника об'єктами нерухомого майна у власності Бахчисарайської міської ради, у справі розірвання договору з громадською організацією «Рада вчителів», яка здавала приміщення в оренду Бахчисарайському регіональному Меджлісу. В березні 2015 року апеляційний суд Севастополя залишив рішення в силі. 31 березня 2015 року регіональний Меджліс звільнив приміщення.³⁷⁰
234. В жовтні 2014 року де-факто Прокуратура Криму відкрила низку проваджень стосовно подій 3 травня, згаданих вище, відомих як «справа 3 травня». На сьогоднішній день двоє активістів постали перед судом та отримали вироки, у кримінальних справах ще трьох ведеться слідство.³⁷¹
235. Де-факто влада Криму також ініціювала чималу кількість адміністративних проваджень проти кримських татар у зв'язку із подіями 3 травня, в результаті яких оштрафували принаймні 140 осіб за «підрив громадського порядку» та «незаконний перетин кордону».³⁷²
236. В кінці січня 2015 року де-факто Прокуратура Криму відкрила кримінальну справу у зв'язку із подіями 26 лютого 2014 року, коли сталася сутичка між кримськотатарськими та проросійськими демонстрантами під стінами кримського парламенту в переддень анексії Криму. Сім осіб, у тому числі віце-голова Меджлісу та голова Бахчисарайського регіонального Меджлісу Ахтем Чийгоз, були арештовані та звинувачені в організації та участі в масових заворушеннях. Більшості з них загрожує від чотирьох до десяти років ув'язнення відповідно до частини 1 і 2 статті 212 Кримінального кодексу Російської Федерації. Строк утримання Ахтема Чийгоза під вартою було продовжено до 19 листопада 2015 року. В цій

³⁷⁰ Там само.

³⁷¹ «Справа 3 травня»: п'ятеро осіб були арештовані в жовтні 2014 та січні 2015 року, а саме Едем Османов, Едем Ебулісов, Таїр Смедляєв, Муса Апкерімов та Рустам Абдурахманов. Едем Османов був випущений на поруки Ремзі Ільєсова – де-факто віце-спікера Держради Криму. Решта були звільнені на поруки Ескандера Білялова – радника де-факто повноважного представника Президента Російської Федерації в Кримському федеральному окрузі та голови Сакського регіонального Меджлісу. Мусу Абкерімова було засуджено 28 травня 2015 року до чотирьох років та чотирьох місяців позбавлення волі умовно з випробувальним терміном на три роки. 4 серпня 2015 року суд Армянська визнав Едема Ебулісова винним за частиною 1 статті 318 Кримінального кодексу Росії «Застосування насильства щодо представника влади» та призначив покарання у вигляді штрафу, зважаючи на визнання підсудним своєї провини. 18 серпня суд Армянська продовжив слухання у справі Таїра Смедляєва. Наступне слухання має відбутися 7 вересня 2015 року. Наступне слухання у справі Едема Османова має відбутися 15 вересня 2015 року. Місії ОБСЄ з оцінки стану справ із дотриманням прав людини (HGRAM) невідомий поточний стан справи Рустама Абдурахманова.

³⁷² Human Rights Watch «Крим: нехтування правами людини» (див. примітку 62 вище) с.10.

справі було допитано десятки людей та проведено обшук понад тридцяти домівок.³⁷³

237. В травні 2015 року в Криму було порушено кримінальну справу проти Рефата Чубарова. Його звинувачують за частиною 1 статті 280 Кримінального кодексу Російської Федерації у «публічних закликах до здійснення екстремістської діяльності», за що загрожує покарання у вигляді п'яти років позбавлення волі.
238. Останнім часом переслідування членів Меджлісу трохи вщухли, проте де-факто владні органи продовжують створювати перепони для діяльності його лідерів. Нещодавно декільком видатним представникам Меджлісу, які залишилися в Криму, під різними приводами не було дозволено виїхати з Криму на Всесвітній конгрес кримських татар, що проводився у Анкарі 2-3 серпня 2015 року.
239. В червні 2014 року в результаті об'єднання низки організацій, які традиційно перебували в опозиції до Меджлісу, було створено організацію «Кирим бірлігі».³⁷⁴ 20 жовтня 2014 року віце-спікер парламенту Криму Ремзі Ілясов³⁷⁵ оголосив про створення регіонального громадського руху «Кирим».³⁷⁶ Обидві організації висловили намір співпрацювати з де-факто кримською владою в ім'я вирішення проблем кримськотатарської громади. Досі Кирим користувався перевагою в отриманні підтримки де-

³⁷³ «Справа 26 лютого»: спочатку було арештовано сім кримських татар, а саме Ахтема Чийгоза (дата арешту 29 січня 2015р.), Ескандера Набієва (дата арешту 22 квітня 2015р.), Мустафу Дегерменджі (дата арешту 7 травня 2015р.), Алі Асанова (дата арешту 15 квітня 2015р.), Таліята Унусова (дата арешту 11 березня 2015р.), Ескандера Кантерімова (дата арешту 7 лютого 2015р.) та Ескандера Емірхвалєва (дата арешту 18 лютого 2015р.). Асан Чарухов був арештований (дата арешту 6 березня 2015р.), але після декількох годин допиту звільнений. Ескандера Кантерімова було звільнено на поруки Ескандера Білялова – радника де-факто повноважного представника Президента Російської Федерації в Кримському федеральному окрузі та голови Сакського регіонального Меджлісу. 8 травня подібним чином був звільнений на поруки Талят Унусов. 18 червня Ескандер Набієв був звільнений на поруки голови ДУМК муфтія Еміралі Абласва. Мустафу Дегерменджі залишили в слідчому ізоляторі. 19 серпня термін його утримання під вартою було продовжено до 7 листопада 2015 року. 12 серпня також було продовжено термін утримання під вартою для Алі Асанова до 15 жовтня 2015 року. 18 серпня термін утримання під вартою Ахтема Чийгоза було продовжено до 19 листопада 2015 року.

³⁷⁴ Агентство Крымские Новости «В Крыму создана новая общественная организация «Къырым бирлиги», [Інформаційне агентство «Кримські новини ҚНА»: У Криму створена нова громадська організація «Кирим бірлігі»] за посиланням (російською мовою), <http://qha.com.ua/v-krimu-sozdana-novaya-obschestvennaya-organizatsiya-kirim-birligi-136970.html>.

³⁷⁵ Ремзі Ілясов був серйозним конкурентом Рефата Чубарова у вересні 2013 року на виборах Голови Меджлісу. Див. Wilson, Andrew, *The Crimean Tatars: A Quarter of a Century after Their Return // Security and Human Rights* 24 (2013), див.: http://shron.chtyvo.org.ua/Andrew_Wilson/The_Crimean_Tatars_A_Quarter_of_a_Century_after_Their_Return_en.pdf, с.427.

³⁷⁶ «В Крыму создается межрегиональное Общественное движение «Къырым»» [Інформаційне агентство «Кримські новини ҚНА»: У Криму створюється міжрегіональне громадський рух «Кирим»], за посиланням (російською мовою): <http://qha.com.ua/v-krimu-sozdaetsya-mejregionalnoe-obschestvennoe-dvijenie-kirim-140663.html>.

факто влади Криму. Ремзі Ілясов, в минулому член Меджлісу,³⁷⁷ не заперечує його повноважень, проте висловив намір організувати дострокові вибори до Меджлісу з метою зміни його складу. Досі ця тактика не була успішною, оскільки Ремзі Ілясову не вдалося заручитися підтримкою достатньої кількості членів Курултаю. Згідно з повідомленнями, популярність Криму серед кримських татар залишається низькою.³⁷⁸

240. Позбавлений ресурсів, в умовах коли його лідери перебувають у вигнанні, ув'язненні чи під постійним тиском, Меджліс не має змоги повноцінно виконувати свої функції представницького органу самоуправління кримських татар на території Криму. Його можливість підтримувати зв'язок з громадою і вирішувати щоденні потреби кримських татар суттєво обмежена діями фактичної влади.
241. Після того, як де-факто владі Криму не вдалося здобути підтримку обраних лідерів Меджлісу та Курултаю, вона вдалася до спроб нейтралізувати їх роль. Оскільки Меджліс користується підтримкою більшості кримськотатарської громади, ця політика насправді має своєю метою обмеження політичної участі і, найбільш важливо, підриває роль Меджлісу як представницького органу, що формулює проблемні питання від імені громади, зокрема на міжнародних форумах, та органу здатного захищати інтереси членів кримськотатарської громади. Кінцевою метою цих заходів, як і спрямованих проти незалежних кримськотатарських ЗМІ, описаних у цьому звіті, є приборкання впливових голосів інакодумства всередині громади.³⁷⁹

4.1.2 Релігійні організації кримських татар

242. Здійснення тиску на релігійні організації кримських татар відзначалося чіткими періодами посилення та послаблення. З червня до вересня 2014 року де-факто правоохоронні органи Криму проводили обшуки в мечетях та медресе (ісламських школах) на всьому півострові та допитали десятки кримських татар, підозрюваних у володінні забороненими екстремістськими матеріалами чи у причетності до заборонених

³⁷⁷ 23 серпня 2014 року членство Ілясова в Меджлісі було відкликано Меджлісом. Рішення Меджлісу кримськотатарського народу № 24 від 23 серпня 2014 року, за посиланням (російською мовою): <http://qtm.org/>.

³⁷⁸ Інтерв'ю з кримськотатарським активістом (Київ, 20 липня 2015р.).

³⁷⁹ Ця політика не є новою, оскільки кримська влада завжди мала суперечливі і часом конфронтаційні стосунки з Меджлісом. Проте в минулому на Меджліс здійснювався тиск шляхом політичних маніпуляцій, але він ніколи не перетворювався на відкриті репресії. Див: ОБСЄ ВКНМ «Інтеграція раніше депортованих осіб у Криму, Україна. Оцінка потреб», р. 16. див.: <http://www.osce.org/hcnm/104309?download=true>. Wilson, Andrew, The Crimean Tatars: A Quarter of a Century after Their Return // Security and Human Rights 24 (2013), див.: http://shron.chtyvo.org.ua/Andrew_Wilson/The_Crimean_Tatars_A_Quarter_of_a_Century_after_Their_Return_en.pdf, с.427.

законодавством Російської Федерації релігійних організацій, таких як Хізб ут-Тахрір. Чимало подібних обшуків були проведені в мечетях та медресе, які належать Духовному управлінню мусульман Криму (ДУМК).

243. 24 червня 2014 року ФСБ здійснила рейд в медресе в селі Кольчугине Сімферопольського району.³⁸⁰ 13 серпня 2014 року три медресе в Сімферополі – Освітній центр на проспекті Перемоги, жіноче медресе в Каменці та медресе Сейт-Сеттар – також стали об'єктами обшуку.³⁸¹
244. 22 вересня 2014 року семигодинний обшук було проведено в мечеті Дерекой в Ялті.³⁸² Троє кримських татар – Руслан Зейтулаєв, Нурі Прімов та Рустам Вайтов – були звинувачені в участі в екстремістських релігійних організаціях відповідно до частини 5 статті 205 Кримінального кодексу Російської Федерації.³⁸³
245. Після початкової хвилі рейдів, спрямованої проти релігійних громад під контролем ДУМК, влада змінила підхід. У січні 2015 року Сергій Аксьонов, де-факто Голова Республіки Крим, публічно визнав, що обшуки в домівках віруючих кримських татар мали надмірний характер. 17 лютого 2015 року міський суд Євпаторії прийняв рішення про те, що мечеть Джума-Джамі в Євпаторії належить ДУМК і що організація, яка нещодавно відкололася від нього і називає себе Таврійський муфтіят, не може претендувати на неї. Останній був заснований колошнім головою релігійної громади Джума-Джамі.³⁸⁴ В кінці лютого 2015 року ДУМК було офіційно зареєстроване відповідно до нових норм законодавства Російської Федерації про реєстрацію релігійних організацій.
246. Найбільш ймовірно, що де-факто влада змінила свою позицію стосовно ДУМК, зважаючи на більш помірковану позицію лідера ДУМК муфтія Емірالی Аблаєва, який, що важливо, є членом Меджлісу. Останнім часом він утримувався від прямої критики на адресу фактичної влади Криму та

³⁸⁰ Forum 18 News Service: Felix Corley, Crimea: Raids, violence, threats – but what protection do victims get?, див.: http://www.forum18.org/archive.php?article_id=1972.

³⁸¹ Forum 18 News Service: Felix Corley, Crimea: First known Russian religious literature “extremism” prosecution, див.: http://www.forum18.org/archive.php?article_id=1989. В цій статті також згадуються інші рейди та обшуки, проведені влітку 2014 року.

³⁸² Ялтинскую мечеть «трясли», новинне повідомлення, 23 вересня 2014, за посиланням (російською мовою) <http://15minut.org/article/jaltinskiju-mechet-trjasli-7-chasov-v-musulmanskij-hram-siloviki-voshli-ne-snim-2014-09-23-18-59-09>.

³⁸³ Е. Сковорода, «Боюсь, что будет не один десяток обвиняемых», 18 березня 2015, за посиланням (російською мовою): <http://zona.media/story/crimean-tatars-persecution/>.

³⁸⁴ Таврійський муфтіят позиціонується як релігійна громада, прихильна до Кремля та опозиційна до ДУМК. В своїх публічних заявах вона звинувачує ДУМК в тому, що він «має зв'язки із Хізб ут-Тахрір та Меджлісом». Дивитись, наприклад, наступну заяву: Обращение Президенту Российской Федерации В.В. Путину [Звернення Президенту Російської Федерації В.В. Путіну]: за посиланням (російською мовою) <http://cdumk.ru/novosti/175-obrashchenie-prezidentu-rossijskoj-federatsii-v-v-putinu>.

брав участь у офіційних зустрічах, організованих де-факто органами влади.³⁸⁵

4.1.3 Стан справ зі спірними несанкціонованими поселеннями

247. В період підготовки даного звіту ситуація зі спірними несанкціонованими поселеннями кримських татар залишалася більшою мірою незмінною.³⁸⁶
248. Де-факто влада пообіцяла вирішити цю проблему шляхом легалізації земельних ділянок.³⁸⁷ В 2015 році для цього було прийнято ряд нормативних актів.³⁸⁸ Декілька таких місць були розчищені від несанкціонованих забудов.³⁸⁹ Процес легалізації просувається дуже повільно і нашоухується на різного роду перепони, зокрема, опір власників майнових прав на ці земельні наділи.³⁹⁰
249. Кримські татари стурбовані тим, що процедура легалізації чи подання заявки на земельну ділянку на основі статусу раніше депортованої особи, відкрита лише для громадян Російської Федерації. Вони також стурбовані тим, що 28 січня 2015 року де-факто влада арештувала Сейдамета Гемеджі, члена ради Себату, – організації яка об'єднує активістів «галявин протесту». Дату суду оголошено не було і він залишається в слідчому ізоляторі.³⁹¹

³⁸⁵ Стверджують, що муфті Еміралі Аблаєв за лаштунками допомагав звільненню окремих кримських татар, арештованих де-факто владою, вів переговори про їх звільнення на поруки. Наприклад, повідомляють, що один із підозрюваних у справі 26 лютого, оператор АТР Ескендер Набієв, був звільнений з-під варті під особисті гарантії муфті Еміралі Аблаєва.

³⁸⁶ Поселення з'явилися, основною мірою, за останні 10 років і стали відомі як «галявини протесту» – реакція кримських татар на відсутність прогресу у відновленні їхніх прав, зокрема, компенсації втраченої землі та власності. Див. ОБСЄ ВКНМ «Інтеграція раніше депортованих осіб у Криму, Україна. Оцінка потреб».

³⁸⁷ Аксенов рассказал, какие «самозахваты» претендуют на легализацию. 12 листопада 2014. Текст новини див. російською мовою: <http://news.allcrimea.net/news/2014/11/12/aksenov-rasskazal-kakie-samozahvaty-pretendujut-na-legalizatsiju-25252/>.

³⁸⁸ Див відповідний документ за посиланням (російською мовою): http://rk.gov.ru/rus/file/pub/pub_246882.pdf.

³⁸⁹ Участникам «полян протеста» в Крыму дали еще неделю на снос своих построек, 20 квітня 2015, Текст новини див. (російською мовою): http://realty.newsru.com/article/20Apr2015/polyany_krym.

³⁹⁰ Два крымских предприятия отказались отдать землю участникам «полян протеста». Текст новини див. (російською мовою): <http://news.allcrimea.net/news/2015/8/12/dva-krymskih-predpriyatiya-otkazalis-otdat-zemlju-uchastnikam-polyan-protesta-42716/>.

³⁹¹ Арестованный в Крыму активист «полян протеста» Сейдамет Гемеджи прекратил голодовку Текст новини див. (російською мовою): <http://m.rosbalt.ru/federal/2015/02/04/1364527.html>.

4.1.4 Вплив обмежень на організацію кримськотатарською громадою публічних зібрань

250. Наступним інструментом тиску та контролю в арсеналі де-факто влади є заборона на практично всі громадські зібрання, які традиційно організовувались під егідою Меджлісу. Прохання Меджлісу чи близьких до нього організацій провести подібні зібрання постіно відхиляються. В той же час, дозволялося проведення всіх інших видів зібрань та урочистостей, організованих проросійськими групами, в тому числі з числа представників кримськотатарської громади. Іншими словами, де-факто влада забороняє подібні заходи не через їхній безпосередній зв'язок з історією чи культурою кримськотатарського народу, а переважно через те, що вони організовуються Меджлісом незалежно від де-факто влади. Це має несприятливий вплив на здатність та свободу громади підтримувати свої традиції та культуру.
251. 18 лютого 2015 року Бахчисарайська місцева влада заборонила регіональному Меджлісу провести мітинг в пам'ять 97-ї річниці з дня смерті Номана Челебіджіхана – важливої постаті в кримськотатарській історії.
252. В травні 2015 року, керуючись мотивами забезпечення громадської безпеки, влада відмовилась видати дозвіл на церемонію вшанування жертв депортації 1944 року, яка традиційно проводилась на головній площі Сімферополя і організовувалась під егідою Меджлісу. Натомість, де-факто органи влади Криму провели власне вшанування жертв депортації 1944 року, залучивши лише лояльні кримськотатарські організації.
253. В червні 2015 року було відхилено подання Меджлісу на святкування Дня прапора кримськотатарського народу.
254. Репресивні заходи не обмежуються Меджлісом, а застосовуються також проти інших організацій, які надають йому підтримку, або діють спільно з ним. Сінавер Кадиров, координатор Комітету прав кримських татар, отримав декілька попереджень з боку де-факто прокурора Криму перед тим як був змушений остаточно покинути Крим 23 січня 2015 року.³⁹²
255. По суті існує повна заборона на громадські зібрання, організовані Меджлісом чи іншими кримськотатарськими активістами із відкритою проукраїнською позицією, на честь історичних дат та видатних осіб, які

³⁹² Див. прим. 224. Також див. Crimean News Agency: Sinaver Kadyrov reportedly deported from Crimea [Інформаційне агентство «Кримські новини QHA»: Сінавер Кадиров, як повідомляється депортований з Криму], див. (англійською мовою): <http://qha.com.ua/sinaver-kadyrov-reportedly-deported-from-crimea-133001en.html>.

мають важливе значення для пам'яті та ідентичності кримськотатарської спільноти.³⁹³

4.2 Українська ідентичність і культура

256. Становище української культури після анексії неодноразово згадувалось багатьма співрозмовниками Місії ОБСЄ з оцінки стану справ із дотриманням прав людини (НРАМ). Вони стверджують, що фе-факто влада Криму пригнічує різні прояви української культури.
257. НРАМ отримала дані про те, що кількість програм українською мовою на державних каналах кримського телебачення знизилась з трьох до однієї («Рідна хата», 13 хвилин двічі на тиждень на каналі Крим 1). Після анексії всі теле- та радіопередачі з материкової частини України здійснюються з перешкодами. Мешканці Криму можуть отримувати україномовні канали телебачення з материкової частини України лише через супутник. Радіотрансляції з материкової частини обмежені. Єдина українська газета «Кримська світлиця», яка виходила за підтримки уряду України з 1992 року, була вилучена з обігу, а її редакція була змушена покинути орендоване приміщення.³⁹⁴
258. У вересні 2014 року Кримський академічний український музичний театр був переіменований в Державний академічний музичний театр Республіки Крим.³⁹⁵ Також існують плани переіменування ряду географічних назв, пов'язаних із історією України та її видатними постатями.³⁹⁶ В лютому 2015 року було закрито Музей української вишиванки в Криму.³⁹⁷ 22 березня 2015 року троє осіб були арештовані і отримали штраф за святкування Дня вишиванки – свята традиційної української вишивки. Повідомляється, що із бібліотеки імені Франка вилучені твори сучасних українських авторів. Немає доступу до біблотечного фонду літератури українською мовою.

³⁹³ Інтерв'ю з кримськотатарськими активістами (Київ, 20 липня 2015р.).

³⁹⁴ Інтерв'ю з Андрієм Щекуном, головою Кримського центру ділового та культурного співробітництва «Український дім» (Київ, 9 липня 2015р.).

³⁹⁵ В Симферополі переіменували український театр [В Симферополі переіменували український театр], - новина російською від 11 вересня 2014р., див.: <http://ru.krymr.com/content/article/26691326.html>.

³⁹⁶ В Симферополі замість Франка буде вулиця Султан-Крым-Гирея [В Симферополі буде переіменовано вулицю Івана Франка на вулицю Султана-Крым-Гирея], - новина російською від 10 листопада 2014р., див.: <http://vesti-ukr.com/krym/76991-v-simferopole-zapridumali-ulicu-sultan-krym-gireja>.

³⁹⁷ В Симферополі закрили музей української вишивки імені Веры Роик [У Симферополі закрили музей української вишивки імені Віри Роїк], 6 лютого 2015, Див. новину (російською мовою): <http://censor.net.ua/news/323574/v-simferopole-zakryli-muzeyi-ukrainskoyi-vyshivki-imeni-very-roik-krymrealii>.

259. 9 березня 2015 року під час громадського зібрання, що відбулось у парку імені Гагаріна в Сімферополі на честь ювілею українського поета Тараса Шевченка, троє осіб були арештовані за носіння українських прапорів із нанесеними на них слоганами, що закликали до єдності.³⁹⁸
260. У 2015-2016 навчальному році всі школи з українською мовою навчання стали змішаними, а кількість учнів, які навчалися українською, різко зменшилась. Станом на 1 вересня 2015 року не було відкрито жодного першого класу. Українську гімназію Сімферополя (загальноосвітню школу) було перейменовано протягом охопленого звітом періоду. Значна кількість вчителів української мови та літератури стверджують, що їм довелося залишити Крим через втрату роботи чи переслідування.³⁹⁹
261. В період, охоплений даним звітом, мешканці Криму, які демонстрували український прапор чи тризуб, арештовувалися і отримували штрафи, особливо якщо прапор містив напис «Крим – це Україна».⁴⁰⁰
262. В період, охоплений даним звітом, діяльність Українського культурного центру підлягала ретельній увазі з боку де-факто правоохоронних органів. Активісти цієї організації піддавалися арештам, допитам, штрафам та засудженню до виправних робіт.⁴⁰¹
263. Перепис населення, проведений де-факто владою в жовтні 2014 року, наводить меншу кількість етнічних українців та україномовних осіб у Криму у порівнянні із даними перепису 2001 року, проведеного українським урядом. Частина етнічних українців склала 15,68% у порівнянні з 24,12% в 2001 році; рідною мовою назвали українську 3,3% опитаних у порівнянні із 9,55% в 2001 році. 79,7% етнічних українців назвали рідною мовою російську.⁴⁰² Співрозмовники НРАМ заявили, що де-факто влада вдалася до маніпуляції цими цифрами, щоб показати, що етнічні українці не складають значної частини населення півострова і виправдати подальше обмеження доступу мешканців Криму до української мови та культури. Вони також заявили, що багато мешканців Криму боялися вказати свою приналежність до громади етнічних українців.⁴⁰³

³⁹⁸ «В Криму арештували трьох учасників зібрання з нагоди дня народження Шевченка», див.: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2015/03/9/7060920/>.

³⁹⁹ Див. також підрозділ 4.3. нижче по освіті.

⁴⁰⁰ Детальніше в періодичних звітах Кримської польової місії з прав людини, див.: <http://crimeahr.org/en/>.

⁴⁰¹ Інтерв'ю з Андрієм Щекуном. Див. також інші розділи звіту НРАМ про переслідування активістів Українського культурного центру.

⁴⁰² Статистика щодо етнічного складу Криму від де-факто владних органів, див.: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/perepis_krim/tab-krim.htm/.

⁴⁰³ Інтерв'ю з Андрієм Щекуном.

264. Майбутнє Української православної церкви Київського патріархату залишається непевним. Повідомляють, що де-факто Голова Криму Аксьонов запропонував Архієпископу Клименту, що земельна власність Української православної церкви Київського патріархату в Криму буде захищена, якщо Архієпископ ввійде в склад Ради з релігійних питань Криму. Частина законно орендоване приміщення Української православної церкви Київського патріархату вже виставлена на аукціон.⁴⁰⁴ Строк реєстрації релігійних громад було подовжено де-факто владою до 1 січня 2016 року, що також стосується Української православної церкви Київського патріархату.
265. Невдовзі після анексії Криму Російською Федерацією в 2014 році, декілька культових споруд на території тодішніх українських військових баз були захоплені. Це були церкви Української православної церкви Київського патріархату, а саме церква Святого Климента на території Військово-морської академії імені Нахімова у Севастополі, а також греко-католицька церква.⁴⁰⁵ Відповідно до заяви Київського патріархату, п'ять із десяти священників в регіоні змушені були залишити Крим. Греко-католицькі священники також покинули Крим після захоплення церков через побоювання за власну безпеку.⁴⁰⁶

4.3 Освіта рідною мовою

4.3.1 Загальний контекст

266. Стан справ з навчанням мовами національних меншин у Криму протягом тривалого часу був складною проблемою, що відображала особливості політичної та мовної ситуації на півострові. Брак чітких правових гарантій на навчання мовами національних меншин в Україні та те, що це право забезпечувалось не завжди в рівній мірі, було об'єктом критики з боку міжнародних моніторингових інститутів, зокрема Дорадчого комітету Рамкової конвенції про захист національних меншин.⁴⁰⁷ Більшість з цих проблем залишилися і після анексії, особливо, стосовно викладання

⁴⁰⁴ За Росією стоїть Путін, за кримських татар – весь мир, за українців в Криму – нікто. Інтерв'ю Оксани Наумко с Архієпископом Климентом [За Росією стоїть Путін, за кримських татар - весь світ, за українців у Криму – нікто]. Інтерв'ю Оксани Наумко з Архієпископом Климентом, 3 червня 2015 р., див. (російською мовою): <http://ru.krymr.com/content/article/27051858.html>.

⁴⁰⁵ Crimea: Religious freedom survey, March 2015, by Felix Corley, Forum 18 News Service, див.: http://www.forum18.org/archive.php?article_id=2051.

⁴⁰⁶ Там само.

⁴⁰⁷ Дорадчий комітет Рамкової конвенції про захист національних меншин «Третя думка по Україні», прийнята 22 березня 2012р., АСFC/OP/III(2012)002, Стразбург: Рада Європи, 28 березня 2013р., параграф 128. див.: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_3rd_OP_Ukraine_en.pdf.

кримськотатарською мовою.⁴⁰⁸ В той же час, ситуація із викладання українською мовою, яка де-факто була мовою меншини на півострові навіть до анексії, стала особливо критичною. Викликає занепокоєння те, що в довгостроковій перспективі вона може зникнути з системи освіти в Криму.

267. 17 червня 2015 року Державна Рада Криму, де-факто законодавчий орган, прийняла закон «Про освіту»⁴⁰⁹, який в частині 1 статті 11 передбачає, що навчання в державних школах здійснюється державною мовою Російської Федерації. Викладання державною мовою та її вивчення організовується згідно з федеральними освітніми нормами. Пропозиція запровадити навчання на вибір іншими державними мовами, згаданими в Конституції Криму, – українською та кримськотатарською – не отримала підтримки.⁴¹⁰ Рішення викликало негативну реакцію кримськотатарської та української громад півострова. Вони вважають це порушенням Конституції, в якій закріплені три де-факто державні мови – російська, українська та кримотатарська.⁴¹¹
268. Відповідно до частини 2 статті 11 закону «Про освіту», освіта іншими рідними мовами, в тому числі українською та кримськотатарською, регулюється законодавством залежно від можливостей системи освіти. Реалізація цього права забезпечується через відкриття необхідної кількості освітніх закладів, класів та груп, а також шляхом створення умов для їх функціонування. Викладання державною мовою та її вивчення організовується згідно з федеральними освітніми нормами.
269. Де-факто органи влади застосовують освітні норми Російської Федерації, які передбачають, що навчання рідною мовою базується на запитах з боку батьків, і може бути здійснене з першого по дев'ятий клас (в українській системі освіти подібне навчання доступне формально до одинадцятого класу).⁴¹²

⁴⁰⁸ ВКНМ в минулому ретельно займався цим питанням, зокрема, в 2013 році в рамках звіту «Інтеграція раніше депортованих осіб у Криму, Україна. Оцінка потреб». Звіт, окрім інших, торкався таких питань, як брак ресурсів, який в непропорційній мірі стосується освіти мовами національних меншин, через вищі витрати у зв'язку із викладанням відносно меншій кількості; фактори, які впливають на попит з боку батьків на навчання мовою меншини, зокрема, можливість подальшого використання даної мови для академічної та професійної кар'єри; питання якості освіти через обмежену кількість вчителів мовами національних меншин та незадовільну якість підручників. ОБСЄ ВКНМ «Інтеграція раніше депортованих осіб у Криму, Україна. Оцінка потреб». с.28-29.

⁴⁰⁹ Закон вступає в силу 1 січня 2016 року. Текст закону див.: http://rk.gov.ru/rus/file/pub/pub_252464.pdf.

⁴¹⁰ Новина російською «Госсовет Крыма принял закон «Об образовании», див.: <http://news.allcrimea.net/news/2015/6/17/gossovet-kryma-prinyal-zakon-ob-obrazovanii-38946/>.

⁴¹¹ Інтерв'ю з мешканцями Криму (Київ, 15 липня 2015р.).

⁴¹² Незважаючи на те, що така можливість передбачена українським законодавством, кримськотатарські співрозмовники відзначали, що вона не була повною мірою реалізована в

270. Не існує чіткої процедури, яка б регулювала створення, зміну чи відміну навчання рідною мовою, як і не існує числового порогу для відкриття подібних шкіл чи класів.⁴¹³ Декілька співрозмовників НРАМ привели чисельні приклади, коли заяви на викладання рідною мовою чи її вивчення, не були прийняті, були залишені без уваги чи зникли. Вони відзначили, що відсутність реакції чи, часом, відкрита опозиція до навчання/викладання українською та кримськотатарською мовами спрямована на дезорієнтацію батьків та дітей, а також перешкоджання їм скористатися своїм правом на освіту рідною мовою.⁴¹⁴
271. Рідна мова також може вивчатися як окремий предмет або факультатив. В школах із російською мовою навчання учні можуть мати до трьох годин на тиждень на вивчення рідної мови залежно від школи і/або регіонального компоненту навчальної програми.⁴¹⁵ Проте, не зрозуміло як учні можуть затребувати ці години. Часто адміністрації шкіл виправдовують рішення не виділяти години на викладання рідною мовою посилаючись на те, що виділення годин на рідну мову призведе до скорочення годин на інші предмети, що в свою чергу матиме негативний вплив на академічну успішність учнів.⁴¹⁶
272. Станом на кінець 2014-2015 навчального року де-факто Міністерство освіти надало нові статистичні дані. Відповідно, налічувалось 15 шкіл з кримськотатарською мовою навчання (2814 учнів), як предмет вона вивчалась в 62 школах (1926 учнів). Українська мова вивчалася як предмет в 142 класах (1990 учнів).⁴¹⁷
273. Для порівняння, протягом 2013-2014 навчального року налічувалось сім середніх шкіл з українською мовою навчання і одна така школа в місті Севастополь (2215 учнів, 103 класи). Існувало 15 середніх шкіл з

Криму в рамках української нормативно-правової бази (Київ, 15 липня 2015р.). Див: ОБСЄ ВКНМ «Інтеграція раніше депортованих осіб у Криму, Україна. Оцінка потреб». с.27.

⁴¹³ Телефонне інтерв'ю з експертом з освітніх питань в Криму (20 серпня 2015р.).

⁴¹⁴ Інтерв'ю з кримським громадським активістом (Київ, 9 липня 2015р.). Див. Український незалежний центр політичних досліджень ««Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму. Моніторинговий звіт», див.:

http://www.ucipr.kiev.ua/userfiles/monitoring_report_education_ARC_Mar2015e.pdf, с.7.

⁴¹⁵ Телефонне інтерв'ю з експертом з освітніх питань в Криму (20 серпня 2015р.).

⁴¹⁶ Там само.

⁴¹⁷ Документ було завантажено 1 червня 2015 року з сайту де-факто Міністерства освіти та науки Республіки Крим [Информация, характеризующая развитие курируемой сферы деятельности на 01.06.2015 года. Приложение к письму МОНМ РК от 21.06.2015 № 01-15/464], див.:

<http://monm.rk.gov.ru/rus/info.php?id=617082>. Раніше Російська Федерація надала ЮНЕСКО наступні дані: в 2014-2015 навчальному році налічувалось 184 869 учнів. Навчання російською надавалося 177 984 учням (96,2%); кримськотатарською – 4895 (2,7%) і українською – 1990 (1,1%). Цей документ мав назву «Детальна довідка про стан справ в Республіці Крим (Російська Федерація) в сферах компетенції ЮНЕСКО» [Подробная справка о состоянии дел в Республике Крым (Российская Федерация) в сферах компетенции ЮНЕСКО]. Документ датований 8 квітня 2015 року, див.: <http://russianunesco.ru/rus/article/2069>.

кримськотатарською мовою навчання (2982 учні, 182 класи). 142 школи пропонували навчання українською та російською мовами, в яких українською навчалися 8536 учнів (602 класи). Тридцять одна середня школа проводила навчання трьома мовами (українською, російською та кримськотатарською), в яких українською навчалися 1847 учнів (132 класи). В Севастополі було десять шкіл з класами українською та російською мовами навчання (994 учні навчалися українською). Також в 2013-2014 навчальному році 22 школи пропонували навчання російською та кримськотатарською мовами, в яких кримськотатарською мовою навчалися 638 учнів (66 класів). До того ж, налічувалась 31 школа з трьома мовами навчання (українською, російською та кримськотатарською), в яких 1284 учні (111 класів) навчалися кримськотатарською.⁴¹⁸

274. Учні кримськотатарських шкіл навчалися в 2014-2015 навчальному році по нових підручниках, за новою програмою, перепідготовленими вчителями та за п'ятибальною системою оцінювання знань, запровадженими де-факто владними органами. Такі предмети, як українська мова та література, були замінені на російську мову та літературу. Значно зросла кількість годин на вивчення російської мови, нібито для того, щоб наздогнати рівень, передбачений федеральними освітніми нормами.⁴¹⁹
275. Нові підручники кримськотатарською та українською мовами, які б відповідали нормам Російської Федерації, станом на 1 вересня 2014 ще не були надруковані. Таким чином, викладання в 2014-2015 навчальному році фактично здійснювалось на основі російськомовних підручників.⁴²⁰

4.3.2 Викладання українською мовою та її вивчення

276. Обсяги навчання українською мовою в Криму різко скорочуються і обмежуються учнями, які продовжили навчання українською мовою після анексії Криму Російською Федерацією. Школи з українською мовою навчання більше не згадуються у звітах де-факто владних органів.⁴²¹ Загалом, лише 20 шкіл в Криму продовжують пропонувати деякі класи з українською мовою навчання. Продовжується вивчення української мови як предмету в деяких школах, проте його обсяги постійно скорочуються та

⁴¹⁸ Відповідь Міністерства освіти на запит НРАМ про освітню систему в Криму від 17.08.2015р. №2/1-13-1636-15. Згідно з інформацією, наданою Міністерством освіти та науки Криму в 2013 році ВКНМ, з 576 загальноосвітніх шкіл Криму, 331 пропонувала повну освітню програму російською і ще 222 були змішаними школами – частина класів отримувала навчання російською та інші окремі класи українською та/чи кримськотатарською. Близько 89% учнів в Криму навчалися російською мовою, 8% – українською, 3% - кримськотатарською. ОБСЄ ВКНМ «Інтеграція раніше депортованих осіб у Криму, Україна. Оцінка потреб», с.27.

⁴¹⁹ Телефонне інтерв'ю з експертом з освітніх питань в Криму (20 серпня 2015р.).

⁴²⁰ Там само.

⁴²¹ Див. посилання 56 вище.

у все меншій кількості шкіл українська вивчається як факультатив (без оцінки) одну годину на тиждень.⁴²²

277. В 2015-2016 році не планується створення перших класів з українською мовою навчання, оскільки адміністрації шкіл повідомляють про відсутність подібних заяв з боку батьків.⁴²³
278. Згідно з офіційними даними української сторони, на початку 2013-2014 навчального року в Криму налічувалось сім середніх шкіл із українською мовою навчання і одна середня школа з українською мовою навчання в місті Севастополь (2215 учнів, 103 класи).⁴²⁴ На кінець 2013-2014 навчального року всі українські школи стали фактично двомовними, так як у всіх з них було запроваджено навчання російською.
279. В 2014-2015 році середньою освітою українською мовою було охоплено 1990 учнів, що відповідає 1,1% від загальної кількості учнів (184 869 учнів в 2013-2014 навчальному році). До анексії 8,2% дітей вивчали українську. Це означає, що протягом одного року 85% учнів, які навчалися в українських класах, були переведені в російські класи.⁴²⁵
280. Декілька співрозмовників НРАМ з числа батьків дітей, які пішли в перший клас в 2014 році, повідомили, що після анексії вони були надто залякані, щоб вимагати викладання українською мовою для своїх дітей. Більше того, інші батьки прийняли рішення перевести своїх дітей з класів з українською мовою навчання в класи з російською мовою навчання. Деякі з них виправдовували це рішення тим, що їхні діти не матимуть у майбутньому змоги навчатися українською на рівні університету і що вона вже не знадобиться їм у майбутній кар'єрі.⁴²⁶
281. Згідно з одним повідомленням, проводилися неформальні опитування батьків про їхні побажання щодо мови, але адміністрації шкіл не пояснили, що кожному з батьків необхідно було подати заявку на

⁴²² «Детальна довідка про стан справ в Республіці Крим (Російська Федерація) в сферах компетенції ЮНЕСКО» [Подробная справка о состоянии дел в Республике Крым (Российская Федерация) в сферах компетенции ЮНЕСКО]. Документ датований 8 квітня 2015 року, див.: <http://russianunesco.ru/rus/article/2069>. Інформація, характеризуюча розвиток курируемой сфери діяльності на 01.06.2015 года, Приложение к письму МОНМ РК от 21.06.2015 № 01-15/464, див.: <http://monm.rk.gov.ru/rus/info.php?id=617082>.

⁴²³ Міністр: сеть крымско-татарских школ в Крыму сохранена [Міністр: мережа кримськотатарських шкіл у Криму збережена], 27 серпня 2015 р., текст новини російською мовою див.: <https://news.mail.ru/society/23114851/>.

⁴²⁴ Відповідь Міністерства освіти на запит НРАМ про освітню систему Криму від 17.08.2015 № 2/1-13-1636-15.

⁴²⁵ Зміна мови навчання призвела до того, що вчителі української втратили роботу.

⁴²⁶ Інтерв'ю з мешканцями Криму з дітьми шкільного віку (пункт пропуску Чонгар на лінії адміністративного кордону, інтерв'ю із внутрішньо переміщеними особами з Криму у Києві та Львові, липень 2015р.).

навчання українською мовою.⁴²⁷ Один з батьків відмітив, що шкільні адміністрації, спостерігаючи доволі високий попит, використовували будь-який привід не запроваджувати викладання українською. В одній із шкіл адміністрація пообіцяла забезпечити класи українською мовою, але не виконала обіцянки протягом 2014-2015 року. В інших школах викладання українською мовою було припинене, як стверджують шкільні адміністрації, через низький попит.⁴²⁸

282. У провідній, в минулому, україномовній гімназії Сімферополя навчання українською здійснюється в 9 із 40 класів. З 986 учнів школи, лише 147 продовжують навчання українською. В квітні 2015 року багаторічний директор цієї школи змушений був залишити Крим через погрози і переслідування.
283. Становище із використанням української мови на університетському рівні є ще більш складним. У вересні 2014 року Факультет української філології в Таврійському національному університеті імені Вернадського був закритий і більшість викладацького складу була звільнена. На даний момент українська філологія, культура, теорія та історія української мови об'єднані в один факультет. Співрозмовники НРАМ повідомили, що факультет буде закрито, якщо на 2015-2016 навчальний рік буде отримано менше 15 заяв.⁴²⁹
284. До кінця 2014 року українська мова як мова викладання була повністю вилучена з університетського рівню освіти в Криму. До того всі вищі навчальні заклади Криму пропонували класи навчання українською і/та окремі курси українською.⁴³⁰
285. У порівнянні із попереднім роком, в 2015-2016 навчальному році шанси україномовних дітей з Криму вступити в університети материкової частини України не дуже високі, зважаючи на існування обтяжливої системи реєстрації, через яку змушені проходити випускники шкіл, а також через те, що вони повинні були складати такий самий іспит, як випускники шкіл з материкової частини України, що вимагало додаткової

⁴²⁷ Там само.

⁴²⁸ Там само. Ця аргументація подібна до тієї, що використовувалась кримськими чиновниками до анексії з питання викладання кримськотатарським мовою. У звіті 2013 року про становище у минулому депортованих осіб зазначалося, що «у всіх країнах-учасницях ОБСЄ склалася практика, коли право батьків обирати мову навчання для своїх дітей залежить від наявних ресурсів і достатнього попиту. Ці два чинники тісно пов'язані: батьки менш схильні обирати для своїх дітей освіту, яка відчуває брак фінансування і є нижчої якості, тоді як влада може використовувати незначну кількість заявок як аргумент для виправдання скорочення фінансування мовою меншин. Обидві ці тенденції наявні в Криму». ОБСЄ ВКНМ «Інтеграція раніше депортованих осіб у Криму, Україна. Оцінка потреб», с. 27.

⁴²⁹ Міністр: сеть крымско-татарских школ в Крыму сохранена [Міністр: мережа кримськотатарських шкіл у Криму збережена], 27 серпня 2015 р., текст новини російською мовою див.: <https://news.mail.ru/society/23114851/>.

⁴³⁰ Телефонне інтерв'ю з експертом з освітніх питань в Криму (20 серпня 2015р.).

підготовки і часу. Загалом, на думку ряду співрозмовників НРАМ, українська влада не доклала достатньо зусиль для того, щоб залучити випускників шкіл з Криму.⁴³¹

4.3.3 Освіта кримськотатарською мовою та її вивчення

286. В 2013-2014 році 15 шкіл пропонували навчання кримськотатарською мовою (2982 учнів, 182 класи).⁴³² Також в 2013-2014 навчальному році 22 школи пропонували навчання кримськотатарською та російською мовами, в яких кримськотатарська як мова викладання пропонувалась 638 учням (66 класів). В 31 школі з трьома мовами навчання (українська, російська, кримськотатарська), кримськотатарською навчалися 1284 учні (111 класів).
287. За охопленій звітом період кількість шкіл з кримськотатарською мовою не змінилася (15 шкіл). Влада оголосила про відкриття 24-х перших класів з кримськотатарською мовою навчання у вересні 2015 року. Два перших класи не можуть бути відкриті через те, що подано всього кілька заяв з боку батьків. Наталя Гончарова, де-факто міністр освіти Криму, стверджує, що для відкриття класу шкільній адміністрації необхідно отримати щонайменше вісім заяв від батьків.⁴³³
288. Вчителі кримськотатарських шкіл вважають, що існуюча мережа шкіл не забезпечує потреб громади і що де-факто влада використовує кожен можливий привід для того, щоб не відкривати класи з кримськотатарською мовою навчання, або не запроваджувати викладання кримськотатарською мовою, особливо в районах більш розосередженого проживання кримських татар.⁴³⁴
289. Вони привели приклади декількох класів, зокрема в Сімферополі та Алушті, в яких заяви батьків на вивчення кримськотатарської мови в 2014-2015 навчальному році були проігноровані. Лише після подання офіційних скарг ці ситуації були вирішені і вивчення кримськотатарської мови було відновлене. Нещодавно, у серпні 2015 року, було зафіксовано випадок, коли клас з кримськотатарською мовою навчання було закрито в Ленінському районі.⁴³⁵ Кримськотатарські активісти також посилаються

⁴³¹ Інтерв'ю з внутрішньо переміщеними особами з Криму в Києві (7 липня 2015р).

⁴³² У містах Євпаторія та Судак, а також Бахчисарайському, Білогіродському, Джанкойському, Кіровському, Красногвардійському, Первомайському, Сімферопольському та Советському районах.

⁴³³ Міністр: сеть крымско-татарских школ в Крыму сохранена [Міністр: мережа кримськотатарських шкіл у Криму збережена], 27 серпня 2015 р., текст новини російською мовою див.: <https://news.mail.ru/society/23114851/>.

⁴³⁴ Інтерв'ю з кримськотатарськими вчителями з Криму (7 липня 2015р.).

⁴³⁵ Родителей крымских школьников заставляют отказываться от уроков крымскотатарского языка [Батьків кримських школярів змушують відмовлятися від уроків кримськотатарської мови], новина російською мовою від 27 серпня 2015р., див.: <http://avdet.org/node/13842>.

на ситуацію зі школою у Сімферопольському районі, коли їхній запит відкрити більше класів з кримськотатарською мовою був заблокований адміністрацією. Вони також жалілися на те, що кількість годин на вивчення кримськотатарської мови в класах із російською мовою навчання, була недостатньою.⁴³⁶

290. В 2014-2015 навчальному році школи з кримськотатарською мовою не отримали підручників кримськотатарською мовою, які б відповідали де-факто новій навчальній програмі. В той же час, їм не дозволялось використовувати підручники, на думку де-факто владних органів, «створені за українською навчальною програмою». На початок 2015-2016 навчального року ситуація залишилась незмінною.
291. Підготовка вчителів кримськотатарської мови та літератури здійснювалась на основі Кримського інженерно-педагогічного університету та філологічного факультету Таврійського національного університету імені Вернадського. Навчання за цим фахом більше не пропонується.

4.4 Узагальнення результатів

292. Кримські татари та українці, які відкрито підтримують територіальну цілісність України та не підтримують де-факто владні органи, перебувають в особливо вразливому становищі. Меджліс, орган самоврядування кримських татар, став основним об'єктом адміністративних та кримінальних переслідувань з боку фактичної влади Криму. Залякування, вигнання та ув'язнення видатних лідерів Меджлісу кримськотатарського народу має пагубний вплив на реалізацію політичних та громадянських прав членів кримськотатарської громади. Де-факто владні органи нещодавно наклали жорсткі обмеження на право на вільні зібрання осіб, які належать до кримськотатарської та української громад, і відкрито демонструють свою самобутність та опозицію до нелегальної анексії Криму Російською Федерацією. Символічні елементи української ідентичності та прояви культурної і релігійної самобутності обмежуються та/чи пригнічуються за допомогою адміністративних та правоохоронних заходів.
293. Навчання українською мовою та її вивчення в Криму зникає через тиск на адміністрації шкіл, вчителів, батьків та дітей з метою припинити викладання українською мовою та її вивчення. Це може надалі обмежити існування української мови і культури на півострові. Викладання

⁴³⁶ Кримськотатарские работники образования пожаловались на ущемление родного [Кримськотатарські працівники освіти поскаржилися на утиск рідної мови], новина російською мовою від 24 серпня 2015р., див.: <http://nazaccent.ru/content/17319-krymskotatarskie-rabotniki-obrazovaniya-pozhalovalis-aksenovu-na.html>.

Неофіційний переклад

кримськотатарською мовою та її вивчення наштовхується на перепони та проблеми, спричинені анексією, та потребує підтримки і відродження.